

ІВАН ГРИЦЬ-ДУДА

НЕЗГОДИ

(Оповідання)

1967

СЛОВАЦЬКЕ ПЕДАГОГІЧНЕ ВИДАВНИЦТВО В БРАТІСЛАВІ
ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПРЯШЕВІ

Художнє оформлення: Юрія Кресили

Рифка

Сивобородий Мендель сидів на ганку своєї просторої дерев'яної хати і тупо дивився поперед себе. Легкий весняний вітер цибавав, рвав рідку і довгу бороду, проскубану, наче жмут клоччя. Він важко журився. На його кістляву, замучену постать наліг величезний душевний тягар.

З окружного містечка надходили вісті, що незабаром вивезуть всіх євреїв до Німеччини. Що означала Німеччина для євреїв, це кожен знав. Але Менделю не хотілося вірити, щоб такі культурні німці могли чогось страшного допуститися. Знав, що німецькі фашисти не люблять євреїв, що відбирають у них віками надбане добро і виганяють їх з усіх держав, які вже окуповані ними. Знав, що вже довго не буде тут жити, але надія не згасала. Він вірив, що культурні німці дадуть можливість євреям жити десь у Палестині, на Мадагаскарі, або на якійсь хочби й пустинній землі, а людина і там проживе, бо зуміє створити життя і на голісінькій скелі.

Мендель за себе не боявся, але лячно ставало, коли думав, що можуть його жінку Сару, дочку Рифку разом з дрібними дітьми розлучити з ним і старшими синами. Коли всі будуть разом, то він вже дасть собі ради, протовчеться якось. На дні його душі тліла надія, що німці звірствувати не будуть. І завіщо ж його вбивати, коли він у своєму житті нікому не зробив ніякого зла? Він живе з праці своїх зашкарублених рук, бо він мужик, хлібороб... «Майн Кампф» Мендель не читав, щоб розбиратися

у фашистській ідеології, а те, що говорять, може, то все тільки для страху! Та все ж жаль добра, яке важким трудом набув, власними мозолями, власним потом і довгорічними кротячими зусиллями. Жаль рідних горбків, де він народився, ріс, де на схилі бережка лежать його предки і де й сам хотів спокійно спочити.

Хотів думати про щось інше, та думка про Рифку, як черв'як, в'їдалася в мозок.

Два дні тому прилетіла ще страшніша звістка: єврейських дівчат, починаючи від п'ятнадцяти років, вивезуть раніше. Та й куди вивезуть! Кажуть, що у будинки розпусти! Повій зроблять з них для вояків і для чужоземних робітників!

— Ой Рифко, Рифочко! Пощо ти народилась на цей проклятий світ? Де тебе сховати від страшного ворога? — жалів старий жид і сполоханими очима розгублено дивився в небо над розметаними верхами Бескидів.

Рифці щойно минуло п'ятнадцять років. Правда, вона виросла велика і гарна, та все ж то ще дитина. Що не дав би старий Мендель, щоб урятувати її від страшного депортування. Віддав би хату, поля, — все майно... Він гірко засміявся над власними своїми думками, бо згадав, що його хата, його поля, корови, коні і все, що має, вже не його. Він вже не має права розпоряджатися нічим, не може подарувати вчора ще свою річ, свій маєток, не може продати його комусь, бо все те вже власність фарської «держави»!

Брутальна сила, заздрість і захланність створили закон і позбавили людину ціложиттєвого її труда та ще й на життя її зазіхають. Яка мораль! Яка правда! Які злочинні їхні боги!

В Менделя блисла думка, як врятувати Рифку. Згадав Бінчикара — однорукого маніпулянта деревом, який служив у німецькій фірмі, що експлуатувала східнословачькі ліси. Бінчикар жив у нього в кімнаті, де під підлогою був підвал — велика яма для картоплі. І Мендель вирішив спробувати попросити безрукого маніпулянта, щоб дозволив дівчині переховуватися в підвалі бодай до того часу, доки всіх їх не заберуть кудись разом. Мендель знав, що Бінчикар гардист і запеклий глінковець, але знав і те, що він любить лити, в карти бити, та що в нього ніколи нема досить грошей і він буде «добрий», коли Мендель покаже йому жмут банкнотів. Він забуде про політику, полакомиться на гріш.

Хоч Мендель вже не міг диспонувати своїм маєтком, то все-таки знайшлися в обійсті такі речі, які він міг продати,

які вже і продавав потроху та уторгував майже сім тисяч крон, щоб на чорний день було щось під рукою.

Одного вечора, коли Бінчикар програв значну суму і з тої нагоди пив, бо крамар-русначок давав пану гардисту і в борг, Мендель підступив до нього, розповів, у чому справа, й поклав на стіл п'ять тисяч крон. Маніпулянт без вагання погодився зробити «християнське» діло, але: «Якби щось, то я про це нічого не знаю!»

Коли Мендель завагався, Бінчикар забожився на «Левощку панну Марію» та ще, щоб його хрест святий побив, щоб він онімів і відпала ще й друга рука, якби зрадив.

Наступної ночі Рифка зійшла в підвал. Перед тим його трошки підмели, вичистили, спустили туди два околоти соломи, поставили стільчик, газову лампу, відро з водою.

Маніпулянт побачив молоду, струнку Рифку і його малі, як у щура, примружені очі загорілися та швиденько обмацали її дівочий стан й цупкі груди. Підійшов до неї, поплескав дівчину по плечу, погладив і сказав кілька підбадьорюючих слів, щоб вона не боялась його. Повчав, що коли їй щось буде треба, хай тихо постукає в підлогу двічі, але зрозуміла річ лише тоді, коли не чутиме голоси в кімнаті. Потім накрили вхід до підвалу віком, а на віко накинули домоткані килими. З того часу Рифка жила в підвалі, звідки виходила тільки пізно вночі, або за дуже поганої погоди, коли не можна було сподіватись нічийого приходу.

Тимчасом по селу пішла чутка, що Рифку, яка була в місті у родичів і верталась додому, спіймали гардисти на дорозі і вивезли в Німеччину.

Одного дня прибув жандармський патруль та шукав Рифку.

— Немає її, панове! — відповів Мендель із сльозами в очах. Страх за дочку ожив у його душі і ганьба палила змучене, виснажене обличчя. Він розповів їм сумну історію про те, що дівчину, принаймні так чув, спіймали на дорозі і вивезли ще того самого дня.

Мендель змовк. Очі його мертво дивилися в землю, а сльози так і капали на долівку.

Жандарми постояли трохи і пішли.

Вони не вірили старому жидові, то ще зайшли до кімнати, де жив Бінчикар, і питали про Рифку. Безрукий маніпулянт ствердив, що не бачив її дома, і так бідне дівчатко врятувалося.

За це Мендель був ще щедрішим до маніпулянта. Носив йому всякі рештки старих запасів, і той жив майже на кошти Менделя. Але нахаба не був задоволений тим і став безсовісно

виманювати все цінне, що бачив у хаті. Робив він це ніби заради того, щоб «переховувати речі». Щосуботи Бінчикар відвозив додому килими, завіси, меблі, підсвічники, фарфор, грамофон з трубою, різне господарське знаряддя, хомути, навіть бричку, люстри, дзеркала, старосвітський годинник — все, що мало якусь ціну, що можна було продати.

Коли піднотар Магро прийшов описувати єврейське майно, то мав дуже мало роботи. А це вже було передвістям того, що кожного дня можуть вивезти всіх євреїв.

Як не було вже чого брати для «переховування», Бінчикар став цікавитись самою Рифкою. Вже від першого дня, коли побачив її, носився він з планом¹ покуштувати це незвичайне райське яблуко. Завше він тужив за панянкою, а євреечка в очах маніпулянта була панянкою, й то одною з кращих. Спочатку підготовляв її психічно, збуджуючи всякими слизькими і непристойними розмовами з самим собою так, щоб дівчина це чула. Опісля замикав хатні двері на ключ, щільно затуляв вікна ковдрами, згортав килими і випускав Рифку до себе.

Рифка раділа, що може побути на свіжому повітрі, і жваво вистрибувала з-під підлоги в освітлену кімнату. Маніпулянт ще й вином частував її, говорив з нею, жартував, а потім сідав поруч та обмацував дівчину, поплескував і, ніби співчутливо, говорив, яка-то шкода її молоді краси. Натякав, що якби вона відважилась, він міг би переховати її в безпечнішому і кращому місці та допомогти врятуватися від страшної Німеччини, тільки...

Рифці було гидко, маніпулянт смердів гострим потом і горілчанним перегаром. Дівчина відсувалася від нього далі й далі. Але той ставав усе нахабнішим. Дівчина відсунеться, а він знову до неї. Із сльозами в очах терпіла Рифка його противне залицяння, терпіла, але тремтіла від страху, бо знала з його монологів, що задумує він з нею зробити. А ті монологи таки залишили свій слід. Бо дівчина, хоч їй щойно минуло п'ятнадцять років, була розвинена, здорова.

Бінчикар не чекав довго. Одного вечора без всяких вступних церемоній став добиратися до дівчини. Коли Рифка почала пручатися, плакати та благати, що їй тільки п'ятнадцять років, безрукий маніпулянт блиснув на неї злими жовтими очима:

— Що ти, жидівочко, манірничаш? Хочеш попасти живою на німецьку жаровню? Ти забула, в якому світі живеш і хто зробив тобі добро, за котре міг би і сам головою наложити? Уважай, бо тільки одно слівце писну, і ти пропала! Дивись, щоб мій терпець не урвався! Будь розумна. Не бійся, як глупа гуска. Таж ти вже дівка! О, поглянь, які цицьки маєш!

Рифка і далі пручалась, і далі відштовхувала його руками, копала ногами. Озвірілий маніпулянт, хоч і без одної руки, усе ж таки вправним рухом повалив дівчину на постіль. Рифка закричала, та крик її ще більше розгнівав нахабу. Він ляснув дівчину по обличчю.

— Бога ти і Марію!! Будеш мовчати, жидівко?! — грубо вилаявся. В цю мить то вже ані не була зла людина. Був то дикий звір, готовий розірвати свою жертву. Його дрібні тваринні очі погрозово блищали. Обличчя збіглося десь на самому кінці носа, а роздуті ніздрі відкрили червону хрящовину над піднятою губою.

Перестрашена Рифка затулила руками обличчя і плакала. Від того вечора Рифка вже не пручалась, «була розумна», хоч сльози заливали їй горло, серце і всю дівочу душу.

Минуло три місяці. Коли Бінчикар довідався, що Рифка буде матір'ю, розгубився. Буде ганьба, а то й біда, не тільки вдома, але і з боку гардистів. Що буде? Вдома в нього четверо дітей і дебела жінка! Що тут йому робити? Вирішив піти до жандармерії і повідомити, що викрив схованку. Рифку заберуть, і він вилізе сухим з цієї пригоди. Але злякався свого плану, бо Мендель міг би сказати про гроші, та й Рифка, напевно, не буде мовчати, може прозрадити все. А увечері надто вже жаль стало Рифки, бо звук до неї і дуже полюбив її молоде тіло. Хоч страх зростав з кожним днем, він мовчав, бо вірив, що швидко вже вивезуть усіх жидів. Питання ще й те, чи повірили б йому, що тільки тепер відкрив схованку Рифки, чи і сам не заплутаний до цієї справи! Ну, а як провалиться все раніше, то скаже, що то її брат винуватий, який не раз спускався в підвал, щоб попорядкувати там, винести стару солому і принести нову, або тільки так поговорити, щоб дівчині не було сумно. Що йому будуть більше вірити, це без дебати, бо ж він гардист, член Глінкової партії і донощик!

Але «героїчний» вчинок безрукого гардиста не можна було так легко приховати.

Одного разу, коли мати зустрілася з дочкою, то дуже пильно придивлялася до розплилого обличчя Рифки і її повніючого стану. Мати зрозуміла причину такої зміни і пригноблена вийшла з кімнати. Увечері сказала все Менделеві. Старий батько аж оstownів. Одним скоком опинився він біля постелі, пірвав з-під неї важку сокиру і кинувся до дверей, але Сара з зойком розпуки перегородила йому дорогу.

— Опам'ятайся, Менделе! Не смій, бо занастає нас усіх!

— Уб'ю безрукого мерзотника, уб'ю! — шипів Мендель і кидався об одвірок дверей.

На цей крик відчинилися двері кімнати «благодійника». На порозі з'явився однорукий без піджака. Обличчя його було зіщулене, наче б хто плював у нього.

Мендель, спершись рукою об одвірок, схилив важку голову і стогнав.

— Що тут за хайдер? — заверещав Бінчикар, як павіан, стискаючи браунінг в кишені.

В той саме момент Сара вирвала з рук чоловіка сокиру. Мендель підняв і другу руку і бив обома об одвірок, аж вся хата стугоніла.

Того вечора Мендель довго молився в кутку кімнати, а потім зайшов до маніпулянта.

Безрукий Бінчикар інстинктивно відчув, що могло стурбувати нещасного батька, і на всякий випадок приготувався.

Коли Мендель присів до стола і подивився важким поглядом на ката своєї дитини, Бінчикар відсунув рукою папір, з-під якого показався револьвер.

Але Мендель холодно дивився на смертоносну зброю.

— Я вашої зброї не боюся... І не прийшов я з вами битися... Я прийшов сказати вам, що ви найпідліша тварина на світі!.. Най бог покарає вас та ваших дітей, як нас карають такі мерзотники, як ви!..

Маніпулянт зацвів буряком. На вузькому і зморщеному чолі виступили дрібні краплини поту. Не знаходив слів, якими міг би відповісти, лише волохаті брови наїжились і рішуче та гнівно вилискували його малі злодійські очі.

— Ідіть, Менделю, спати, доки ще все в порядку! — погрожував Бінчикар.

— Та я до вас таке довір'я мав, а ви так відплатили мені? І всі гроші віддав вам, і речі повиношували з хати, та все те було вам мало? Ви ще на честь і невинність моєї дитини посягли! І свиня! ви! Най вас ваш бог скарає аж до десятого покоління!.. Тьфу, гидото! — плюнув враз з прокльонами Мендель в обличчя маніпулянта, а сам, як паралітик, виволікся з кімнати в сіни.

Бінчикар засичав від люті, та був безрадний. Не мав відваги підняти руку на нещасного батька, тільки залавав услід Менделеві і звисаючим порожнім рукавом сорочки витер обличчя.

Ще того вечора написав доноса на жандармську станцію, що «відкрив сховок Рифки» і, як це приказує йому совість та гардистична честь, голосить їм про це.

Але голосити вже не треба було. Другого дня прийшло

шість жандармів, озброєних по зуби, щоб відвести сім'ю Менделя враз з Рифкою.

Була то вже холодна і вогка осінь. Гірські вітри з свистом прогулювались по опущених полях, жбурляли відпалим пожовклим листям, кидали дрібну дощану пилюку в очі, болісно скрипіли старі буки та клени, випинаючи голі чорні віти до темного неба.

Лукою за селом ішла сім'я Менделя у безвість, в нову неволю до фараонів з свастикою. Сім'ю обступили жандарми, як якихось злочинців. За що? Лише за те, що вони євреї, що вони без батьківщини, без захисту брутальної сили штиків. В кожного члена сім'ї був клуночок за плечима. І Рифка ішла з ними. Насуплений Мендель, нахилившись трохи вперед, підломлений ішов першим, наче біблійний Мойсей. Грізно дивився прямо перед собою, а вітер куйовдив сиву бороду, закидав за плече, рвав поли старого поношеного пальта. Ішов він, як давні їх предки, в страшну пустиню духа фашистської культури. За ним ішла сім'я: жінка з дрібними дітьми і сумна Рифка між понурими старшими братами.

Дійшовши до кінця стежки, Мендель зупинився. Повернувся обличчям до села, впав на коліна серед розмоклого поля і по-божно цілував розчалапкане болото. Потім довго дивився на село, окинув поглядом гори, поля та долини і невимовно болючий погляд кинув у небо. Старий єврей заридав, як мала дитина.

Плакали всі, лише дрібні діти здивовано дивилися то на батька, то на матір і тулилися до її спідниці. Не розуміли вони, що діється, чому так плачуть батьки, брати і Рифка, чому проводжають їх жандарми.

Мендель поволі підвівся, хутко обернувся і подався на твердий, камінням висипаний польовий шлях. За ним мовчки рушили всі.

При цій сцені і жандарми відвернулися, і їм було ніяково. Але «орли» на сірих касках, що розмахували крилами, як гайвороння, скоро нагадали їм про їхні обов'язки.

Група людей віддалилася від села і зникла в осінній імлі, щоб вже ніколи більше не вернути, щоб навіки зник за ними і слід між живими людьми.

В Менделевій просторій хаті Бінчикар справляв «чурбес». Маніпулянти пили, співали гардистичні пісні, обжиралися смаженим м'ясом. Всі були в чудовому настрої, а вже особливо безрукий Бінчикар, який все повторював:

— Чорт бери стару жидову, але Рифки, присамбогу, шкода!

Оптанти

— Ну, Марько, нарешті я закінчив усі діла. Тепер вже можемо спокійно збиратися в дорогу до нашого нового життя! Ну, й була біганина, а скільки непотрібних всяких писульок, посвідок, зайвих дрібничок... Але зате їдемо всі: дід, баба, твоя сестра, ми і діти! А знаєш, кажуть, що там прекрасне життя! Це мене найбільше радує, бо наїлись ми тих нестатків, бідування та всякого горя, а скільки поту порозливали; по цьому бескетті, де тільки вовкам плодитися, а не жити людям! Там чекає на нас земля, як долоня! Сама родить!.. А людина там не те, що в нас бувало. Там людина значить найбільше! Пакуй, Марько дорога, пакуй все, що потрібне буде, що придасться, бо на початках не знати, як влаштуємось, доки розглянемося, знайдемо стежечки до життя і привикнемо. Тепер моментально там трохи скрутно, бо ж чотири роки палала війна на тій землиці! Непотрібне спродамо, а за гроші щось прикупимо, щоб було хоч на кілька років, або замінити на що інше! — радів Михайло, широко розсівшись за столом.

Мар'я глипнула на чоловіка і так і зависла мовчки на ньому. В очах її розгорялась радість. Тішилася, що й він радіє — її Михайло, бо в останні часи здавався їй якимсь далеким, дивним, а то й чужим, аж холодом завівало від нього.

Прийде було додому, з'їсть трохи страви і відсуне тарілку й незадоволено буркне, що він не голодний. Потім кине

на постіль і одно щось думає, одно дивиться нерухомим поглядом у стелю, морочить собі голову якимись думками. А по ночах не спить, тільки важко зітхає, обертається то на один бік, то на другий; а рано знову не погляне ні на неї, ні на діток, не скаже ані «будьте здорові» і піде на день, два, а то й більше.

Правда, його служба вимагала, щоб часом і кілька днів підряд не був дома. Але це не заспокоювало Мар'ю. Коли опинялась сама, то наче чула якийсь тихий голос, який шептав їй, що то не службові справи тримають чоловіка поза хатою, а якісь інші, про що їй думати боялася, не то спитати. Та й як спитати? Михайло ж службовець, а вона тільки проста селянська дівчина була. Де взяти відвагу добиратись до його службових справ, контролювати їх!? До того батько так говорив завше, що «служба — поважна справа!» То — життя! Хто не шанує і не доглядає службу, хто ледащо і несумлінний, такого не стерплять! «Служба, як армія — вдарить година, кидай жінку, дітей, хату і явись на хвилинку точно!»

Вдячна була батькові, що помічає її душевний неспокій і намагається розвіяти скриту тривогу, хоч це не завше і вдавалось йому, бо звідкілясь такі думки напливали в її голову, що Михайло згордів, не бачить в ній рівноцінну собі людину, друга життя і матір його дітей, тільки служницю. Тому радісно обличчя Михайла тепер ніби якоюсь чарівною силою вплинуло на неї. Вірила, надіялась, що зміна місця побуту, нове оточення, нові люди і новий спосіб життя змінять між ними все на добре.

Під впливом цієї радості насмілилась підійти до нього. Так і зробила. Підійшла, присіла і ласкаво запитала:

— Не гнівайся, любий, але скажи мені, що це було з тобою? — вона поглянула на нього спокійно, гарно, приємно, із запитом в очах.

Михайло мовчки глипнув на неї, наче хотів спитати: «А що тобі до того?»

Мар'я відчула, що її запитання торкнулось його душі неприємно, що не мала права ставити таке питання, і її довгі вії почали тріпатись. Вона помалу склепила очі від сорому.

— Коли? — промовив спокійно чоловік і поїдав далі вечерю.

— Коли, питаєш? Не гнівайся, але майже цілий той рік, аж до сьогодні, до цієї нашої розмови! — вона не посміла підняти на нього погляд і ці слова промовила з склепленими очима.

Михайло нагострив вуха. В жирне лице вдарила хвиля гарячі і воно почервоніло. На лобі зацвіли дрібні краплини поту.

— Не розумію, що говориш! — знову мовив машинально, витираючи масні руки об спідній край обрису, і спокійно обернувся до неї. Погляд його мовчки завис на її гарному обличчі.

— Не гнівайся, Михайлику, але вже рік тому, як ти став таким, наче чужим мені, дуже далеким... — мовила тихо і між спущеними віями заіскрилися сльози.

Михайло запалив цигарку, потім обперся рукою об спинку стільця, а другою об край стола, і далі мовчки обсервував її, наче хотів з певністю відгадати, що скривається в тих думках, котрі не висловила.

Мар'я підвела на нього очі. Її гарний, чистий погляд аж палив його душу. Не міг довго дивитися в ті безплямні дзеркала душі. Потягнув з цигарки і перевів погляд на її жевріючий кінчик. В його совісті ніби щось заворушилось.

Струсивши попіл прямо на землю, знову несміло бігав малими очима по її ясному обличчі.

— Ти сповідати хочеш мене? — сказав з їдкою усмішкою.

— Боже борони, Михайлику! Та що ти! Я тільки так — про те, що так дуже давило мене отут аж до сьогодні! — і вона поклала руку на груди.

Михайло трохи заспокоївся від її слів і тепер вже він став сміло брати її на допит.

— Та яким я це тобі здався, га? — перекинув ногу через другу.

— Питаєш, яким?.. — вона вагалась, чи продовжувати цю розмову.

— Еге! Яким? Кажі! Хіба я не такий, як все?

— Ні, не такий! Зокрема сьогодні ти не такий, як був! До сьогодні ти був як би несвоїм! — вона задивилась на свої руки, які м'яли кінчик фартушини. — Аж сьогодні ти наче десь здалека повернув до мене, — несміло продовжувала. — Чи боліло тебе щось, або, може, ще й болить? Може, заважкі думки обсіли твою голову? Чому ти мені нічого не скажеш? Чому не поділишся зі мною, як зі своєю жінкою? Скажи мені, милий, правду: що боліло тебе, що болить, що тобі не подобається, що непокоїть твою душу? Може, і я — дурна Мар'я, допоможу тобі чимось...! Говорять, що поділене горе легше, то поділи його зі мною! Я з радістю понесу його замість тебе!

Михайло пильно стежив за її словами, тоном, дивився на її міміку, куди-то вона стріляє, але таке враження набув, що все те несвідомо здогадки, щось наче кризь сон. Вона нічого конкретного не знає, бо і не може знати! Та все ж трохи зніяковів і недовір'я до жінки стало пробиватись на світ, про-

являлось в його обличчі, бо Мар'я, наче сліпий, відчуває щось, обмацує і може чого доброго й доколупатись.

— Ану перестань з такими дурницями, Марько! Мені нічого не є, в нічому, я не змінився! Яким був, таким і є! — розвіював її побоювання, недовіру і бабські передчуття, але вже не посмів піднести на неї погляд червоних, трохи опухлих очей. — Не уявляй ти собі нічого такого, що не є... Не накликай біду, бо, кажуть, що накличеш, те і сповниться!

Мар'я зблідла, як стіна, і замовкла. В горлі стискав холодом переляк, і вона ледве перемогла себе, щоб не розплакатись.

Він спостеріг це, зникновів і зразу вдавав бадьорого і заспокоював її:

— Це від всіх тих біганин, Марько моя люба! Від тих клопотів та орудувань, від тих оптаційних справ, а тут ще і свої службові справи давлять, які, й сама знаєш, не можу тобі зрадяти, бо то урядова тайна!

Далі кутив і враз дмухнув хмарою диму в її обличчя.

— Пробач! — виправдувався і розганяв дим рукою.

Мар'я закашляла.

Михайло навмисне відгородився від неї димом, бо не міг дивитися в її очі.

Поклала теплу жіночу руку на його товсте зап'ястя.

— Я і знати не хочу про твої службові справи, а ті оптанські турботи покинь! Роби так, як роблять інші оптанти: зголо- сились, подали документи, а про решту вже най самі пани подбають! На те вони і призначені... Це їхня робота!..

Мар'я була собою незадоволена, що ще й вона турбує його зайвими своїми справами, вигадує щось, підозріває його в чомусь, що існує лише в її думці. Трохи розгубилась, не знала, як поправити сказане.

— Воно легко сказати «кинь, самі подбають!» А спробуй-но кинути, коли воно саме горою нарастає. До того ще всякі думки мучать мене: як будемо там жити, чи люди будуть добрі до нас... чи зловимо, як кажуть, те щастя! Я тут службово прекрасно стою! Сказано: праця! А там?.. Питання ще, чи при- ймуть мене до їхньої міліції, чи не поженуть у колгосп робити, або в шахту копати вугілля! Не дивуйся, що чоловік не безтур- ботний, як дитина! — переконував Михайло.

— То, може, справді не їхати нам туди?

— Як-то не їхати? Чому? — перелякано глянув на жінку, бо боявся, щоб вона не перемовила батьків не їхати. Це був би дійсно крах всіх його прекрасних планів. — Гм! — усміхнувся

двозначно. — А що скаже твій няню? Таж він ціле своє життя тільки про те й мріяв, щоб дістатись до «Русії»!

— То най би няню їхали самі з мамою та сестрою, коли ти... — неміло укладала свої думки, які щойно тепер зродилися в неї. Вона готова була для милого чоловіка навіть розлучитися з батьками.

— Ні, Марько! Ми вже не можемо не їхати! Вже пізно! Всі документи післані. Все пописано, оцінено... Та й як пустити сестру з двома старцями?! Хто буде про них дбати? Хто догляне їх при глибокій старості? Анцикристами назвали б нас! Говорили б, що ми навмисне так наснували, щоб позбутись старців з хати... Зрештою, й тут моє панство не вічне... Знаєш сама, що все кадрують, перекадровують. Знайдуть якийсь гачок, або нехотючи зробиш хибний крок на службі і — пішов кози пасти! — обгрунтовував своє категоричне рішення Михайло.

— А Іван Зарічняк вже відкликав свою оптацію!

— Це Зарічняк, а не я! Я не можу за ніс водити дві держави! Мені скажуть прямо, що я свідомий був того, що то оптація, то мав добре роздумати, а не обдурювати уряди та держави! Це дуже серйозна справа, Марько! Лишусь — маю по добрій кадровій характеристиці!

— Але пани з комісії говорили ясно, щоб кожен добре обдумав свій крок, своє рішення, бо: «Русія — казали — не кіно, а границя — не базар! Поїдеш, але назад не вернешся!» Прошу тебе, Михайлику, роздумай ще раз, чи їхати нам, чи ні, щоб опісля не нарікав на мене, що про мого батька ти покинув добру службу і поїхав проти своєї волі! Я там буду щаслива, де ти будеш! — благала Мар'я чоловіка і гладила його м'ясисту руку.

Михайло хмурився.

— Не гнівайся на мене за це! Може, я не маю правди, та що поробиш, коли отут щось так важко, наче б якийсь камінь лежав!

Цими словами, наче молотом, стукнула по його душі. Сильний, завалистий мужчина розгублено споглядав на неї, став, наче миша, яка шукає нору. Не знав, що має їй відповісти.

Були самі в кімнаті і він потягнув Мар'ю з стільця на свої коліна.

— Ну, чого ти, чого? будь спокійна, моя женічко! — цілючи її, приговорював. — Олем, Марько, принеси пляшку, але того найліпшого!

Мар'я мов не полетіла, щоб сповнити його бажання. Принесла пляшку, принесла чарочку і все поставила на стіл перед

своїм чоловіком. Михайло знову пригорнув її до себе, попестив, погладив і поцілував.

— Дурненька ти, Марько! Чого нам боятись? Таж там живе понад двісті мільйонів людей, і живуть краще, як ми, бо там вже завершили побудову соціалізму, а в нас тільки починаємо! А чому ти думаєш, що я їду проти своєї волі? Хіба ти забула, що я сам хотів, що я був ініціатором оптації? Не бійся нічого, моя полохлива пташко! Прожени сумніви з голови! Зумію я й там знайти добре зайняття!

Михайло поставив собі завдання, що буде пильно стояти на сторожі душевного спокою Мар'ї, аби здійснилися всі його так дбайливо посплітані плани. Налляв чарчину аж по вінця і випив. Випив ще і втретє, бо в душі, наче в розворушеному мурашнику. «Треба бути обережному в словах, в поведінці, при кожному кроці, щоб не розбилось все на черепки!» — подумав собі, бо розбурхала в душі все, що так дбайливо було там поукладане. — «Здається, не така вона наївна, як я це собі уявляв. Ач, куди вона! В'їдається, як черв'як, тими очима і своїми тихими словами у самісіньке серце, в душу, у мозок!»

Нічого кращого не міг зробити, як знову пити. Хоч він і не дуже вклонявся чарчині, але коли вже вип'є, то слідно на ньому! Тепер чарка стала для нього порятунком, єдиним ліком, яким може придушити в душі те, що озивається, гримає в груди.

— Пий, Марько! Пий за наше здоров'я і щастя! — підносила їй вщерть налиту свою чарчину, припрошував жінку, яка, наче той метелик, коли пригріє сонечко, вже забула про все, що її мучило.

— Дякую, Михайлику! Ти знаєш, що я не п'ю! — поставила чарку на стіл, потім взяла його обличчя в свої долоні і сипнула в його очі жаром своїх полум'яних очей. — На, випий за мене ти! — піднесла до його уст чарку.

Мар'я знову закашлялась від їдкого диму цигарки. Притискала руками груди, наче хотіла притримати легені, щоб кашель не відірвав з них шматочок.

Сиділа тісно біля нього. Тішилась, що, мабуть, все зле помине, бо на серці стало легше. Раділа, що скоро виїдуть, але і боялася, бо чи не розіб'є чужа країна їх щастя, чи не візьме в неї чоловіка і батька двох дітей, чи не опиниться вона сама, як палець, без допомоги і поради?.. Але вона міцно тулилася до нього, обнімала його, наче хотіла захистити від чогось чи когось, хто хотів би відібрати його, або заподіяти йому зло.

В ці останні дні перед від'їздом напруження в її душі

зростало. Раз бачила вона Михайла десь дуже далеко, в товаристві зовсім чужих людей; іншим разом якесь невиразне обличчя миготіло в її уяві і наче десь дзвенів сміх і жорстоко колов, як ножем. Що не робить, а думка при ньому прикована, так і мандрує за ним по незнайомих і знайомих селах, містах, по дорогах та звивистих стежках. Бувало сто раз на день підбіжить до вікна, виглядає його, а в душу знову наче хто шматок льоду запустив. Коли ж, нарешті, з'являлася його постать поміж двома рядами похилих верб, безсило опускалась на стілець, а в серці радість так і калатала!

Мар'я не така жінка, як її ровесниці чи подруги з села, котрі кепкують собі, сміються з відданої любові. Вона тиха, скромна, але вміє боляче пристрасно любити. Хоч жила в постійній тривозі, зате любила Михайла, як у перші дні по шлюбу. Ті думки вирували в її голові постійно, викликали депресивне переживання, що вона вважала ознакою скорої смерті. Та смерті вона не боялася. Більше боялася його невірності. Вмерти на його руках здавалось їй таким щастям, як і саме життя! Вона готова була на це кожного дня, тільки щоб при ньому, щоб понести з собою його любов і в ту вічність, яка однаково довга, як століття, безконечність або один тільки момент.

Дуже раділа, коли Михайло наступного дня заявив:

— Ми одна сім'я. Або ідемо всі, або ніхто!

Це непогано, поставиться так до своїх свекрів і своєї швагрині. Мар'я аж у долоні плескала, як мала дитина. З рідними і буденні дні стануть святковими, і на голісінькій скелі буде їм радісно, тільки щоб разом, в одному клубочку.

Батько її дуже любив «Русію» і з першого дня, коли пролетіла вістка про можливість оптації, був за те, щоб їхати, але мама не хотіла. Та, дякуючи Михайлові, і мама далась переконати, що там буде краще жити. Про «Русію» батько її говорив аж неймовірні казки з часів, коли побував там як «військово-полонений австріяк». Любив він ту «Русію», як свою справжню батьківщину, бо всі там говорили так, як він, всі так молилися, як і він. Хвалив її, перехвалював, і все повторював, що як було там добре, то сьогодні мусить бути ще краще. В тих спогадах він оживав, очі сяяли молодечими вогниками і; коли говорив, то був у святковому настрої. Повік не забуде, як-то він жив у хазяїна в Херсонській губернії.

Сьогодні Мар'я також стривожилась. Михайла не було вже три дні. Першу ніч спала ще спокійно, але останні дві не могла ніяк заснути. Що вона переживала! В голові, наче шторми

вдаряли, а тіло її молоде мовби жаром хто обсилав. Весь час то до вікна підходила, то до постелі діток, що спокійно спали. Від того напруження аж занемогла і ледве підбігла привітатись до нього, як це завше робила, коли він рано увійшов у хату. Тому і рішилася поговорити з ним про все те, що так знепокоювало її життя. Розмова принесла полегшення, і вона жваво крутилася навколо свого чоловіка, щоб в усьому догодити йому. Роз'яснювалось її молоде обличчя, випогоджувалась сумна душа, як небо при сході сонця.

Були самі, бо батьки і діти пішли до кумів, а сестра десь до сусідів побігла.

Після тої розмови Михайло наче змінився. Мар'я бачила і слухала того Михайла, який торік кудись далеко відійшов від неї і щойно сьогодні повернувся. Аж по-дитячому раділа, коли він жартував, сміявся, пестив її, погойдував на колінах і знову й знову цілував та обнімав.

Після радісного воркування, Михайло почав діловиту розмову про те, що треба підготувати до виїзду, що повезуть з собою, хто яке завдання буде мати під час приготування до далекої дороги. Рішав і те, що треба продати, а що залишити.

Була вже майже ніч, коли вся сім'я посходилась до хати.

Той день був для Мар'ї одним з небагатьох радісних і погідних днів, які вона зазнала в останній рік їх спільного життя. Михайло так змінився, що навіть обличчя в нього стало приємнішим. Наче це знову був той милий, ласкавий Михайло, який ходив до неї ще замолоду.

Із захопленням готувалися в далеку дорогу. Михайло старався, дбав: їздив то до Пряшева, то в окружне місто, і знову й два дні не було його, але всі були спокійні, навіть Мар'я, бо знали, що ходить за ділом.

Мар'я купувала потрібні запаси одягу, черевиків тощо. Михайло замовив дві величезні ляди і списав все, що повезуть з собою. Крім того продав вози, тедіги, плуги, борони та всяку зайву всячину, навіть і запаси зерна на посів, солому, сіно, зарізав ялівку і підсвинка, а м'ясо посолив і поукладав до діжок. Накінець і дерево продав, старе селянське хатнє гарабурдя, а за гроші, котрі мав та котрі ще виклопотав у комісії, купив модерну спальню, кухню та три хромовані ліжка з матрацами. Дійсно старався і дбав про все.

Коли прийшов день від'їзду, вони вже були готові.

Напередодні приходили знайомі, сусіди, родина, щоб попрощатися з опитантами і побажати їм всього найкращого на новій

батьківщині. Коли пізно вночі розійшлися, на столі порожніли пляшки, валялися розкидані недоїдки і в хаті заносило кисляком. Михайло хильнув трохи більше, але Мар'я простила це йому, бо не з п'янства пив, але з нагоди, яка тільки раз трапилась їм у житті. Бог його знає, чи колись ще побачить рідню, знайомих, друзів та ті бережки, що віночком обвели все їхнє село.

Мовчки прилягла біля Михайла, який вже здорово хropів. Не будила його, тільки ніжно погладила по чолі, волосся, поцілувала в щоку, як дитину, і, притулившись до нього, окутана думками про завтрашнє невідоме, тихо лежала. Хотіла заснути, та сон не йшов на її очі. Вдивлялася в глуху, темну ніч, бо вікна застеляв недалекий беріг так, що й неба не було видно, хоч і воно зараз мовчало. Наче хотіла вчитати, що чекає десь там їх.

Згодом перед її очима почали з'являтися якісь плями, то червонасті, то сині, як вимите небо, то ще темніші, як сама ніч, і як напливали десь від ніг постелі, над її голову, так миттю і зникали, а на їх місця напливали інші, наче хвилі розбурханого моря.

За якийсь час ті плями, здавалось їй, стали формуватись у розмазані, безформні обличчя. Вони наче рухались, впливаючи з глухої ночі, і зупинялись прями́сінько перед її очима, будили важкі думки, вели тихі розмови з її думками, та такі, що вона аж леденіла і боязко тулилася до Михайла.

— Боже, що то може бути? — питала саму себе, а по спині так і бігали мурашки, бо їй здавалося, що та безформна пляма чітко говорить до неї:

— Не йди, бо далека дорога — загибель твоя!

Вона наважилась спитати ту безформну пляму, що це все означає, але тільки в думках. І відповіді не дістала. Натомість з плями миттю стало виринати величезне чоловіче обличчя, костисте, з поглядом холодної сталі. Обличчя було суворе, очі горіли, а шкіра була червоно-бронзувата, наче освітлена світлом пожежі. Страшним було те, що те обличчя мало Михайлові риси. Те обличчя дивилося на неї твердо, з заціпленими устами, а вона знала, відчувала, розуміла, що говорило тим німим поглядом, лише висловити не вміла. Одне розуміла: щось має статись з кимось в сім'ї!

Присіла на постелі і гаряче молилася за Михайла, діток, батьків і сестру. Благала всіх святих опікуватись ними та благословити їх в дорогу. Молитва її була переривана новими плямами, котрі виринали з ночі і не давали їй зосередитись. Та ось ще одна пляма суне з кутка, зупиняється перед нею

і, боже, яка вона схожа на похилу постать її померлого діда! Пляма стояла довго перед нею. Мар'я серйозно злякалась. Забула про молитву і швидко ковзнула під перину, накрила голову та розплакалась від страху.

Здається, і час зупинився, бо вже мало розбризкуватись, а ранку ніде. З хвилини на хвилину ріс її страх серед темної і глухої ночі примар. Її плач довго душився під периною, і, мабуть, поміг, бо як стало дійсно сіріти, Мар'я спала важким сном, наче придавлена страшною горою.

Рано настала велика метушня. Всі були бадьорі, тільки обличчя Мар'ї несло на собі сліди утоми.

Михайло забивав ляди гвіздом. Той стукіт був такий страшний для неї, наче забивали труну. Скінчивши останні роботи, всі одяглися в дорогу і ждали грузовиків, які незабаром прибули. Коли все було наладовано, сусіди порозбирали рештки хатніх речей і дід та баба, сестра і діти вже сиділи на грузовиках, Мар'я з Михайлом востаннє увійшли в порожню хату. Довго стояли на порозі. Поглядом Мар'я сумно окинула усі куточки і по обличчю в неї покотились горошини сліз.

Михайло діловито пройшов по хаті, роздивлявся уважно, чи десь не валяється щось закинуте, забуте або страчене, але не знайшов нічого крім сміття і потертої соломи.

— Ну, чого ти? Не плач, Марько, за нуждою! — потішав він жінку. — Радій, що маємо можливість почати справді нове життя, життя людське, достойне і багате! — і замовк. При цій сцені і в його грудях озвалось щось живе, чутливе і, здавалось йому, трохи болюче. Погладив Мар'ю, поцілував у мокрі щоки, обвів її стан і, пригортаючи до себе, вніс в порожню хату:

— З богом, рідна хато! Скінчилося наше нерадісне життя! Обернулися і повільно вийшли.

На подвір'ї стояв голова національного комітету. Михайло віддав йому ключі від хати, потисли руки і обоє з Мар'єю зникли в кузові грузовика.

Автомашини доїхали аж до залізничної станції округу. Там їм дали до диспозиції вантажні вагони, у які вони переклали все своє добро. Ще того самого дня доїхали до Чорної-на-Тисі, де сполучили їх вагони з довгим ешеленом оптантів.

Дорогою Михайло весь час укладав, організовував, щоб усе було акуратно складене, щоб посередині вагону було досить порожнього місця для них.

— Отут будуть спати дід та баба! — вказував направо.

— Посередині будуть спати діти з Ганею, а ми, Марько, отут скраю, добре?

Доки доїхали до Чорної, у вагоні був лад, як у малій кімнатці.

Мар'я раділа, як і її діти. Кого не тягне невідома далина? А вона ще ніколи не їхала далеко, ніколи не спала у вагоні. Уявляла собі, як будуть лежати поруч, як будуть шептати гарні слова, а двері вагона будуть відчинені й світ утікати кудись поза них, а новий привітно вітатиме їх своєю красою.

В Чорній-на-Тисі діти, сестра і батьки стояли в дверях вагона і дивилися на рух опантів, говорили з ними, перекликались, вимахували знайомим і обдивляли довжелезний будинок вокзалу, який стояв ніби серед поля, бо ні села, ні містечка не було видно ніде. Скрізь тільки рейки, рейки і рейки, і довгі ряди чорних вагонів.

Мар'я чепурила у вагоні і укладала їстивне, щоб все було під руками. Поставила біля дверей відро води, яку щойно приніс Михайло, і готувала «постелі» для супочинку, бо діти були змучені від багатьох вражень, то скоро підуть спати, та і старим треба вже відпочити.

Михайло тимчасом бігав то по лимонад дітям, то по цукерки, то поглянув до корівки у другий вагон, де були й чужі корови, або походжав по площадці вокзалу, розмовляв з опантами, випитував залізничників, коли вже від'їде поїзд. Пішов і до пивної, бо після вчорашнього вечора припікала жага, словом крутився, бігав, інформувався, порядкував і розпоряджався.

Помалу спускалися вечірні присмерки. Опантки напружено ждали моменту, коли вже рушить їх поїзд на схід. В кутках великого вокзалу було темнувато, коли старший залізничник — диспетчер з погонами і в червоному кашкеті — пройшов повз ешелон, випитуючи, чи все в порядку, чи всі є. Він контролював написи на вагонах та щось нотував.

У вагонах люди вже лягали відпочивати, втомлені незвичним цілоденним рухом, напруженням і пережитими новими враженнями. Їли солонину, ковбасу з часником, молилися і лягали на солом'яники серед вагона.

Та Михайло ще все стояв на площадці. Нервово курив цигарку за цигаркою, ходив три кроки вперед, три назад, і кожного залізничника випитував, коли-то вже поїдуть. Залізничники низиували плечима, розводили руками й ішли собі далі.

Уклавши діток та старих, Мар'я стояла в дверях вагона і дивилася на Михайла. Тепло водила поглядом слідом за ним, пестила його в думках, а в серці так і горіло полум'я радості,

що її Михайло такий гарний, такий статний і такий мудрий, бо все вміє, все знає і без поспіху полагоди́ть все, упорядкує, як треба.

Михайло раптом зупинився перед їх вагоном і рвонувся, наче про щось дуже важливе пригадав. Потім попорпався у внутрішній кишені піджака, вийняв пачку дбайливо складених документів і подав Мар'ї.

— Сокоти їх, Марько, бо то дуже важні документи! Тут всі метрики наші, тут вінчальний документ, мої службові документи, шкільні свідоцтва, декрети — все, без чого і жити не можна! Сховай їх добре! Найкраще за пазушку, — всміхнувся лукавенько, — бо за тими клопотами я міг би їх ще десь стратити!

Взяла пачку документів з його рук, і також з усмішкою, як це він бажав собі, сховала за пазуку.

— Марько!

— Прошу, Михайлику!

— Жага мене пече! — показав на шлунок і зморщив обличчя.

— То я тобі трохи води, або краще квасного молока? .. На щастя, взяла аж чотири збанки, бо знаєш, дідо без квасного молока не будуть.

— Ні, Марько! Молока шкода, бо то треба няньові. Я краще піду і вип'ю ще пива! Там чудове воно!

— Як хочеш, тільки зараз вертай, бо поїзд може кожної хвилини рушити з місця! ..

— Не бійся! Хіба я можу спізнитись? Поїзд аж за годину відійде! Я зараз! .. — він метнувся і зник у дверях вокзалу.

Попрямував прямо до пивної і попросив двісті грамів горілки. Подали.

Схопив стакан і одним рухом вилляв горілку до себе. Горілка була кріпка, обличчя його морщилось. Постоявши хвилину, схилив голову над прилавком, опісля потряс нею і, наче здужав усе, попросив ще двісті грамів.

Так він випив три рази по двісті грамів, які зразу так і зв'ялили його. В очах помутніло. Перед ними швидко з'явилися кружала й поволі вся пивна пішла сторч головою.

А Мар'я стояла в дверях вагона і тремтіла, щоб Михайло часом не спізнився, бо бачила, як з канцелярії знову вийшов той старший залізничник у червоному кашкеті з лопаткою під пахвою та пішов до ешелону. Підійшовши, говорив щось опантам, після чого вони швидко вважали у вагони. Потім він відступив на кілька кроків, став навшипінки, поглянув вліво

і вправо, встромив свистілку в уста і гострий пронизливий свист заporов у серце Мар'ї. Піднята лопатка в напрямі до локомотива сказала їй все.

Серце в Мар'ї завмерло. Та тільки на мить, бо з її уст вирвався страшний крик, який привернув увагу старшого залізничника та всіх опантів, котрі повисовували голови, щоб востаннє попрощатись з чехословацькою землею.

— Стійте! Стійте! — кричала не своїм голосом Мар'я. Крик її зворохобив тишу провінціального вокзалу. Вона вилетіла з вагона на площадку.

Старший залізничник поглянув на неї і знову засвистів кілька разів уривчасто та помахав лопаткою вліво і вправо, щоб поїзд стояв.

Поїзд, який засичав був уже на всю пару, грюкнув вагонами і зупинився.

— Що сталося, громадянко? — підбіг до неї залізничник.

Вона поспіхом розповіла, що чоловік її пішов у пивну та ще не вернув.

— Як виглядає? — питав залізничник.

Мар'я описала постать Михайла.

Залізничник покликав другого залізничника і наказав йому збігати в пивну та такого й такого чоловіка привести, бо поїзд вже іде.

Залізничник побіг в будинок вокзалу. Пробіг вестибюлем до пивної, де на прилавок схилювся п'яний чоловік, який дуже скидався на того, якого веліли йому знайти. Очі в п'яного були каламутні. Губи мимрили незрозумілі слова. Тримавши жмут паперових банкнотів у руці, він погойдувався то сюди, то туди і бив п'ястком по блясі прилавку. З-під п'ястука розліталася розлите пиво, вода та горілка. Вимагав ще порцію горілки.

Залізничник підбіг до нього і заявив, що поїзд опантів вже рушає, то щоб негайно ішов.

— Яких опантів?.. Котрий поїзд?.. Звідки і куди?.. І хто тобі тут опант, га? Бога тобі і Марію... — лаявся п'яний. — Я ніякий опант! Розуміш? Мені тут добре, а ти пішов до чортової матері з своїми опантами!.. — він бив по прилавку, а слина так і стікала з рота.

Залізничник повернувся.

Мар'я переживала страшні хвилини.

— Немає, кажете, там такого? Паночку, голубчику, прошу вас, підждіть ще хвилинку, я сама збігаю і відшукаю його... — благала залізничника. — Я зараз, зараз!.. — і прожогом метнулась у вокзал.

Довго вона шукала пивну у великому будинку вокзалу, довго бігала то сюди, то туди, як підстрелена птаха, для якої вже кінець приходить, а коли, нарешті, вбігла до пивної, то там нікого не було, крім трьох чужих чоловіків.

Мар'я бігала по вестибюлю, кидалась від одних дверей до других, як божевільна, кликала Михайла, зупиняла людей, випитувала, просила, та ніхто не міг їй сказати нічого. Михайло наче під землю провалився. Тільки говорили, що був якийсь п'яниця та вже пішов кудись. А тут вже і старший залізничник прийшов за нею і заявив їй, що або їде, або лишається.

— Поїзд не можна зупиняти! Все розраховано на хвилинки! Громадянку, їдете чи лишаєтесь? — завис на ній суворий урядовий погляд.

— Боже, що мені робити? Де дівся чоловік!? Михайле-е-е! Михайле-е-е-е!.. — відлунувало у великому будинку, але Михайло не озивався і не з'являвся ніде.

А у вагоні діти плачуть, як на приказ. І батьки посхоплювались і стурбовано морщили обличчя.

— Ідемо! — заявив рішуче залізничник, взяв її за руку й напівнепритомну поволік до вагона.

Ішла, але серце рвалося на шматки. Тут Михайло пропав, а там діти пищать... Що їй робити, на котрий бік рішатись?..

Та перемогла мати, перемогло серце материне, і вона, ридючи, пішла у вагон, як на страту, обняла діточок і заводила разом з ними.

Старший залізничник потішав нещасну жінку:

— Коли ваш чоловік десь забарився, то може поїхати за вами пасажирським потягом і наздожене вас! Я попідкуюся цим, обіцяю!

Але Мар'я не заспокоїлась, бо хіба можна заспокоїтись?

Залізничник знову відступив на кілька кроків, засвистів енергійно, підняв руку з лопаткою, і локомотив важко засопів, заклубилась гаряча біла пара та колеса стали обертатись...

— Михайле! Михайлику! Ми-хай-ле-е-е-е!..

— Няньку! Нянечку!.. — переглушували розпачливі крики Мар'ї і дітей гук машини. Їх крики злітали кудись у безвість, лягали на темну землю, завмирили між вагонами, розбивались об червоні мури вокзалу і замовкли, переможені гучним гуком поїзда. Ешелон оптантів зникав з обрію вокзалу. Ще кілька тупих і глухих далеких стуків і двокрилий семафор упав у долину.

Вже вечір був, коли Михайло виліз з убиральні, не дуже-то комфортабельної своєї криївки, і знову подався до пивної. Пив,

як дуга. Платив кожному, вгощав кожного, хто попадав під руку. Люди щось потиху говорили, але він все тільки своє повторював, що ніколи не збирався оптувати. Він тільки своїх племінників випроводжав. Люди тим і заспокоїлись.

Проснувшись на лаві у вестибюлі, рано першим поїздом повернувся до Прашева, а там і далі, залишивши за собою все своє минуле. Почував себе свіжим і здоровим, та міцним. Вірив, що щойно тепер почнеться його справжнє життя. Триумфував у душі. Тепер перед ним вільна воля і широкий світ! А здійснив все так докладно, так тихо і без всяких доказів його прямої вини, що ніхто не може його ні в чому підозрівати.

А Мар'я, придавлена важким горем, їхала, наче на свою загибель. Ніч, чужі краї, далеке кліпання ліхтариків ще більше підломлювали її духа, важкою робили її опущеність. Десь там дрібонять зорі, скрізь мир, тільки в її душі гримає величезне горе, переглушує ритмічне вистукування поїзда. Діти вже заснули, батьки мовчки лежать, а сестра сидить біля неї мовчазна і задумана.

— Боже небесний, чим я заслужила собі таке горе? Чим я провинилася перед тобою? — зітхала до темної ночі нещасна жінка. — Як могло статися, що в останню хвилину, мій дорогий Михайлик зник, як би під воду упав? Що пораджу я собі з дітьми і з двома старцями?.. А може, він приїде завтра, як казав залізничник? — спалахували в її зболілій голові рятівні думки. — Ні, не може бути, щоб він це зробив навмисно! Це якесь нещастя трапилось йому... Михайлику мій рідний! Михайлику дорогий!.. — кликала вона у чужу ніч і заливалась сльозами.

Та Михайло не приїхав другого дня. Не приїхав ані третього, ані останнього, доки стояли на перекладовій в Мукачеві.

Мар'я не могла судити його. Певно, це сталося якесь небуденне нещастя. Й не думала погано про нього, бо як же, коли він так ходив біля них, як квочка навколо курчат. Він напевно приїде за ними! Приїде!

І поїхала Мар'я з своїм превеликим горем і осиротілими діточками, батьками та сестрою на нову свою батьківщину — до Ровенської області. Там їй приділили хату і призначили на роботу в колгоспі.

Та коли Мар'я переглядала документи, які він їй передав на вокзалі, нове горе звалилося на її крихку душу. Між документами не було, крім їх шлюбного листа, ні одного Михайлового.

— Щоб підвів мене? — вона мліла від страшної думки і від болю серця, яке зразу озвалось. — Ні, це неможливо! —

зразу відкинула страшне підозріння. — Може, й сам не знав точно, які документи мав під рукою. Щось такого і подумати не можна про нього! Це означало би, що він... що він її підвів тому, бо... бо... не любить її!.. Ні, ні! Тут сталась якась страшна помилка... Або... або все те, що вона передчувала, що їй ввижалось тої страшної ночі, це й воно?.. Боже! — і нещасна усяк раз залилася сльозами, коли згадала той страшний, чорний день свого життя.

Однак все виправдувала його, не підозрівала в злому намірі, надіючись, що Михайло все-таки приїде.

Минали тижні і місяці. Мар'я тужила, не їла, не спала і вже трохи примирилась зі своїм горем, бо хочеш жити — мусиш працювати! Але здоров'я її підривалось. Видно, така вже її нещасна доля, то і з тим погодилась. Одно горе здоганяє друге!

Через кілька місяців написала листа Михайлові. Написала опісля і другого, і десятого, але як не дістала відповіді на першого, так не одержала ані на останнього.

— Що це з ним могло статись, коли ані не обізветься? Чи не загинув він тоді, або чи не запив з горя? — побивалася жінка, плекаючи надію, що він все ж приїде, таж тут його діти, тут вона — жінка його, котра так любить його, як ніхто не міг би любити.

Жура з'їдала її душу, підривала здоров'я, кришила її й так слабі сили, мучила серце за любим чоловіком — сонцем її життя, і підступна хвороба почала темними сутінками виглядати з її великих, все сумних очей.

Тимчасом у хаті все менше, все рідше згадувалось ім'я Михайла. А батько і чути не хотів його. Але зате горіло воно у її серці, в її мислях, в крові, в тузі, щоденно стукало в груди, відганяло сон.

Через рік прийшов дальший удар: малий Михайлик, її потіха, пішов з хлопчиками в поле, де діти знайшли гранату і стали постукувати по ній камінчиком. Так розірвало дитину, що в плахтині принесли куски тіла.

Горе за горем навіщало Мар'ю. Ледве висохли сльози за сином, як мати померла. Гарний світ боляче тремтів у її очах. Згасла радість. Коли Мар'я занедужала, лікар сказав, що в неї туберкульоз і що вона конче мусить лікуватись.

І вирішила Мар'я покинути Ровенську область й осісти десь в гірському Закарпатті. Довго клопотала, доки дозволено було їй переїхати. Але й тут не затихло її особисте горе, не покращало здоров'я.

Тоді вона спробувала дістатися назад, у свій рідний край, де родилася, щоб там і спочити, бо, мабуть, не довго їй ходити по білому світі. Батько вже помер, мати старенька, швидко й її не стане, а сестра вийде заміж, то як їй самій тут жити? Де притулиться дитинка, коли її не стане? Там вся рідня, і знайомі з молодості, то все ж краще, та може, і батько десь знайдеться!

Так написала знову Михайлові і у своє рідне село. Прохала знайомих, щоб розвідували між людьми, чи хто не знає, де Михайло її. Але Михайло не відповів, а з рідного села прийшла відповідь, що від їхнього від'їзду ніхто не бачив і не чув про нього. Написала ще й Михайловим батькам, але відповідь від них не прийшла.

Врешті наважилась і написала своїм племінникам, щоб вони вислали їй виклик на тривалий побут. Ця одна надія й тримала її при житті.

Після чотирирічного побуту в Радянському Союзі, Марія з донечкою повернулася в рідне своє село в Бескидах. Про горе забула, Михайла оплакала, як чесного мужа, який став жертвою якоїсь нещасної пригоди.

Ідучи вулицею крайового міста, куди ходила по ділу, раптом зупинилась, як кам'яна. Серце її вдарило, як у передсмертний дзвін. Ноги наче вросли в землю і ні кроку не могла зробити. З завмерлим криком на устах дивилася поперед себе. До неї підходив її Михайло в товаристві елегантної жінки і малої дитинки. Вона мовчки простягла до нього руки і ледве промовила:

— Ми... Ми... Ми-хай-ле!...

Але на її слова Михайло не звернув уваги і пройшов, наче зроду її не знав.

В очах Мар'ї потемніло, в голові закрутилось і вона упала на землю.

Через кілька днів Мар'я в лікарні померла.

1

Кінець пересудам

Аннушку нейни бог обдарував діточками аж нівроку. Фотографії чотирьох синів та чотирьох дочок прикрашають її сімейний альбом. Пишалася вона ними — справжніми панськими дітьми. Панськіших між тими руснаками і знайти не можна. Під не тільки божий амбасадор на землі, але й пан, авторитет, провідник темних мас.

Пітьо, який довго добував академічний титул доктора прав і так і не здобув його, працює підрядним урядовцем в суді. Гейза, бажаючий стати лікарем-ветеринаром, задовольнився службою зоотехніка. Тібі вчить на селі, бо й йому не повезло здобути титул професора, а Аттила так і залишився невігласом, який то тут попрацює, то там і якось пробивається. Але це нічого, бо не титул прикрашає людину, але людина титул! Зате всі вони поженились на найродовитіших попівнах, яким богобойні русначки чимало наскидали до мішка.

Дві дочки Аннушки нейни вже віддалися, хвала богу. Одна пішла заміж за колишнього нотаріуса найчистішого угорського чекання, а друга за священнослужителя, який з приходом соціалізму скинув реверенду і на Чехах десь промишляє. Зісталась їй ще Манція, яка хоч і прожила вже двадцять вісім років, все не могла знайти жениха. Наймолодша Моніка ледве закінчила середню школу, бо з тою арифметикою жила в дуже прикрому непорозумінні.

Сусіди і знайомі найбільше похвалювали Манцію — Марію,

яка вчителювала в початковій школі і відрізнялась від всіх попаденят здоровим розумом та реальним поглядом на життя. Та і зовнішність її будила симпатії.

Мати незадоволено дивилась на Манцію, весни котрої минали, і почала в думці погоджуватися з тим, що Манція залишиться «панною закристиї».

Дівочі роки Манції розквітали саме після війни. Тоді ще була якась надія, але політика поспувала все. Женихи зі стажем та нефальшивим родоводом ще були, але вони роздумували, вичікували зміни, та й мати не веліла шатувати, бо так судила, що всякий червоний соціалізм, всяке безбожництво післязавтра, або найпізніше — до одного місяця, потім року, напевно, пропаде, а тоді вже підберуть жениха, як слід, з родом і з гроше-нятами!

Та соціалізм не пропадав. Пропадали тільки женихи з родоводом. Одні повтікали, інші дістались за ґрати, а більшість їх спролетаризувалась.

Хоч мати видресирувала Манцію так, що та мусила дбати про фарські традиції роду, все ж вважала її найгіршою в сім'ї, прямо ребеланткою і виродком, бо під впливом перешколювання вона стала сумніватися в традиційних догмах і істинах церкви.

Інші діти зістались вірними. Хоч і пристали до робочих столів соціалістичного суспільства, й ніби погоджувались з ходом історії, але все те було тільки наоко. В ту комуністичну суєту вони не вірили і їх гаслом стало: «Живи матеріально добре і спасай душу свою!»

Мати Аннушка також не дармувала. Діти заробляли гроші, а мати щомісяця об'їжджала всі села, котрі мали ту честь, що вона була колись їх фарською матір'ю, і пильно колектувала на фонд заготовлі сім'ї їхнього колишнього священнослужителя. Збирала яечка, курчатка, гуски, картоплю, фрукти, навіть шипшину, малину, черниці і винюхувала, де б можна поколектувати і доброго самогону «маде ін капкайло». За щирий прояв колишніх парафіян, за щедрі подачки пані превелебна обіцяла молитися за них щоденно, щоб і здоров'я служило їм, і худібка не гинула, і град не знищив урожай, та щоб бог сторицею нагородив їх християнську щирість. «Хто мені дає, той богу дає!» — говорила всім. «А ви знаєте, що антихрист найбільше мстить священнослужителям та їхнім поколінням!» І люди давали. Хто з темноти, за божу відплату, а більшість тому, що ніяково було відмовити жebraючій пані.

І так Аннушці та її дітям жилось непогано, хоч вона з тим соціалізмом нічого спільного не мала, не хотіла мати, і клялась,

що ніколи не буде мати, крім того, що бере пенсію. Все те сколектоване добро ділила поміж дітьми, лишаючи і собі левину частину.

Крім хлібозаготовчої роботи, пані Аннушка була ще дипломатом і суддею роду. Їздила до своїх дітей та ближчих і дальших племінників, судила, рішала, радила та збирала новини і пророцтва, коли то вже пробудяться, а соціалізму нема! Щез, як камфора!

Важким завданням було вишукування женихів для старших дочок, але справилася з тим знаменито. Та тепер ця справа стала важчою. Сучасні женихи з титулами докторів та інженерів оминали хату Аннушки, а про інших пані превелебна і думати не хотіла.

Свої турботи розповіла була сусідці, яку вподобала, бо довідалась, що далекий племінник її також був чи хотів бути священнослужителем. Коли ж сусідка ще й заговорила до неї мовою колишніх наших панів і володарів — по-угорськи, в Аннушки так розкисло серце відданістю до неї, що та прямо не могла її позбутися.

Сусідка, як це вже в житті водиться, розповіла своєму чоловікові про турботи Аннушки.

— А що, якби ми запросили до нас Петра Сороку і спарували його з Манцією? — підкинув чоловік. — Шкода дівчини, вона ж найтолковіша в тій сім'ї. А Петро, хоч і показний, все ж удовець, і перебирати дуже не може! Та і незграбний він для того, щоб підшукати собі пару... Шкода хлопа... До того він і сам просив мене допомогти.

Жінка сказала про це Аннушці. Коли додала, що в Петра Сороки і гроші є на ощадній книжці, що має власну хату, меблі і безхитний з нього інтелігент, то Аннушка навіть розплакалась від радості і безліччю влєсливих поцілунків дякувала добрій сусідці.

— А якого він роду? — цікавилась Аннушка.

— Мабуть, доброго, бо дуже делікатний на манери! — відповіла сусідка.

Вона особисто знала Петра Сороку. Дійсно, показний був мужчина, але ані сусідка, ані її чоловік не знали, чи «панського роду», або простого, мужицького, бо для них це не мало значення. Та і навіщо це знати Аннушці? Аби вони заїмпонували собі, полюбилися і побралися — це головне.

— Коли так, то це, що він вдовець, ще не така біда! — рішила Аннушка. Манція вже мусить вийти заміж!.. Ах, моя лубенька, душко моя, як ти мене порадувала! Бог відплатить тобі

і твоїм дітям сторицею, що ти так дбаєш про сиріт його служителя!.. Прошу тебе, як будеш говорити з Манцією, кинь їй кілька слівечь про це! Але ще маю до тебе велику просьбу: змилосердися над бідною вдовою і щоб з цього щось вийшло, запроси того пана до себе!

— Це зробить мій чоловік, а ти підготуй Манцію!

Аннушка знову обслинила сусідку і з радісними планами, які раптово зароїлись в її голові, побігла додому.

Коли Манція повернулась додому з сусіднього села, де вчителювала, мати з великою радістю розповіла їй новину і була задоволена, що вже ніхто не буде випитувати її, чи має Манція жениха або ні.

— А ти не дивись, дитинко, який буде жених з виду. Не засихати ж тобі старою панною. Твої ровесниці вже мають по п'ятеро дітей, а ти?.. Я сама поїду і розвідаю докладно, хто він, якого роду, як живе і так далі... Так воно, донечко, коли діти не слухають родичів... Я тобі добру партію була знайшла, але ти ні! Для тебе він був тільки лисий, старий і кривий на одну ногу. Не дивилася, що то брат каноника, що то адвокат — пан, що в него був млин, чотири кам'яниці в Пряшеві й одна в Кошицях!.. Тепер ти могла бути десь у Америці і посилати, і помагати своїй бідній матері! Але хоч цим разом будь мудра!..

І дійсно, Аннушка поїхала до того міста, де Петро Сорока працював, але ніхто не зумів їй нічого конкретно сказати, хіба те, що то дуже пристойна людина, поважна, що проживає сам, та що тільки рік жив зі своєю жінкою, яка померла.

Повернувшись з розвідки, випитувала в сусідки, коли то вже приїде жених на оглядини.

Мати вимашувала обличчя Манції різними маслами, обкладала на ніч вареним рум'янковим квітом та розпущеними в молоці дріжджами. Бідна дівчина мусила і вдень ходити забинтована, сидіти перед дзеркалом і масировати лице, щоб догодити матері, мусила щодня лакувати нігті, аж їй все набридло.

Одного дня прийшов лист від Петра Сороки. Радувався, що його друг так піклується про нього, і обіцяв швидко приїхати. Випитував, хто та дівчина, яка вона.

Сусід відповів глобально, що це справа індивідуальних уподобань, але йому і жінці його Манція подобається. Може бути з неї хороша жінка.

Нарешті, жених приїхав.

Коли Аннушка нейни довідалась, що жених вже в сусідів, а Манція затрималась на неділю в селі, вона пішки покотила по дочку та ще випросила її в директора школи на понеділок, бо

ану ж молоді будуть хотіти побути разом, то най познайомляться ближче.

Дома наказала Манції, котре плаття має надіти, як усміхатися, як руку подати, як сидіти, словом все, щоб донечка зробила найкраще враження.

— Ти готуйся, а я піду! — кинула останні слова і пішла.

Познайомившись з Сорокою, Аннушка нейни почала оперативно діяти. Спершу обережно випитувала, де і як він живе, про матеріальну базу, з ким ходив до школи і де, про ближчих та дальших знайомих і чи ходить до церкви.

— А апушко ваші та анюшка ваша ще живуть? — вплела зненацька запит про його родичів.

— Мій батько і мати моя, на жаль, вже не живуть! — відповів Петро лаконічно.

— Не живуть?! — співчутливо повторила за ним і пильно подивилась на пальці його рук, на котрих виблискували золоті персні, а один, вона готова присягнути, що з брильянтом був!

— А чим були ваші покійні татуньо — священиком, чителем або урядником? — питала далі, певна того, що людина з такими тонкими і делікатними пальцями, з такою фігурою і виступом, не може мати інших батьків, тільки таких, як це вона сподіється.

— Батько мій був звичайним собі селянином! — трохи замішано сказав гість і почервонів, бо знав, куди стріляє ця «нейника».

— Ах, селянином! — здивовано, наче не довіряючи почутим словам, сказала попада. Зразу надула груди, як індик воло, скося поглянула на елегантно вбраного мужчину. За накопченими губами ледве стримувала слова: «Коли так, то запобігай ти ласки в мене, благай милосердя, а не щоб я попада кланялась тобі!»

— Так, паніко: мої батьки були собі простими селянами, мужиками! — ще раз повторив Петро, але вже вільніше і твердіше, навіть з гордістю.

— Тото не ганьба, ташак і Ісуско бив теслею... А дозвольте, якє ваше зайняття? — вивідувала далі.

— Я вчитель!

— Лем читель? ... Гадам, же директор, ні?

— Ні, паніко, я лише простий собі, звичайний учитель!

— Лише читель... — розволікаючи склади, мимрила Аннушка нейни, а білки її очей так і вилазили.

— Так, лише учитель, паніко! — ствердив ще раз Петро.

— Гм... гм... Лише читель...

Аннушка нейни недовіжливо дивилася то на Петра, то на своїх сусідів. Лише на «чителя» не випадав жених. Його зовнішність і поведінка були такими, що йому пасувало б бути щонайменше академічно освіченою людиною, а виходить, що він ані не директор школи. Довго обмацувала його своїм поглядом, хотіла добратись до самої душі. І раптом розсміялася, наче божевільна, на всі кімнати, переконана, що з нею жартують.

— Я чула про вас, чула... Навіть і те чула, що ви добрий газда і маєте багато заощаджених грошей, правда?

— Маю! — буркнув Петро. — Це запитання вразило його до живого, але він опанував себе, бо дійсно хотів оженитися.

— А, пробачте за недискретність, ви маєте власні зуби, або... — і вона замішано засміялася та впевняла жениха, що вона тільки тому питає, бо має рідкісно гарні зуби.

— Свої, паніко, свої! — вишкірив до неї зуби, роблячи собі з паніки Аннушки вже жарти, переконаний, що вона дійсно щось не тее.

Сусідка так розсміялася, що аж сльози бризнули з її очей. А сусід, щоб не сміятися з баби, вибачився і вийшов ніби дрова рубати.

— Ой яка ти фіглярка, Аннушко! Пробачте їй, пане Петре, але вона завше має добрий гумор, — рятувала ситуацію сусідка.

— Я жарти розумію. Це нічого. Навіть сам жартую! Зрештою, не шкодить знати все наперед! — тушував гість переборщення.

Аннушка нейни скористалася з щирості гостя і почала далі прясти нитку своїх розмов.

— І вам, і нам відома ціль вашого приїзду, тому не маємо чого скриватися поза бучки і поза крички. Я ж мати, я повина все знати! Ну, я вас не буду довго обтяжувати, краще піду та пришлю Манцію. Коли сподобається одне одному і порозуміється, то що тут далі возитись? — превелебна підвелася з крісла і ждала, що скаже гість, але той мовчав.

— Ну, до відзнення! А вісонт латашра! Я пішла! — подала руку і витряслася з кімнати.

Сусідка випроводила її до сіней. В сінях Аннушка притулилася до неї і на бога просила, щоб та допомогла докінчити діло, бо жених файний, має панський вигляд, то, певно, мусить бути з панського роду.

— Такий, душко, як би вистригнутий з модного журналу! Просто уельський принц! Лем прошу тя на матку боську, роб дашто, роб!.. Ти така мудра, така панська, так красні знаш бесідувати! А повіч му, же мій небіжчик не бил лем таким собі

обичайним попиком, але деканом — намісником бил, превелебнішим! А правда, що він не з гаджовського роду?! — скінчила шепотіння з сусідкою і пішла.

Коли сусідка вернула до кімнати, Петро ніяковіючи дивився на хазяйку дому.

— Ви пробачте їй, пане Петре! На щастя, ні в якому разі вам не доведеться з нею жити!

— Це правда, але трошки незвично! — він ніяковів, видно було, що ганьбиться за все.

Манція не хотіла йти нікуди. Їй страшно соромно було, але мати погрозила їй, і дівчина пішла. Перед дверима довго вагалася, чи йти, чи ні, але мати відчинила двері і прямо увіпхала її в сінні. Не маючи іншого виходу, Манція подалася до кімнати.

В голубуватому платті, струнка, русава, з силуваною усмішкою на устах увійшла вона в кімнату.

— А, Марія! — вітала її сусідка і підвелася їй назустріч.

Зловивши дівчину під руку, привела до столика і поставила:

— Це Марія!

— Петро! — потис він простягнену руку дівчини і блискучо окинув її поглядом.

— Прощу, сідай! — вказала сусідка на крісло біля гостя. Присіла.

— Так ви Марія, а не Манція? — почав розмову Петро.

— Манція я лише вдома, бо так мене моя мама кличе. Офіційно я Марія, а щоб признатись вам, і сама не люблю ім'я Манці. Всі мене кличуть Марією, то й ви, прошу, так кличте мене!

— А чому ви не любите ім'я Манці?

— Чому? Гм... Ви, напевно, й самі догадуєтесь!

Сусідка поговорила ще трохи, опісля вибачилась, що має роботу на кухні, і пішла.

Після обіду Аннушка нейми заявила сусідці, що «веру моя дочка має часу віддатися за чителя та ще з гаджовського роду і тоді, як буде мати сорок років, а не тепер!»

— Ні, душичко! Я роздумала. Він не для Манції. Не для такої фіномної та інтелігентної дівчини, як вона. Манції належить лікар, інженер або адвокат, а не якийсь читель. За чителя буде мати часу вийти і тоді, коли вже буде мусити вийти...

Причиною цього наглого звороту було те, що, вертаючи від сусідки, коли погнала туди дочку, як козу, на тротуарі стріла свою приятельку, теж з такого ж роду, і та переговорила її.

— Що ти, здуріла? — зашипіла стара кістлява мумія. — Я вийшла заміж за свого намісничка, коли вже мала тридцять два роки, а йому було тільки двадцять шість! Манція має час! Нижче не пускай, як лікар! Доктор і в цьому чортівському світі пан! Бийся за щастя своєї дитини! Всякі вискочки роблять кар'єру, що аж голова лопає від тих вісток, а щоб твоя дочка за вчителика?! І той новий лікар шукає культурну дівчину, а чи є культурніші за наших дітей? Коли вже жертвувати, то щоб було за що, моя люба!

І це вирішило справу. Щодо Манції, то вона і не думала шукати в ньому свого майбутнього жениха. А Петро, хоч і вподобав дівчину, не мав відваги зразу це їй сказати.

Опісля Петро написав їй, але вона тільки подякувала за згадку.

Перевалюючись з ноги на ногу, як сита млинська качка, Аннушка знову поспішала до своєї сусідки. Лице було надуте від якогось таємного гніву, який зворохоблював її вегетативне життя. Очі іскрилися, ніздрі роздувались, а побілілі від злості губи щось мимрили. Вийшовши вгору сходами, зупинилась, приклала руку на тересіанські груди, бо серце шпигало, легені відмовились служити на мить. Важко відсапувала. Вона звичайно дихала тільки верхнім, коротким подихом, що не вистачало для того, щоб вийти одним розгоном нагору. До того в неї ще високий тиск крові, напухлі жили на ногах і ще про якийсь артеріосклероз говорив лікар.

Віддихнула, овіялась хустиною, яку тримала в руках, і поволокла ноги, як колоди, до дверей.

— Діти, дома мамка? — звернулась до дітей, які бавились у сніях.

— Дома, тіточко! — відповіла чорнявка і скромно вклонилась.

— А, це ти, Аннушко? — вітала її сусідка, котра почула голос і вже стояла в дверях. — Прошу, заходь!

Аннушка увійшла до кімнати. Звалилася, як підтята, в м'яке крісло. Крісло під її стокілограмовою вагою спласло, як продірявлений пухир.

Хазяйка тільки глянула на червоний обтяг крісла, який порожніми зім'ятими мішками стирчав по окраях його.

Вже такою була панійка Аннушка, що вимагала для себе найвищий прояв пошани. Але вона своїх гостей вітала в кухні і садовила на звичайні, тверді кухонні табуретки.

Та Аннушка не бачила погляду сусідки Ірини, вона розвалилася в кріслі, відкинула голову і стала нарікати.

— Ну й світ же настав! Дожились ми радощів, золотого віку! Боже мій, боже, і ти мовчки споглядаєш на все це? . .

— Що з тобою? Сталось якесь нещастя? — стривожено питала сусідка.

— За що, за що караєш ня, господоньку? Хіба я щиро не молилася, не дотримувала твої приказанія? . . Чому саме я мушу стільки гіркого випити в житті? — заломлювала та піднімала товсті, м'ясисті руки Аннушка і водно нарікала.

— Та що там сталось з тобою? Говори вже! — наполягала сусідка, бо дійсно боялася, щоб якесь горе не напало на неї.

— Уяви собі, уяви, моя дорогенька душічко! . . Уяви і посуди сама, чи то вже не ознака дійсного кінця світу! . .

— Говори вже!

— Це страшніше від атомної бомби, від комунізму, православія, ерде та бог зна ще від чого. Знаєш, той лікар, на котрого ми так рахували, що візьме Манцію, сьогодні мав цивільний шлюб, і то ще з ким! О, Содома і Гомора! . . Ой, серце, серце... — хваталась за груди Аннушка і просто мліла.

Сусідка швидко принесла рянду, намочену в воді і оцті. Нещасна вхопила рянду і притисла до грудей під платтям.

— І чого ти так все береш до серця? Оженився — (бог з ним! Значить: Манції не був суджений!

— Але з ким оженився! — болісно жаліла превелебніша. — Який то порядок, коли вже селюшки виходять за лікарів? А він, нещасник, з такого панського роду! І батько лікар, і вуйко . . . Що буде з нашими сирітками? Я з діда й прадіда з попівського роду. В родині, крім попів, професорів, фишкарешів та докторів немає інших, а виходить, що моя Манція за тракторишту піде! . . — йойкала і порскала їддю та жалем Аннушка.

— Ти за свою Манцію не бійся. Вона діловита дівчина! А зрештою, кого ж взяв той лікар?

— Кого? Та тоту цундру, тото нич, то гаджа — соціальну сестричку, чи як то ти там їх називаєш! Ще недавно в кіклях корови пасло, бо з мого села, я була ей фарською матір'ю, а тепер вона пані докторова, а мої . . . Боже, боже, і чому не завалиш вже цей проклятий світ! Чом терпиш таку страшну наругу, такі наслідки! . .

— А що спільного має це з твоєю Манцією і взагалі з тобою?

— Як то, що спільного? — обурено реагувала Аннушка. — Та ти хіба дурна, або що!

— Ні, я не дурна, дорога Аннушко, лише не знаю, де причина твого репетування!

— Де? Як не знаєш, то слухай! — вона зручніше вмести-лася в кріслі, пригладила волосся. — Моя Манція вчителює в тому селі, де був лікарем цей дурак. Зрозуміла річ, були знайомі, та і більше було там, як між молодими. Часто їздили до-дому разом у його авті, а весною, на великдень, Манція спеці-ально закликала його до нас. Опісля був ще кілька раз, коли оглядав мене, а тепер бач яка відплата!

— Та ти дійсно помішана! Хіба це вже означало, що він візьме Манцію? Я не бачу в цьому ніякого нещастя, ніякої злої відплати... А Манцією ти не журись, вона знайде свого також!

— Пфі! Знайде свого! Легко тобі говорити! Я знаю, що знайде, але кого? Як бачу, ти дуже мало знаєш! — махнула рукою Аннушка. Опісля нахилилась до товаришки і шептала їй на вухо:

— Манції вже йде двадцять дев'ятий рік, а в роті носить он що! — і вона витягла з рота протез. — Кросна! Ну, і скажи мені, моя люба, що має стара дівка чекати, га? Ти така сама, як Манція! Ух, хоч би була мала розум та дурна і дала собі зробити... — й вона мовчки показала на живіт.

— Анно! — сплеснула руками пані Ірина. — Що ти? Сха-менися! Хіба вона могла щось подібне зробити?

— Для свого особистого блага так! Я не кажу, що хоч з ким, але з ним могла! Знаєш, що то значить бути пані дохторовою? Гроші, честь, перша дама міста, всі тобі кланяються — це і є пані дохторка! — валила з себе все, що було на серці.

— В соціалізмі це вже не має таке значення! — заспоко-ювала її товаришка.

— Не має? Ото! Ще й яке! А що, як раз прокинешся, а того соціалізму вже не буде?

— Ти дійсно мариш... Аннушко, чи ти не хвора?

— Ой ні, не хвора я, не думай, я тільки розумна! Тут, в цій голові більше розуму, ніж у всіх політиканів, учених і ко-мунистів разом! Вже хоч би тільки за те «пані дохторова», то вже є за чим жаліти. Варто було пожертвувати все для цього! Чому би не могла мати таке щастя моя дочка, якій це нале-жить першочергово? Чому якраз задрипана Мар'я мусить мати щастя?

— Але ж та Мар'я і не така собі Мар'я. Має середню осві-ту, як і твої дочки!

— Яку там середню освіту? І не бачила гімназії, як мої!

— Школа соціальних працівниць рівняється освіті серед-

ньої школи, тим і бувшої гімназії! А та Мар'я, певно, струнка, розумна і гарна дівчина і буде їй до лиця бути пані лікаревою! — заступалась пані Ірина за незнайому дівчину.

— Та і ти вже така дурна? Я думала, що ти... що в тебе є толк... — розчаровано притихла Аннушка.

— Якраз тому, що в мене є толк, виходжу з того: чому та Мар'я не може бути панією лікаревою? На це має право кожна дівчина!

— Та я до тебе, як до рідної сестри, а ти, наче большевицький пропагандишта: — Мар'я має право! Мар'ї то пасує! Так ти мені радиш? — попадає з докором поглянула на сусідку і підвелася з крісла.

— Я вже тобі раз радила, а ти доброю порадою погордувала! — пригадала їй сусідка сватання Петра Сороки.

— За таку раду й допомогу я красні дякую тобі! Хіба, як Манція буде дівчати ще сорок років, то, може, покористаємось такою радою, а до того часу я ще все зумію зарядити, як сама знаю! Зіставай здорова!

Розлючена Аннушка кинула оцтяний рушник на спинку крісла і гордо, енергійно, наче після холодного душу, подалася з хати.

По дорозі лаяла свою сусідку, що вже також большевицьким вітром смердить, і клялась, що вже ніколи не переступить поріг її хати.

А час минав...

Манція вирішила скінчити з маяченням мами про казкових принців — женихів і перейшла жити на село, де вчила. Додому їздила тільки раз у місяць.

До сусідки відчувала велику вдячність, тому ніколи не забувала відвідати добру пані Ірину, коли приїздила додому. І завжди ділилася з нею своїми проблемами, вислухувала щирі поради, скаржилась, як було на що, і так спливали тижні і місяці.

Одної червневої неділі Манція знову відвідала тітку Ірину.

— Простіть, тіточко, але я хотіла би порадитись з вами!

— Сміло можеш!

— Але, як це вам сказати? — розгублено червоніла Манція.

— Кажі просто, як є!

— Маю жениха!... — соромливо спустила вії.

— Я це відчувала, Маріє! І дуже тішить це мене!... — вона ласкаво поглянула на щасливу дівчину. — А хто він?

— Учитель! — відповіла ганьбливо і перебирала пальцями

торочки скатертини. Потім несміло поглянула на сусідку, наче боялась, що тітка їй пригадає історію з учителем Сорокою.

— З якого села?

— З сусіднього, тіточко, але...

Щось знову засоромилась, знову бавилася з торочками.

— Що «але»?

— Він селянський син і трохи неотеса... — мовила тихо.

— Знаєте, він вже після визволення взявся за науку... доти був лісорубом... Самотужки вибився в люди, але як чудово грає він на скрипці! Навіть вірші пише! Правда, я ще не читала, але знайома його говорила, що навіть друкує їх під якимсь псевдонімом, але він це затаює!

— Знаю, знаю... Я бачила його... Колись ішов містом і інспекторова згадала про нього.

— Це така гарна людина, тіточко, що не можна не любити його, тільки що скаже мама?..

— А ти постій за себе!

— Прошу вас, тіточко, поговоріть ви з мамою! Ви так знаєте ламати її пиху і пересуди!.. Так толково вмієте переконувати... Мене мама і слухати не буде, а коли довідається, здійме таку бучу! Та ви знаєте її... — щиро відкривала свою душу перед доброю жінкою.

— Ти вчителька, Маріє, і немає для тебе кращої пари, як учитель! Будь спокійна, я з мамою поговорю...

— Я доти і не обізвуся, аж опісля...

— Добре, але ти постався рішуче за своє особисте щастя! А мамі все ж треба сказати, бо вона мама, треба, щоб ти перша їй це сказала, не я!

— Ой тіточко, але вона нацькує всіх проти мене: братів, сестер, та ще по всіх знайомих буде розтрушувати...

— Тоді добре, хай і так! — погодилась тітка Ірина.

І сусідка дійсно говорила з матір'ю нещасної дівчини.

— Знову селянин — гаджо? — репетувала Аннушка нейнія.
— Та що ти, моя добра сусідонько? Чому своїм дітям та сестрам не раїш гаджа, лише моїм? Ні! Ще раз ні, і шлюс! вижену! Відречуся назавжди! Чорну службу найму, щоб ніколи не зазнала щастя і долі! Радше най сохне старою дівкою, але в моїй фамілії гаджо не буде! Як то я присяду за стіл, коли прийдуть мої школовані діти і широка родина!? Як вітати мені вонючих від гною селянів за весільним столом, пускати на дорогі тепіхи, цілувати їх немитий писок... Цього ніколи не буде. Най гніє на селі з селюхами! Хвала богу, всі діти вже в порядку, а Моніка знайде для себе підхожого! Вона не Манція! Вона слухає мене,

і я потурбуюсь про неї! Ти зробила би краще, якби не підтримувала Манцію! А хто той нещасник, котрого вподобала собі та дурна? Як називається?

— Йосиф Тибавський! — холодно сказала сусідка, щоб знала матусенька, хто буде її зятем.

— Тибавський? Ах, Єзус Марія! той, що дереворубом був? Та чи ти вже зовсім здуріла! Ташак той ніколи в школі не сидів, достав висвідчиння лем зато, же комуништа! Ой, матінко боска! Не доста, що гаджо, та ще безбожний комуништа пхається в родину?

— Хіба така людина не має права на щастя?

— Про мене най має, але того своє щесте най шукать між такими, як сам! Най не пхаться, де його не просять! Добрі будемо випозирати, кедь аж так упадемо до обіймів черні! Смотьте лем, смотьте, добрі люди, і чудуйтеся, куди то грабається того нич! — відсікала Аннушка, зложивши руки, як поросятка, на високих грудях.

Сусідка з презирством дивилася на її профіль.

— Типологія все ж правду твердить, — думала. — Люди з таким профілем дуже близькі до риучих тварин. А Аннушка нейнія аж талановито рила, розривала все, де щось збивалось до купочки. — Анно, Аннушко, ганьблюся за тебе! — продовжувала монотонним голосом. — Таж ти ніби культурна жінка!..

— Саме через те, що я, по-твоему, «ніби» якась культурна жінка, а по-моєму, дійсно культурна і панська та дбайлива мати, то по-культурному хочу побудувати життя моїх дітей!

— А що вдієш, коли Манції серйозно любиться той Тибавський?

— Е, що там таке «любиться»! Любитися може хоч хто, але вийти заміж треба за того, хто принесе гонор, честь та забезпечить жінці вигідне життя аж до самої смерті! Хто будить респект!

— А учитель хіба не може дати все це? Не має добре становище, не будить респект?

— Учитель! Учитель!.. Мій небіжчик, коли ішов з учителем-кантором на богослужбу до філіалу, то учителеве місце було біля візника! От що той твій учитель! З учителя більше нічого не буде, бо отут в нього, — і превелебна показала пальцем на чоло, — лише шлябікар та табличка множення! Лікар, інженер, адвокат — це вже титула вещей, як у міністра, а крім того і гроші та добробут!

— А чому ти не вийшла за лікаря чи інженера?

— Но, моя любя, вже ти перебач, але священник вещей, як

лікар або інженер! Ти знаєш, що то значить бути рукоположеним священиком? А старі священики хіба не штудіували на ніверзиті? Хто до кого ходить? Священик до них, або вони до церкви? Не думай, що то так, як тепер! Тоді хоч хто не міг бути священиком! З найліпших вибирали найліпших! Тоді корчмарі корчмарили, а не попували, а Янки гній возили, не як тепер!...

— Не будемо більше говорити, Анно. З дочкою зроби, як сама знаєш! Ти мати — твоє і право! Але добре подумай, щоб опісля не жаліла, як тоді!

— Я вже добре подумала! — відтяла грубо Аннушка нейнія.

— Чи пам'ятаєш, як ти говорила мені, що Манція вже не має часу чекати?

— Пам'ятаю, і що? Хіба я зла бажаю дочці своїй? Але якби батьки його бодай міщанами були, а то прості собі гаджове! Ні, Манція не піде за нього, і баста! Не хочу, щоб вся хата стайнею смерділа!

— Таж ти колись пишалась своєю стайнею! Дорожила всім, що було в стайні, навіть гноєм, а тепер така ненависть до неї! Ти ще й святिला стайню!

— То було мое! Але до стайні я лише через поріг заглядала! Королі, графи, єпископи та навіть сам папа теж мали й мають стайні! — гордо піднімала голову колишня фарська мати.

— Ну, бачиш!

— Що бачиш? Але принцеси, графині та їм подібні не виходили за конюхів!

— Хто знає? Ти така певна? Не виходили, але більше романсували з ними, як з власними графами!

— Ні, не виходили і не романсували! А ти недостойна бути інтелігенткою, коли допускаєш щось подібне! Пфуй!

Аннушка нейнія з важким серцем і з їдкими почуттями вертала від сусідки Ірини. Вона її зовсім розчарувала. Злість була тим важча, що не мала на кому її вибити, бо Манція на селі, а Моніка ще не прийшла додому. Дома кинулась на стілець і далі вела свої монологи.

— Ух, bestie одна! Та ти такі штуки виводиш? Ну, чекай, чекай, прийдеш ти додому! Дам я тобі понавчання! Схоплю за волосся, поволочу до ріки, а там камінь на ший і в воду! Пропадай, диявольське кодро! Здихай, неганьбливко, щоб і сліду по тобі не зістало!

Потім попрямувала до буфетної скриньки, витягла самогон і прямо з пляшки дудлила пекучий трунок. Після того побігла

до комори, відрізала шмат жареного гусака, їла і далі читала літанію на рахунок Манції.

— Та ти так, Манціко, кольки би тебе взяли! Фраїриш поза материними плечима з кадежким Янком! Ну, будеш мати гостину в неділю! Потанцюють твої ніженьки, покривило би їх! Поплачуть твої оченята, викапали би! Дам я тобі заводити камаратство з сусідкою! Дам я тобі оминати матір, яка привела тебе на світ божий! Висповідаєшся, як перед самим господом! . . . Покаєшся, нещаснице одна! . . . Чом тебе господь не взяв, коли ти була ще в пелюшках? . . . Та ти мені таку радість приносиш, таке слухання твоє моїх понавчань? Готуйся, готуй на господи помилуй! — погрожувала доньці.

Коли Моніка прийшла додому, то їй першій прийшлося познайомитися з маминим настроєм. Витираючи сльози з очей, вона втікала долі сходами.

— Фрас би взяв таку матір! — відплатила Моніка матері за той поличник, який дістала від неї без причини.

Грізний настрій Аннушки втих аж під вечір, коли прийшла до неї конкубіна католицького плебана.

На другу неділю прийшла додому і Манція. Мати понуро сповістила їй, що по обіді хоче з нею говорити, то щоб не ходила нікуди.

Але Манція встигла заскочити до сусідки.

— Мама хочуть зі мною говорити спеціально! Казали, щоб я не виходила нікуди по обіді!

— А була сердита? — цікавилась пані Ірина.

— Здається, бо лише бурчали під ніс.

— То вже ти добре постій за себе і за нього! А коли вже не буде іншого виходу, то ти кинь мамі найважчий козир і скажи, що вже пізно, що ти мусиш вийти за нього!

Дівчина почервоніла аж по вуха.

— Як не можна гарно, то це найпевніший виграш твій!

Після обіду, помолившись та попорядкувавши в кухні, мати запросила доню до бічної кімнати. Моніка пішла на прогулянку.

— А тепер говори, але щиро правду, бо . . . З ким волочишся? — почала суворо мати.

— Я, анюка, не волочуся! . . . Я . . . я . . . я поважно ходжу з учителем Тибавським! — скромно промовила донька.

— А що я тобі говорила, ти щеня? — зверещала мати і, схопившись з місця, стрілою підбігла до неї й витягла їй два поличники. Потім схопила Манцію за волосся і била її головою об одвірок дверей, аж гуло.

— Та ти курвитися мені будеш, не вибираючи, з будь-ким?! Як я тебе вчила, як вчив тебе твій небіжчик батько, га? — і знову бух-бух головою дівчини об одвірок, — Не доста було тобі вже одної гішторії з гаджом, тепер вже другого тягнеш? ..

— Анюка, анюка, не бийте, пустіть! ..

— Куш, ані слово! Іштенфаят некі! Більше щоб я не чула про того вушливця!

— Пробачте, анюка, але вже пізно... Я мушу за нього вийти!.. — кинула Манція останній свій козир і впала матері до колін.

— Що?! Ти, ти... Ох, бештійо одна! Ох, суко! — заверещала придушеним голосом мати і, схопивши зі столика розп'яття, давай ним гатити в плечі нещасної дівчини.

Дівчина терпіла, йойкала, а коли вже не могла стерпіти, кинулась на землю і наче зімліла.

Мати поглянула на неї злісно, поцілувала хрест і поставила його на місце, а сама звалилася в крісло, затулила очі і розридалася.

Плакали обидві: Манція на землі, а мати в кріслі.

— Осрамила ти всю нашу почитиву фамілію, нестиднице! — проривала мати свій і доччин плач глибоким, захриплим голосом. — Вже коли божічко не присудив тобі щастя раніше, то могла зістати навіки панною — христовою дівою, а не зв'язуватися, як остання, з вонючим простацьким бидлом. Так ти сама винесла над собою розсудок! Марш геть з нашої чесної фамілії і ніколи не признавайся, що колись належала і ти до неї! Я тебе більше не хочу знати, ані твого полюбовника! Боже, боже, чом ти її не задушив ще малою!? Чом же ти, всемогучий боже, не знищив її в годину страшного гріха? Таку ганьбу пережити! — мати билась об спинку крісла, розкидала руки, вдавала, що мліє.

Нарешті мати змовкла. Встала й не поглянувши на доньку, яка лежала долілиць, вийшла з кімнати.

Увечері, коли Манція збиралася від'їжджати, мати промовила до неї:

— В неділю най прийде, щоб хоч перед людьми скрити страшну ганьбу! Весілля в липні, але попереджаю: за твої гроші! А жити — марш на село! Чим далі від нас! А на весіллі не хочу бачити ані одного бочкороша з його фамілії!

Манція виграла, але ще два тижні носила синці на спині. Добре побив її хрест материними руками.

Коли й батьки Тибавського прибули на весілля, мати з фарисейською усмішкою вітала їх, наставляла руки та м'ясисту щоку, щоб цілували сваха і сват, але опісля милом змивала «смірід простацький». Але півсвині, теля, мішок муки і все, що потрібно було, аж по горілку та вино, з великою радістю згорітало в комору від артильників Тибавських.

На весіллі хіба батьки Тибавського та пані Ірина тішилися щиро враз з молодими.

Рано молоді виїхали з його родичами на село і там і жили.

Десять місяців минуло, а в молодих ніякого прибутку в сім'ї не було. Мати дивувалась, покручувала головою, як то так, коли та нещасниця твердила, що...

Коли ж Манція призналась матері, що все те було тільки видумане, то мати рішила ще суворіше поставитись до неї і пірвати всякі взаємини з нею та з її чоловіком, бо вони пакудно обдурили її.

Але в житті ніхто не знає, хто коли і від кого буде залежний.

Моніку перевели до іншого міста служити, і мати зісталась сама. Не було кому принести ні води, ні дров. Не було з ким заговорити, а тут ще грозила небезпека, що її надмірну квартиру поміняють на меншу. Не виходило інше, тільки попросити Манцію і її чоловіка, щоб жили в неї, але ані в думці не мала, щоб налагодити з ними нормальні і цирі сімейні відносини. І так вони жили разом під одним дахом, в одній квартирі.

Вже Манція й щасливою матір'ю стала, але бабуся, крім того, що користувалась їхньою допомогою та жила на їхній рахунок, дуже рідко говорила з дочкою або з зятем, а дитину і бачити не хотіла, не те щоб взяти на руки, побавити мале, поколисати, або пройтися з візочком по вулиці.

Щоранку, коли Тибавські йшли на роботу, несли свого сінка до доброї пані Ірини, яка з радістю помагала їм, бо в містечку ще не було ясел.

Восени Аннушка нейми важко захворіла. Вічно нарікала на біль голови, а очі оберталися білками вперед, як би мала запалення мозку. Її зять — селях кожну хвилину, коли мав вільно, висиджував біля її постелі і строго наказав дружині Марії якнайкраще догоджати мамі і не лишати її ні на хвилину.

Мати не надивувалась поведінці зятя і дочки, а коли вони не бачили, вона тихо заливала обличчя сльозами.

Коли мати виздоровіла, молоді і далі не турбували її, і сінка, як і раніше, несли до сусідки.

Одного дня мати навідалась до сусідки, в котрої вже два роки не була. Прийшла тихо і скромно й покірно сіла до того крісла, де колись сідала. Малий її онук спав у візочку під вікном, куди ще ласкаво заглядало сонечко. Сусідка сиділа біля візка і вишивала.

— Іринко, пробач мені! Велика я грішниця, бо була дуже несправедлива до дітей! Прости, що й на тебе гнівалась...

Сусідка розсіяно кліпала віями.

— Я не маю що пробачати, Аннушко! Головне, що у вас мир і радість у хаті!

— Ні, ще немає миру, ні дійсної радості... Ти знаєш, як я судила, як я ненавиділа мого зятя, а з ним і власну дочку... Але, не бути їх... — Аннушка змовкла. — Не бути їх... то я, дорога Іринко, певно, пропала б уже давно, покинута всіми... А ти знаєш, який добрий, який чесний і інтелігентний мій зятік? — голос в Аннушки дрижав і вона пораз затинаясь і ковтала сльози. — Ані власні мої діти не були би до мене такі добрі, як він! — мати тихо схлипувала. Сусідка стерла й собі сльозу з очей.

— Пробач мені, моя добра Ірино, але від сьогодні я вже сама буду доглядати мого найменшого онука! — заплакана мати подалася мовчки до візочка і так само мовчки — з візочком до дверей.

Коли Тибавські поверталися додому, бабуся ждала їх з візком на тротуарі, перед хатою.

Комерсанти

В розкішно умебльованій кімнаті Фелікса, в глибокому м'якому кріслі, сидів Вінцо і мило забавлявся з дружиною свого друга — шефа вугільних складів. Вже вихилили по два «штоки», випили запашну каву, викурили по кілька цигарок, дим яких снував по кімнаті і вилискував, як ламети на ялинці, котра стояла біля вікна. Тепер їли холодець і розповідали пікантні анекдоти.

При столику сиділа і сестра хазяйки, але вона не їла, не пила і не курила, ані не брала участі в розмові, хоч реагувала рум'янцями на гострі анекдоти. Вона пильно вимахувала спицями, щоб ще сьогодні докінчити новий светр.

Друг Вінцо відвідав друга Фелікса, щоб «інтервенювати» за своїх знайомих, які хотіли дістати вугілля, але позачергово. Друга не було дома, а дружина його не відпустила цікавого гостя. Вінцо з радістю погодився підождати, не питаючи навіть, де друг і коли повернеться.

— Тільки послужить собі, як дома, мій баламуте! — розсипаючи усмішки, припрохувала хазяйка. — Холодець не хоч з якого м'яса, не з магазина, де здохлятину продають, але з домашнього, на жолудях і кукурудзі кормленого кабана! До того ще обсмалений, як я люблю, бо має такий пікантний смак!..

— Цілую вашу золоту рученьку, дорога леді! Холодець мусить бути знаменитий! А дозвольте спитати, з власного? — си-

понув жару з очей і почав нагортати на тарілку смачні куски свинячих ніжок та прозорого желатину холодця.

— Ви що! Хто паскудився б сьогодні з таким бидлом? Наш лозунг — «визволена домашність!» І пощо возитися мені з ним, й так маю, скільки захочу! — самовпевнено сказала хазяйка і відгорнула локончик золотоясного фарбованого волосся.

«Штоки» діяли на неї, бо почала розбалакуватись ще більше.

— Ви хіба не знаєте, які люди? Біднота мерзне, як щурі, а прийде по вугілля, то прямо тицяє в руки: «Нате та й нате!» Це вже дійсно нестерпний божий хрест з ними. Не можна відучити їх від старих пережитків! А тут і вугілля прямо на міліграми, а панікери якраз тоді раді б мати найбільше, коли його мало, або зовсім немає!

Сімейний друг обер вуста серветкою, подякував за лакотинку і, примостившись вигідніше, почав свої філософічні міркування.

— Люба пані Алжбетко, це прямо гріх так говорити про ті старі пережитки, як ви називаєте ту гарну традицію. Якби не було тих старих пережитків, якби не було тої традиції, то й та мізерія не навчилась би шанувати нас! А коли б було досить вугілля та не було тих панікерів, скажіть мені щиро: жили б ви на такій нозі, як зараз? Тоді не було б і цього нового світу з його недоліками, в якому нам так гарно живеться! Нам тільки радіти і бажати собі, щоб ще довгі роки були такі нестатки, жили такі панікери і процвітало таке нерегулярне виконування планів продукції й постачання!

На обличчі гостя розтала усмішка. Він вважав, що сказав щось дуже дотепне.

— Вінцуку, ви феномен! — сплеснула хазяйка в дрібні долоні і кинула на нього збиточним вогником очей. — Ви надзвичайний теоретик! Маєте правду, бо хоч я і не працюю, але маю все, що тільки душа забажає! Маю пілосос, пральну машину, холодильник, електричну плиту, телевізор, не кажучи вже про радіо, яке сьогодні вже кожен циган має! А ось, бачите ці меблі? Це меблі наймодернішого випуску і, хвалити бога, всі ми непогано одіті. Про хату вже й не говорю та про ті вигоди, які вона дає нам! — вичислювала хазяйка Алжбета, вдячна сімейному другу, що може похвалитися, хоч це вже робила не раз.

— Бачу, дороженька, бачу... Ваш Фелікс дійсно чудотворець! Правда, і в нас непогано, та він мене перебив! Не знаю, чи це він такий спритний, або тільки випадкова дитина щастя!?

— не стримався друг, щоб не шпигонуги друга, бо дуже він йому заздрив. Та щоб потішити і себе трохи, додав:

— І я приобіцяв своїй Матильді, що на Ісусика дістане нові меблі, та не повезло. Неждано прийшла ревізія і всі мої плани та мрії пропали! Але я ще докажу, — розпалювався Вінцо, — що старе прислів'я «пропало, що з воза упало!» дійсно старе. Воно пропало в того, кому отут пропало! — і він постукав пальцем по лобу. Я надолужу все, вірю, тільки жаль, що якраз на Ісусика не спромігся через тих клятих контролерів...

— А контролери що? Хіба вони не люди? Ой, йой, як вони радіють приємним несподіванкам!

— Радіють, правда... Правда й те, що й вони люди, але в нас вони не такі, як у вашого Фелікса. Наш контролер — собака!

— А ви боїтесь собаки? На такого ви не виглядаєте! Собачка найкраще звірятко! — дзвінким сміхом закінчила насмішку над контролерами.

— Боятись не боюсь, тільки...

— Яке там тільки!? Ви собачці не «тільки», і не кісточку, а здоровий шмат м'яса, хочби й вонючого, то побачите, яким міцним ланцюгом прив'яжете її до ряду своїх слуг! Як тільки побачить вас, буде стояти на задніх лапках. Так, мій любий друже!

— Ні, це в нас неможливо! — запротестував гість.

— Що означає неможливо? Все можна! Не такі страшні чорти, якими їх малюють! Як не можна прямо, то ви так, як мій демончик Фелікс... — радила, але раптом увірвала, бо пригадала, що вже забагато сказала.

Та і сестра штовхала її носками черевиків. Випорпала цигарку з брушеної скляної посудини і закурила. Це була передишка для неї, щоб краще вдати, ніби-то вона забула, що хотіла сказати. Потягнувши два рази з цигарки, знову звернулась до гостя.

— Що це я хотіла сказати? — закліпала важкими масними повіками.

— Ви про те, як ваш Фелікс...

— Е, ні, ні! Не те!... — Вона задумалась. Між бровами зависла темна тінь, яка дуже пристала їй до лиця, бо робила з неї серйозну, задуману жінку. — Ну, що це зі мною? Чи не «штоки» так впливають? — вдавала, ніби дійсно забула, на чому перервала розмову, та раптом здогадалася. — Вже знаю!.. Так. Я хотіла сказати, що все можна такому мастакові, як ви, тільки щоб папірці були в порядку!

Вона пригадала папірці, тобто рахунки, бухгалтерію, яку добре знала, бо ж була бухгалтеркою за дівочтва, і в таємниці якої ввела і свого демончика Фелікса.

— Боже мій, та я б і скелю зм'якшила! Правда, треба спершу піднести солідний сюрприз, запросити в хату, добре вгостити, не забути, що має дружину, діток, і все піде, як по маслу!

В ту мить згасла електрика у всьому місті.

— От і радість нам — тьма тменна! Це і те «світло» щастя! — знову озвався її дзвінкий голос.

— Благодать наша, поки ще тьма існує! Тьма — наше світло, наша радість! — повчав гість. — Тільки вночі світять зорі щастя!

Хазяйка відчула його руку на своїй пещеній руці. Розігрітий алкоголем друг Вінцо м'яв її крихку долоньку, пальчики. Вона ніжно відповідала потиском руки і гладила його волохату руку.

Вінцо вже давно подобався їй. Він мужніший і кращий за її Фелікса, котрий, як вузлик — малий, ходить досить скулено, а обличчя в нього аж ліловочервоне. Та й вона знала, що подобається Вінцові. Не раз вже промовив до неї на струнах серця й признався, що свою «стоногу гуску» не любить, тільки терпить за хату і великий сад, які принесла йому у віно. Він «стоногою» називав жінку тому, що в неї ноги були іксом, одно коліно перешкоджало другому так, що навіть на рівному хіднику вона з трудом перебирала ногами. І Алжбета не приховувала, що Вінцо їй подобається як мужчина, а її «гашпарик» для неї тільки тягло, якийсь інтендант домашньої заготівлі, й вона жде на справжню любов.

Сестра поклала плетення на коліна і чекала світла. Та враз кашлянула, мов відчула, що в темноті щось діється. Вінцо відхопив руку, наче його хто вжалив. Гнівався на сестру. Потім запалив сірника і закурив, наче виправдувався, що вони сидять чемно. Та тут і світло розлилося знову.

Пані Алжбета наляляла ще по «штоку».

— За ваше здоров'я і за вашу красу та успіхи вашого демона Фелікса!

Він підняв чарку, нахилився над столом і поцілував господині руку; опісля звернувся до її сестри й кілька разів уклонився їй.

Знову пили, курили, говорили і раптом хазяйка піднісла палець до уст, примружила блискучі очі і прошептала:

— Я вам скажу ще одну новину — нашу таємницю! Фелікс поніс прохання на «Спартака»! Але ша! Йому ані словечка про

це, доки сам не проговорить! Знаєте, він не любить, коли я багато говорю про справи, про котрі краще мовчати. Ви розумієте мене, бо ж і самі комерсійна людина! Мій «гашпарко» тримається мужицької філософії: не зрадити нікому нічого, поки все не закінчено успішно! Але як же не сказати цього вам, Вінцові?

Вінцо аж зблід від неочікуваного нокауту. Це була для нього дуже неприємна новина. Тримаючи запалений сірник, опритомнів аж тоді, коли полум'я облизувало кінці його пальців.

— Це правда, або ви тільки так жартуєте? — питає, ховаючи почуття заздрощів.

— Переконаєтесь! — тріумфувала Алжбета.

— Знову випередив мене, а я і не підозрівав... — з досадою прошипів. Та зразу змінив тон розмови і вдавав веселого.

— Коли вже так, то, пробачте, я дозволю собі налляти ще по одній, щоб ославити цей успіх Фелікса!

У пані Алжбети геть посоловіли очі. І цигарка вже була їй противна. Почувала себе погано. Пила воду і відривала з липких губ дрібненькі волосинки тютюну.

В той момент увійшов в кімнату «гашпарко» Фелікс. Він був у елегантному міському кожусі. Порошинки свіжого снігу білили на його плечах, як еполети, блискотіли дрібними перлинами на кошлатих бровах. Друзі з галасом привітались. Роздягнувшись, Фелікс присів у крісло, з якого щойно вискочила сестра його дружини. Без будь-якого вступу, Фелікс вхопив пляшку і став наливати чарки. Алжбета метнулася і принесла ще третю та яблучні пиріжки.

— Ні, дякую! Не буду вже пити! — відмовлявся Вінцо, але тільки з чемності.

— Що значить не буду? — кинув на нього гострий, але щирий погляд Фелікс. — Сьогодні мусиш пити! Добре, що ти тут! Сьогодні вип'ємо за нашу радість!

З бадьорих слів Фелікса Вінцо зрозумів, що все пішло добре. Та заздрість ще більше загризалася в його утробу. Ледь зумів опанувати себе.

Роз'яснене широке обличчя Фелікса і в хазяйки збудило небувалу радість. Ніжно піднесла його руку до свого пещеного обличчя.

— Коли вже ми так зійшлися в цей радісний момент, то пиймо за те, щоб бог дав нам грошей, а людям дурного розуму! — підніс чарку «гашпарко».

— Дотепний ти! — прихвалив друг. — Що й казати! Сказано: голова — не гарбуз! Маєш доброго «філіпа», Феліксе!

— В кого гроші, в того і розум мусить бути! Розум — пі-

нязі! — хвалькувато цитував Фелікс абзац свого філософічного талмуду. — Ну, будьмо!

Хильнули.

— Алжі! — так називав скорочено й пестливо Фелікс свою жінку, — п'ятнадцятого березня уперше в нашому житті проїдемося власною автомашиною!

Ефект був великий. Жінка зірвалася з крісла, підбігла до нього і кинулась йому на коліна.

— Ой ти мій «гашпарку», ти демоне мій, великий чародію нашого щастя, дай, най я тебе обцілюю! — і вона фамільярно почала обслинювати його лице вогкими поцілунками. — Тобі не завідуючим дурних вугільних складів бути, але уповноваженим, або міністром!

— Поздоровляю, друже! — приєднався і Вінцо. — Але як це ти так швиденько? Інші чекають роки на чергу, а ти... — не докінчивши, стискав другову простягнену руку.

— Швидко, кажеш? — вимотався з обіймів жінки. — Та в нас, братіку, нема часу чекати на якусь там чергу! Що мені з того щастя, яке прийде тоді, коли я вже буду немичним старцем? Давай життя! Жити треба тепер, зараз! А тайна проста: колеса треба мастити, а вже зокрема автомашини, але не простою коломазєю, а екстрактом елексиру життя! Ха, ха, ха!... — і хазяїн потер пальцями під носом друга. — Скупому — рік, а нам тільки два з половиною місяці! «Хто масці, тот едзе!» Алжі, чудова буде для нас весна! Щосуботи — в Татри, Братіславу, в Брно, на Вигорлат — куди тільки захочеш! Тішуся і совість моя спокійна, що здійснив і останнє твоє бажання!

— А скільки за скорочення строку? — питала Алжі, яка вже знову сиділа у своєму кріслі.

— Не питай, ніколи не визнаєш!.. — почав співати «гашпарко» вже в доброму настрої. — І пощо тобі це знати, коли й так не з твого іде? — махнув рукою. — Все дрібниці! Краще дай які вітаміни під зуби!

Жінка побігла, принесла солонину, ковбасу, холодець і все розложила перед своїм чоловіком.

— А ти? — звернувся до друга.

— Я вже чудово посмакував!

— Тоді на здоров'я! Дай боже, щоб і ти швиденько наздогнав мене!

— Пробач, але як ти так швидко спромігся? — цікавився друг.

— Комерція — велике діло! — Фелікс підняв брови і вказівний палець. — Традиція її сягає аж до древнього Вавилону,

Фенікії, Юдейської землі, Єгипту, Вірменії, Греції, Карфагена... Як все на світі, так і комерція має свої діалектичні закони розвитку! Тільки ключа знайти до них, і все піде гладко! Дурний і з банку не дістане грошей, хіба на похорон, а розумному і дощі, і грязюка — все несе гроші! Все, що тут бачиш — це з води і з болога, ха, ха, ха!... — гордовито сміявся Фелікс.

— Не розумію!

— Як можна таку просту річ не розуміти? Не вдавай наївного, бо ти не впав з темного космосу! — то жартома, то серйозно повчав Фелікс гугнявим голосом, бо в роті повно ковбаси було.

— На мою грішну душу не розумію!

— Тоді тобі шкода бути торговцем! Слухай і вчись: вода — це вага, а вага — це гроші! — мружився хитро Фелікс.

— Йй ну?

— І все!

Вінцо знищений розвалився в кріслі.

— Не роби себе таким незнайком, бо й так ніхто тобі не повірить. Вінцуку, Вінцуку! Як може комерсійна людина, та ще завідує таким підприємством, та ще в епоху космічних польотів не розуміти таку простеньку річ! Ганьблюся за тебе, йй богу! Таж ти знаєш, що дерево лежить у мене місяцями, вугілля також, і все на відкритому місці, а господонько щедрий, то й виливає цілі хмари дощів на весь той крам, а каміння скрізь повно!

— Але й так, та комерція божя не дає таких можливостей, які бачу тут у вас!

— Правда! Коли вже ти такий дітвак, то на тобі по лопаті: моїм складом річно пройде до двадцяти тисяч тон вугілля і майже стільки дерева. Візьми олівець і порахуй: тільки від дрібних покупців по кілограмі на центнер бери на розважування, вода дасть тобі дальші десятки кілограмів, каміння — ще дальші, і так далі, і так далі... А при постачанні різним підприємствам, заводам, урядам, школам — цілі центнери не помітні! Це не можна точно перевірити! І хто його буде? Хоче — най переважає на мінцирю! А зрештою, я не ручуся за те, що вийшло поза брами складу! Все те помнож на роки, котрі я там, то дістанеш ясну відповідь на своє дурненьке «не розумію»!

— А я думав...

— Що думав?

— Я думав, що ти не такий масний!

— Не масний, але маю розум! Не дурно говориться, що з вугілля діаманти родяться, що вугілля — чорне золото!

— Кінчайте вже ту нудну розмову! — вмішалася хазяйка. — Хіба ви не люди комерції? То пощо розжовувати всяку дурничку? Кожна професія має свої широкі вулиці і темні провулки...

Хазяйка навмисне розбила їхню розмову, бо тепер її завжди обережний гашпарко перехопив! Вона випнула молоді груди, перекинула ногу через ногу, аж підв'язки панчішок замиготіли в пожадливих очах Вінцка, і любовно подивилася на свого Фелікса.

— Краще я буду вам щось говорити, добре? Прости, Феліксе, що буду щира і пряма!

«Гашпарко» порозумів, здогадався.

— Коли я ще була молодою, тобто ще дівчиною... — почала пані Алжбета.

— Правильно: дівчиною! Було б гріхом казати «що молодою», коли ви зараз молода, як квітка! — сказав комплімент Вінцо і його погляд поліз формистою ногою аж над коліна, де відстала спідничка і виликували її шовками обвиту стегна.

— Коло доброго мужа жінка, як ружа! — з усмішкою вдоволення квітувала комплімент і лукаво й збуджено поглянула на гостя. — Але буду продовжувати: коли я була дівчиною, то моєю мрією було вийти заміж тільки за інтелігента: урядовця, учителя, офіцера, а то й за писаря, тільки щоб він паном був! Мамуся тільки про те й мріяли і вишукували між ними доброго жениха для мене. Ти знаєш, Феліксе, що я була три роки заручена з тим учителем, доки ти не з'явився на обрії мого життя. Але тільки тепер бачу, що значить торговець, а що учитель! Ті бідняки завше зводять бій з нестатками і ледве зводять кінці з кінцями, але я, хвалити бога та мого Фелікса, не знаю, що то не мати, що то бажати щось і не могли здійснити свої бажання! Маю все й тоді, коли такого чи іншого товару бракує, бо вуглярник гріє здалека і всі продавці магазинів, хоч і з-під землі, та роздобудуть для мене, що бажаю! Не бути мого Фелікса, то й мучилась би весь свій вік у якійсь темній канцелярії, ходила у маминій перешитій спідниці, передчасно постаріла б, дістала б істеричні припадки і була б просто неможливою!... — пані Алжбета своє інтимне визнання скінчила в обіймах свого «адоніса» і цілувала його за всі ті блага, які створив для неї в житті.

Друзі ще довго сиділи, пили і пізно вночі розійшлися.

Коли Фелікс замкнув за Вінцом двері і зайшов до спальні, то став докоряти своїй дружині, що не мала говорити про такі таємниці їх життя.

— Кинь такі розмови! — подразнено відсікла жінка. —

Вже і перед найкращим другом буду мовчати, як монахія?

— Друг другом, але чи ти певно знаєш, хто скривається під маскою друга?

— Як хто? Та ж Вінцо Бучко! Чим він гірший від Фелікса Орловського? Або ти думаєш, що ти щось більше за нього? Вінцо прекрасний, приємний і симпатичний чоловік! Мені подобаються такі фер-мужчини! — гнівно відбивала атаку чоловіка. Вона скинула з себе плаття, наділа піжаму і як киця скрилась під пуховою ковдрою.

— Ти якось дуже заступаєшся за нього... Може, воно й правда, але... — мурликав незадоволений Фелікс, роззуваючи черевики.

— Ти все щось підозріваєш!..

— Алжико, прошу тебе! — звернувся до неї вже смиренным тоном. — Я знову мушу нагадати тобі моє старе понавчання...

— Кинь своє понавчання! Знаю добре, що хочеш сказати! Вже набридло слухати ті твої селянські теревені!

— Ти дурна! Не повіриш, коли скажу, але воно правда: де два друзі зійдуться, — він нахилився до неї і далі шептав, — або оба вони тее, або один обов'язково! Ти гадаєш, що дурно тримають його на посту ведучого, коли мав манко?

Жінка голосно розреготалась.

— Тоді, значить, і ти шпик!

— Ну, ти вже не підбираєш слова! Я тобі сказав, а ти того повинна триматися! — ліз і він під ковдру.

— Не розказуй мені і не будь грубіяном! Забув, селяншкуну, що я такі права маю, як ти, а то й більші!

— Питання, чи маєш! Вже забула, хто зробив з тебе даму, хто дав нам достатки!

— Не я, а ти забуваєш, хто зробив з мужика пана! Яке мені щастя приніс!

— Ти перше задувала тих твоїх мізерних панків! Було йти за них! Пам'ятай: пан — гроші! А ти без мене жебрачкою була б, як і була!

— Ти на мене скалиш зуби, а сам чого витренькував всі свої комерційні тайни? Дурень!..

— Мовчи! Не твоє діло!

— Ну, добре, буду мовчати.

Розмова загострювалася, та жінка вирішила покінчити з цією темою. Вимкнула електричне світло, зажмурила очі і мовчки думала.

Фелікс так само думав.

А Вінцо йшов засніженою вулицею, незадоволений, що таке ніщо, такий «гашпарко» випередив його. І сто раз закликався, що він з тих крапельок горілки мусить мати все, що має Фелікс, та в добавок не «Спартака» але «Фіата» або «Волгу». Світ з атомів складається, міркував він, а моє щастя зіллється з краплин горілки!

— Але чекай, дурний Вінцку! — промовив сам до себе і зупинився серед дороги. — Бачиш, дурню, як йому все вдається? Як швидко багатіє! Як це може бути? Таж живемо в соціалізмі!!

— Так! — відповів сам собі. — Цілком простенько, бо він... бо він... так, без сумніву — він працює з контрольними органами, доносить на колег! Прямо шпик! Ось вся його мудрість!

Відригнув горілчаним перегаром, плюнував спересердя і плентався далі, та уодно підказував собі:

— Так, так! Щоб ти знав, дурню, хто такий Фелікс! Де два друзі зійдуться, то...

Барба

У попа Ізидора служила дівчина Барба. Було то дванадцятирічне міцне дівчатисько з багатодітної сім'ї. Мала чорні, як вуглики, очі, дрібнокучеряве волосся, також чорне, і ходила завжди струнко, як яличка.

Коли фарська пані превелебна прийшла до Якубихи просити дівчину служити, — сухій, тонкій і хорлявій Якубисі, обсілій дрібними діточками, здавалось, наче сам бог зглянувся над нею і посилає в хату порятунок. Якуб її прикований до ліжка вже роками, а вона грейцара не доробиться слабими жіночими виснаженими руками. Раз ніде заробити, а по-друге, і на полі треба робити, і коло обійстя, і коло худоби... Забагато то на слабу жінку! Та хоч би тоті дріб'язки повмирали, але де, хвороба не бере їх якось. У других вмирають по двоє, а то і по троє, а в неї ні й ні! Але, може, вже трошки ліпше буде, коли Барба буде служити на фарі. Будуть якісь грошенята бодай на сіль і нафту та на медичинку старому, а вона сама вже якось дасть собі ради з тими дітиськами...

— Добре, пані превелебна, добре... Правда, дівча потрібне, бо чоловік лежить, але вже якось буде. Коли вже так просять, то най іде, бо, признаюся їм, треба дудки! Якби не дудки, ой, дороженькі пані превелебна, пробачте, але я не пустила б її... Я вже стара, добита роботою, видять, як виглядаю...

— У нас не наробиться, Марйо! Що на добре місце іде,

гадаю, і казати не треба, бо іде на фару! А про гроші ви не журіться! Ніде не заробить більше і так легко!

Ще того самого вечора Якубиха зв'язала Барбине платтячко в клуночок і відвела дівчину на фару. Так і почала Барба свою кар'єру попівської наймички. До школи з того дня перестала ходити. Штраф за це не загрожував, бо попада була вчителькою.

У попа було троє дітей: дванадцятирічний Бімбо, п'ятирічна Амалка та трирічний Бенці. Менші мали бронзовату шкіру обличчя і покручене, як у циганяток, чорне волосся. Були вони подібні на батька, але Бімбо немовби і не належав до сім'ї. Він мав свою породу. Волосся ясне, а вік свій значно переріс. Виглядав не менше як шістнадцятирічним. Мав велику, як у жеребця, голову і дебільний вигляд обличчя. Хода його важка, бембелювата. Спільною батьківською рисою були глибоко і тісно біля себе вложені очі.

Головним Барбиним завданням було: скоро вранці, поки панство не встало, подоїти корів, накормити свиноматку, яку тримав панотець для збільшення прибутків, поросят, обійти кнура, накормити табун індиків, качок, гусок, курей, викидати гній з корівника та хлівів, постелити стеливо, вичистити п'ять пар взуття, а опісля постелити в кімнатах, повиношувати горщики, позамітати, дітей привести до порядку і асистувати попаді в кухні. Ще щастя було, що школа напроти самісінької фари і пані превелебна, загадавши учням списувати написаний на дошці текст та призначивши одного з них, щоб уважав на порядок і записував «злих», вертала додому і віддавалася всією душею улюбленому кулінарному мистецтву. Це була велика допомога Барбі. Попада годинами висиджувала дома, тільки коли пора було вийти дітям на подвір'я, фарська мати-вчителька ішла випустити дітей. Часто помагав своїй паніці і панотець. Ішов заступити матінку, схопивши під пахву якийсь пригодницький роман. Це бувало тоді, коли пані превелебна погано висиплялася, або пан превелебний хотів виїмково добре попоїсти.

Дні минали, а Барба наймичкувала.

Коли опісля мати питала дівчину, як їй водиться, дівчина ніколи не засмутила маму.

Барба деколи й раділа, що вона на фари, бо мала можливість гортати ілюстровані журнали, книги і хоч не розуміла їх, бо то були здебільшого мадярські, все ж здогадувалася з ілюстрацій, що в тих книгах і журналах мусить бути щось дуже цікаве. Словацькою і руською мовою писані журнали і «Благовісники» читала, але все посадила на коліна Бенці,

наче вона забавляє дитину, бо інакше кричали б на неї, що вони її не для того взяли служити, щоб читала. Цим вкраденим моментам Барба, дуже раділа і при всій важкій праці була задоволена цією маленькою радістю.

Поступово дівчина все більше переконувалася, що фара не є такою, якою уявляють собі її вірники і якою вона була і в її очах.

Колись вона на попа і попадю дивилася, як на дійсно божих представників, безгрішних, в усьому зразкових, безмежно добрих. Але коли побачила їх зблизенька, прислухалась до їхніх криків, сварок і лайок, то в неї упала полуда з очей. Не раз згадувала вчительку, котра вчила її в четвертому класі і котру виїв піп за те, що не ходила до церкви, не сповідалась і говорила дітям, що кожна людина сама собі найкращий сповідник. Тепер Барба переконалась, що учителька мала правду. Пан священик не примушував її тепер кидати все і йти до церкви на сповідь і на різні богомольні «рецепції». Все те говорило до неї зовсім іншою мовою, не мовою катехізису.

Барба не доїдала. Було б несправедливо думати, що на фарі не мали що їсти. Це стосувалось тільки дівчини, бо дуже часто вона мусила «наїстися» недоїдками. А на дні горщиків звичайно дуже мало залишалось.

І робота зростала з часом. Пані любила гігієну, і тому Барба щотижня мусила змивати шість кімнат, а що два — ще й у тридцять метрів довжиною веранду.

До якогось часу все було, як було. Але раптом Барбі опротивіло все фарське оточення. Одного дня вона мала змивати салонну їдальню, куди мало заходили. Увійшовши туди, відчула страшний сморід. Швиденько відчинила вікна, але це не помогло. Дівчина кинулась до праці і подалася до кутка, де стояла мала скриня. Відсунула, щоб звідти почати мити, і ж стряслася від огиди: Бімбо зробив собі там убиральню.

Затуливши носа фартушком, Барба стрімголов кинулася з кімнати і наштовхнулася на Бімба, який стояв у дверях веранди.

— Ти, свине простацька! Де маєш окалі? — сердито скипів Бімбо. — Уважай, щоб я тебе не навчив, як треба ходити по панських кімнатах!

— Ти ще щось говориш? — стала Барба на свою оборону. — Краще йди до їдальні і спорядкуй за собою те свинство, бо я за такими панчуками не буду чистити! Доста, що чищу за малими!...

— Куш! — гаркнув Бімбо.

— Таке не зробить ані циганя у своїй колибі!.. Фуй! Ганьбися! Гарний з тебе панчук!

Бімбо почервонів, як варений рак, і в його розбещеній душі озвалась немічна лютя.

— Стули писк! — засичав знову.

— Ні, не стулю! Щоб знав: скажу пані та панові!

— Ой-йой, як я налякався!

— Скажу по цілому, селі, щоб всі знали, яку пташку маємо на фарі! — грозила дівчина.

Це Бімба вивело з рівноваги. Добре пам'ятаючи материне понавчання, що «простаків треба моресувати, бо пустиш пса під стіл, то вилізе на стіл», Бімбо схопив батькову кривуляку і щосили кинув нею за дівчиною. Кривуляка залізним кованим кінцем вдарила дівчину по голові так, що та упала з зойком на землю. Але Бімбові не було цього доста. Розлючений, підбіг до Барби і почав щосили копати її черевиком.

— На, на тобі, ти простачко! Будеш ще казати, га? — гойкав Бімбо і при кожному слові вдаряв ногою дівчину.

Дівчина налякалася і стала оборонятися. Зірвалася на ноги, схопила ту саму кривулю і давай гатити нею по Бімбові. Але цей, мабуть, тільки того й ждав. Коли дівчина припекла йому помежи плечі, заверещав на весь двір. З хати вибігли діти і теж спустили рев. До двору вскочила якась жінка й прожогом побігла до школи. Незабаром ламентуючи, з криком та лайками котила пані превелебна.

— Ах, ти паршива цундро! Ти, жебрачко, та ти мою дитину бити! Хто дав тобі таке право, га? — кричить, аж душиться попада і порскає слиною з блідих від злості губ. Добігла до дівчини і — фляц! фляц! то з одного, то з другого боку. — На тобі, паршива гнидо валалська! Що то за способи? Який то морес? — і схопила дівчину за коси, поволікла до кухні і далі дубасила її в плечі.

— Ой мамонько моя рідна! — плакала дівчина, пручалася, хотіла вирватись, але дебела попада міцно тримала її за коси.

— Пустіть мене! Я хочу додому! Не буду тут більше ані хвилину! До жандармів піду!..

— Ах, та ти ще загрожуєш своїм немитим писком? — верещала попада цілком без себе. — Та я тобі таких жандармів дам... — і копнула ногою з такою кобилячою силою, що бідне дівчатко полетіло аж під мисник.

Попада скоком зупинилася при ній, ще раз копнула до неї і ще два поличники витяла, потім кинулась до постелі, де

в головах були поскладані скромні речі дівчини, і по одному викидала її ряндя насеред кухні.

— На, копице жебрачий! На, щеня!.. На, нещаснице!.. Іди до сто чортів!.. Марш мі з очей, але такой, бо бог тя скаре! Ти думаєш, що жандарми такі дураки, як ти, і стануть з тобою до бесіди? Бачиш, як розбрехалося щеня!..

Дівчина схопилася з-під скрині і, як вітер, вилетіла надвір. З двора подалася на вулицю, а там, голосно плачучи, побігла доли селом.

В сусідстві фари жив старенький церковний куратор, дуже чесна людина. Стояв якраз серед двору, коли дівчина пробігла біля його хати. Її плач долетів і до його вух. Старенький підусь вийшов перед ворота і, примружуючи сіткою зморщок оповиті очі, дивився за дівчиною. Ще постояв трохи, обернувся обличчям до фари, похитав незадоволено головою і вернувся назад.

Через десять хвилин спішила на фару Якубиха, витираючи заплакані очі.

— Що сталося тут, пані превелебна? — боязко питала стурбована мати.

Попада розповіла Якубісі все, що бачила, але промовчала, що сама зробила. Далі, як свідок, говорив Бімбо.

— Вона не дала мені вчитися! Прозивала мене, а коли я пострашив її, то стала мене бити цією палицею, о!

На обличчі попаді мінялись барви злості.

— Ви, Якубихо, мусите моресувати свою дівулю! — спустила попада згостра. — Ще те бракує, щоб служниці били моїх дітей! Що то за порядки, що то за безбожництво?

— Та що я, пані превелебна, винувата? — бідкалася жінка. — Хіба я її на зле навчала? Ой, господоньку мій!

— Я не кажу, що ви її вчили на зле, але в роді знайдеться всяке сміття. Барба ваша буде вашим хрестом! То ваш антихрист, покушеніє, в ній сам диявол сидить!

Якубиха аж вгиналась під тими словами.

— Що дістала нині від мене, то по справедливості заслужила собі! Ви, як хочете мати з неї порядну, як хочете рятувати її погибаючу душу, то не маєте чого гніватись! Ще подякуйте, що моресую її!

— Та я не гніваюся, прошу їх ласки, бо дівча треба поморесувати, але не знаю, як буде далше, бо Барба вже не хоче повернутися...

— Як не хоче — не біда! Не підемо панькатися з нею, як з великоможною пані! За півгодини знайду на її місце десять Барб! Я її не виганяла, значить — сама пішла! А раз утекла,

то за тих п'ять місяців не дістане ані гелера! Такий закон, аби сьте знали, Якубихо! . .

Бідна жінка знову вгиналася аж до землі.

— Але Барба каже . . .

— Мене не обходить, що каже ваша дівуля! Вона вам хоч що може казати, а ви повірите! Теперішні діти не такі, як колись! . . Я виділа все і найліпше можу сама сказати. А може, ви не вірите? Не вірите, що я вам кажу, або що говорила моя дитина? Та що ви собі думаєте, що то простацька дитина, яка лише брехати знає? Тото собі випрошую від вас, Якубихо! Ніколи я не гадала, що за мою вдячність така буде відплата! Та аби сьте знали і пам'ятали: моя дитина іншої крові, і я, перебачте, вже скорше повірю своїй дитині, як сто простацьким! А за те, що я трохи покричала, нема вам чого гніватись! Праведний християн любити бога, хоч божічко не раз тяжко карає його та випробовує.

Якубиха вернулася додому ще чорніша, ще більше скулена в вузлик журби, горя та страху. Виходило, що то її Барба всьому на вині, вона все те лихо започинила.

Коли Барба, змітуючись плачем, розказала доподрібно, як все те сталось, мати вже не сумнівалась у невинності доньки й тільки сплеснула руками.

— Ой боже! Але борони тебе божа мати говорити про це десь у селі! Гріх робити плітки на божого слугу! Що є — є, але пан превелебний не винуватий у тому. Барбичко, дитиночко моя люба, ти мусиш вернутися назад . . . Бачиш, отець лежить, грошей нема, а треба і тобі, і сестрам дещо прикупити, бо ви вже дівочки! . . Та ти лише гарненько позбирайся і вертай, бо ще можуть пропасти гроші! Перепроси пані превелебну — вона ж наша фарська мати, а з панчуками поводися ласкаво, терпеливо, бо знаєш, терпен — спасен! А тото свинство вони вже, певно, самі упорядкували! Видержи якось до великодня, а далі і сама побачиш, як бог дасть дожити . . .

І Барба вернулася. Зрозуміла безвихідне становище цілої сім'ї. Попада спершу не говорила до неї, вдавала ображену, але скоро змінилася, як би між ними нічого не сталося. І піп і попада були людьми такої чеканки, що заради власної вигоди стерплять і плювок в обличчя. Через півгодини попада вже сміялась.

Але нечистоту в кутку салонної кімнати Барба таки мусила прибрати. Коли Барба завела попадаю до тої кімнати, вона тільки розреготалася на всю фару.

— А ти почисти! Хіба не думаєш, що я буду чистити! Тоді

нащо мені служниця? Щоб у вікні сиділа і новиночки читала? А коли чистиш з-під худобини? Якось дуже панська в тебе натура!

— Та то бидло, а не людина! — шептала дівчина.

— Но, но, ти мене не повчай, бо лише п'ять місяців служиш! Ще маєш на те багато часу!

Не чистила дівчина те свинство на приказ попаді, але заради своєї матері.

День за днем, при повних руках праці проходило Барбине життя. Барба тягла дні, як мулиця. Вічно замазана, вічно в помиях, в горщиках, що їй відпочити не було коли.

Тако прийшли і жнива, коли найбільше роботи, бо хоч не працювала в полі, все ж треба було більше бігати, вертатись, як інколи. То біжи ранесенько по селу за вірниками, щоб в поле ішли, то знову гості цілими валками приїжджали, для яких треба було вишукувати в селі курчата, молоко, сметану, та обчищати весь їх регімент. Вставала, коли ще день далеко за горами барився, а лягала, коли півні вже давно відспівали північ. Але дівчина вперто переносила працюю завантажені дні.

Від першої монстр-пригоди минуло вже повних вісім місяців. Між тим було багато менших пригод, але загартована Барба навчилася нічого не брати до серця. Грошей ще їй не виплачували, але повсякчас запевняли, що дістане всі разом.

Тоді дівчата на такій роботі місячно діставали сто, а то і сто п'ятдесят крон. Барба підраховувала, що панство має їй дати не менше як тисячу вісімсот крон! Велика сума радувала її, придавала дальшої охоти до праці. Тішилася на той день, коли їй покладуть усі гроші на стіл.

Та фарські пани не дуже поспішали з грішми. Вряди-годи попадая проявила свою щирість і кинула дівчині якусь ряднину, якісь обношені черевики, якусь вилинялу хустину.

Якось по великих дощах і болотах Барба змивала веранду. Вже змила більшу частину, коли з села повернулася попадая. Видно було, що не в доброму настрої. Ішла змитою частиною веранди, дивилася під ноги і все собі приговорювала:

— Миєш, Барбічко, миєш? А покрутило би твої, панські рученята, чи так треба змивати?

А коли підійшла до дівчини і стала над нею, як фельдфебель, та закричала, то Барба аж цілим тілом стрепенулась, і стала струнко перед попадаєю. Не мала часу навіть спустити поли сукні, заткнуті за пояс. По голих ногах стікала брудна вода, лице пашіло, замазаною рукою Барба поправляла скуйовджене волосся, яке вилізало з-під хуцати.

— Та як ти робиш? — крикнула.

— Та я... я... змиваю... — несміло відповіла дівчина і розглядалась по підлозі, де причина гніву попаді.

— Змиваєш, але як?

— Як найкраще можу, пані превелебна... Як они навчили...

— Як найкраще можеш? А фрас би тебе взяв, та ти ще брешеш мені? Ти думаєш, що дома змиваєш хлівок? Задармо хочеш мої тяжкі прощі?

Попада з розгону копнула до шаплика. Шаплик перевернувся. Брудна вода розлилась чорною млакою. Барба поковзнулась і впала горілиць.

— Марш, сучко! Зараз клади мені вогонь в пекарнику, вари воду і будеш ще раз змивати! Бодай би тобі викапали тоті капрані очі, коли ти не бачиш!..

Зовсім мокра Барба з плачем побігла до пекарника.

Була вже ніч, коли дівчина закінчила змивати веранду.

Від Барбиного приходу на фару минуло два роки. Грошей вона все ще не дістала. Попові та попаді якось не спадало на думку, що пора вже розрахуватись. Барба вже й надію стала втрачати, що колись дістане. Та ні дома, ні інде про це не говорила, бо та добра мама її все ще сліпо вірила, що духовні особи не можуть пожадати добра свого ближнього. Мама на всякий натяк тільки зацитувала доньку, що гроші будуть, тільки треба почекати. «Гроші придадуться і пізніше, — думала мати, — бо кожної години може господь покликати Якуба до себе, а скільки то грошей буде треба!!» Мати боялася якоїсь незгоди між ними і фарою у такий критичний час й мовчки переносила все, бо ану ж буде треба звернутися до панотця...

В селі Барба про гроші також мовчала, бо і встидно було, що робить другий рік, а гроша не має!

А піп і попада вже почали задумуватися. Вони боргували Барбі понад дві тисячі крон. Попада почала списувати всі рянди, розбиті черевики і все, що колись подарувала дівчині і напроти всього поставила цифри. Записала і фотографії, котрі зробив був Бімбо з неї, четверо поросятко, які задушила свинюматка, розбиті тарілки, горнятка і все, що десь пропало або пошкодилось. Підрахувавши все, вдоволено терла руки, бо на сторінці видатків Барбиного особистого рахунку показала така солідна сума, на яку і не сподівалась.

— Ну, дорогенька, ти мастак! — радів піп. — Лише пригадуй ще! Конче треба ще якусь п'ятисотку знайти! Дівулі буде,

коли дістане двісті крон. Таких грошей вона зроду не бачила. А стара мати її буде мовчати, бо Якуб вже на ладан дише...

— Ну, й дипломат ти! — розсміялася попадя і цмокнула свого апінку в лоб.

Однієї неділі, увечері Барба забігла до мами. На фари було тихо. Діти вже спали. Піп і попадя, сидючи в ідилічному куточку салончика, знову згадали про справу ліквідації Барбиних службових прибутків.

— Служниці вже не треба нам! — заявила попадя. — Худобу обійде за пару пачок дугану той твій дурний дзвонар, дрібні роботи пороблять діти зі школи, а тяжчі — дівки за катехиз щосуботній. Так буде найкраще! А за гроші, котрі взяла б та дура, татуньку, я собі справляти буду туалети, щоб завше подобатись тобі, добре?

Думали, думали і додумались, де знайти тих п'ятсот крон.

Піп пішов до кухні, зняв з клинка ключ від сипанця і подався з хати. В сипанці бачив він дешеву розв'язку Барбиного гордієвого вузла. Діяв рішуче, гостро і швидко. Кілька мішків жита та ячменю відволік до бджільника, куди тільки він сам ходив, і сховав у ящиках та попід дошками, які роками валялись там. Опісля набрав повну мірку зерна, вийшов і розтрусив його шнурочком до брами, поза брамою і аж на вулицю. Далі, залишивши сипанець відчиненим, пішов у будинок фари.

Другого дня Барбу вигнали з фари. Ціле село тільки про те й трубило, що Якубова Барба викрала фарський сипанець і кілька центнерів зерна кудись відволікла.

Кінцевий рахунок був такий, що Якубиха ледве дістала сто крон грішми за дворічну службу дівчини на фари і папір, на котрому було акуратно виведено, де, коли і що одержала Барба від панства та за що було вираховано три тисячі п'ятсот крон.

Від великої ганьби Барба втекла з дому. Даремно вона говорила в селі, що все те неправда, — ніхто не повірив. Правду, в очах більшості селян, мав піп!

Та через рік, одного гарного літнього дня, все вияснилось. На фари не було нікого вдома, а бджоли виросились. Старенький куратор, який і сам бджолярив, позбирав рої, і при тій нагоді натрапив на заховане в ящиках зерно, зовсім переточене мишами... Сказав про це Якубісі та своєму сусідові й так Барбина невинність рознеслася селом. Але фарське панство і цей плювок стерло з лица. Казало, що це неправда, що старий куратор вже сліпий, не бачить добре, що в міхах в дійсності була полова для зігрівання бджіл зимою.

Знову промайнуло п'ять років, багатих на епохальні зміни. Отець Ізидор після обіду розвалився на дивані і взяв у руки ілюстрований журнал. Відкрив його, пробіг очима по сторінках і очам своїм не повірив. Зі знімку в журналі дивилася на нього Барба. Швидко пробіг рядочки тексту під знімком. Там було написано неймовірне: «Барба... найкраща фрезерка металообробного заводу була відзначена орденом Труда першого ступеня за перевиконання річного плану праці...»

Коли паніматка зайшла до кімнати і поглянула на свого чоловіка, то зблідла, як стіна. Бліде його обличчя та похапування за повітрям свідчили про те, що її дорогий чоловік дістав інфаркт.

Але він розплющив очі, помахав рукою і мовчки показав пальцем на журнал.

— Бач, яка воша вилупилася з гниди! — сказала попада і кинула журнал на землю.

Паращине різдво

Стояла зима.

З сірого неба м'якими пухнастими клаптями тихо і повільно сипав сніг. Рублені хатчини боязко тулилися під великі, синьо-білуваті кучми стріх. Зарошені віконця кліпали в мертву зимову ніч. Десь промчали сани, тельнякаючи тоненькими голо-сочками дзвіночків, десь загавкав собака, злетів десь вигук, і знову все потонуло в пухкому снігу. Знову скрізь панувала зимова тиша. Гарна і приємна така ніч. Вона сповнена казкових таємниць, коли тепло в хаті й коли сита людина, але страшна для бідного і голодного.

Люди готувалися до різдвяних свят. Різдво — це свято сімейної радості, усміхнених, сяючих оченят дітвори, свято миру і спокою. У це свято відпочинуть працею зморені люди, тварини, замовкне навіть і гамір малого неспокійного гірського містечка.

В хаті інваліда Проця було темно і сумно. Проць сидів біля вікна і тупо споглядав у білу ніч. Його думки блукали просторами поза вікном, десь у далеких горах і селах.

Недалеко, тільки через дорогу, журливо булькотіла Тиса. Та сама Тиса, котра зробила з нього немічного інваліда, коли сплавлював дараби. Тоді вона була каламутна, бурхлива, сердито кипіла і дужими хвилями розпирала кущами увінчані свої береги. В гнівному розгоні потнала його дарабу на підводну скелю, розсікла її вздовж і Проць, поковзнувшись на мокрих

і слизьких кругляках, упав у щілину, та й пішла його нога. Потовкло її на паздир'я! Тепер Тиса щось невдоволено мимрить під льодом, бульбоचे, наче б у важкому сні. Проць не гнівається на неї, бо вона, хоч і важко, все ж годувала його протягом кількох років, а що зробила з нього жебрака — хіба це тільки з нього одного! Трохи жаль йому, що вона не підждала, бо ади — діти ще малі!..

Та видно, вже так було йому на роду написано. Дарабашам або гинути на дні холодної води, або стати каліками! Така бо Тиса, таке дарабство! Життя в Карпатах не радісне, жакливе, грізне!

В печі горіло сире смерекове чатиння, яке принесла Параска на хребті удвох з малим братіком Івасиком. Хатина заповнилась запахом живиці і димом. Жовтаві світляні плями миготіли по сірих, вогких стінах, побігували зайчиками. Діти дивилися на них, кохалися ними, потім позлазили з печі на долівку і галасуючи підскакували вздовж стіни, ловили зайчиків, накривали їх своїми маленькими худорлявими і замурзаними долоньками.

У Проця було п'ятеро дітей. Чотири з них від двох до семи років, а п'ятій Парасці минув уже сімнадцятий на Миколи. Вона тепер заступала дрібноті і батька, і матір, яка два роки тому померла при пологах. Що міг зробити він, жебрак на саморобних берлах? Без Параски подушив би їх голод, як мишей. Парасціні золоті ручки, святилися б, все щось принесуть до хати так, що бодай ту суху картоплину можуть вмочити в ропу або розсіл, і голод якось притихне. Але той голод чекає їх щоднини біля дверей, як прищурена мокра миша, щоб перескочити гнилий поріжок і назавжди осісти в хаті інваліда Проця та по одному обглодувати живі, в'ялим тільцем оброслі скелети дрібних дітей.

Завтра святий вечір! Параска пішла змивати підлоги до панів, щоб заробити щонайменше на хліб. Діти нетерпеливо ждуть її, як звичайно, але, видно, не дочекаються сестри, бо вже задрімали. Параска, либонь, прийде пізно.

Проць погнав голодних дітей на піч.

— Спіль, щенята! Дістанете на божий вечір крочун, а то смертка прийде і візьме вас, як не будете спати! — лякав дітей батько, якому вже надоїло слухати їхнє вічне: «Дайте, неньо, хліба!» — бо звідки візьме він його? Та голод словами замовчати не можна. Вигріб їм з печі по обвугленій дрібній картоплинці. Але що це для голодної дітвори?

Діти замовкли, бо так боялися смертки, тільки старший Івась кепкував собі з кістлявої баби, про котру чув ще від діда, що вона бідним тільки радість приносить. Опісля діти ще довго мовчки дивилися на зайчики на стіні, на вікна, поки заснули.

Згодом і Процеві набридло дивитися в мертву холодну ніч, і він поволікся до постелі.

Придавлений важкими думами, мовчки лежав. Голодні його думки снувалися ліниво. Та все одна і та сама думка клювала в його свідомості: чого, власне, народився він на цей проклятий світ? Чому-то бог плодить стільки жебраків? Чи не краше б, щоб одного такого вечора і діти, і він...

Параска змивала підлоги у пані адвокатової. Роботи було багато, бо аж шість кімнат чекало її рук. Від самого ранку змивала, витирала, шмарувала пастою, глянцювала підлоги та випорошувала важкі дорогі килими. Аж увечері відпочила, стоячи біля дверей, коли вже не відчувала власних рук від утоми. Так стоячи з'їла і вечерю — кусник хліба з оселедцем.

Була шоста година вечора, коли, з двадцятьма кронами за пазухою, Параска вертала додому.

Карпатське містечко лежало під свіжим снігом. Вітрини крамниць блискотіли різдвяними товарами та різними ласощами. Великі вікна будинків кидали яскраві пасма світла впоперек вулиці. Люди, обвішані пакунками, поспішено йшли повз Параску і завертали в теплі свої хати. Всі вони були білі, обліплені снігом, мов ватою пообкладувані. Вулиця пуста.

Параска стояла перед вітриною найкращої крамниці. Очі її горіли дитячим захопленням від усієї тої краси, тих солодощів, апельсинів, бананів, позолочених горіхів, святоіванівського хліба, і вона задумалась, замріялась. Думки її повертали у світлий і розкішний будинок адвоката Іштвані, під величезну ялинку, обсіпану золотими та срібними цукерками, ланцюжками, різнокольоровими свічечками та з великою срібною зіркою й прекрасним ангелом на вершечку. Скільки чарівної краси, скільки щастя і радості скриває в собі така ялинка! Тільки подивившись на неї, і вже пірве тебе кудись в таємні світи, здається, неземні, — у світ бабусиних казок!

В її ще дитячій голівці було повно всіляких думок. Забула зовсім, що пустилася додому, то треба і поспішати, бо там же на неї каліка-батько, братіки і сестрички. Вітрина заманила її в царство мрій.

Притуливши чоло до холодної шиби, дивилась, надивлялась і мріяла.

Парашин погляд гладив коробку з цукерками, які були позавані у золотаві, сріблясті та голубі станіолеві папірці.

— Яка краса! Яка радість була б, якби і в нас була хоч малесенька ялиночка, обвішана такими золотими цукерками... Чого ти, боже, такий скупий до нас бідних? — жалілась Параска.

Параска так захопилась всією тою красою, що ані не запримітила, коли за її плечима зупинився молодий син адвоката Іштвані, який працював конципієнтом у свого татуса.

— Параско, що ти тут робиш? — промовив він ледве чути, обмацуючи хижим поглядом струнку постать дівчини. Опісля кинув оком направо і наліво, щоб часом не помітив його хто з прохожих «кращих людей», бо соромно, коли адвокатський конципієнт та ще син такого відомого і вельмишановного мецената розмовляє з простою наймичкою.

Параска сполохано глянула у велике дзеркало вітрини. За прозорою завісою падаючого снігу, мов за мереживом, впізнала молодого панича, який нахилився над нею. Вона ледве помітно всміхнулася і соромливо опустила довгі вії.

— Хочеш мати такі цукерки? — спитав її панич і пильно задивився на неї своїми бодькавими очима.

Здивовано, несміло глипнула в його віспувате обличчя, наче вичитувала правдивість його слів.

— Невже ж, — подумала, — цей панич купив би мені коробку таких цукерок?.. А може... Таж я стільки напрацювалась у них!.. — і знову ганьбливо опустила вії і несміло при-такнула.

Панич озирнувся, покопирсав грубим пальцем рукавиці по засніженому плечу дівчини і схвильовано прошепотів:

— Добре! Ходи за мною! Раз майся і ти добре! Май радість, бо завтра святий вечір! — останні слова мовив уже більше для себе і подався попереду дівчини.

Боязко подрібонила за ним на відстані трьох кроків.

На розі головної вулиці стояв одинокий готель містечка. Літом у нього швендяло багато туристів, але взимку в готелі було пусто. У просторому і світлому ресторані сиділо кілька службовців, вечеряли. Кілька почтивих міщан попивало пивце та грало в карти. Навколо них, як муха навколо масного горшка, снував мовчазний офіціант. Панич зазирнув через вікно у вестибюль, і, сказавши Парасці, щоб підождала трохи, увійшов всередину.

Параска стояла надворі перед скляними дверима, затягненими фіранкою та помальованими дивними візерунками морозу, і намагалася, ставши навшпиньки, побачити, що робить там панич.

Той про щось розмовляв з іншим паном у кашкеті, оповитому широкою золотою стрічкою з якимсь написом. Чужий пан сперся об стіл обома руками, втягнув шию між плечі і щось живо притакував, жестикулював та помахував головою на знак згоди. Його довгий ніс стирчав, як дзьоб дятла. Під червоними очима синіли набряклі мішечки. Опісля панич передав йому гроші, а той передав паничеві якийсь папірець. Виходячи, панич ще раз обернувся, щось сказав мадярською мовою, на що незнайомий пан приклав до цупко стиснутих губ палець і улежливо примружив посоловілі очі, погойдуючи всім тілом то вперед, то назад. Рухи і міміка його говорили про якусь повну згоду, про те, що «все в порядку!»

Параска відскочила від дверей, якими вийшов панич. Хоч і не могло їй нічого статися, коли б навіть побачив панич, що вона підглядала, але така вже психологія тих, що родились, жили і вмирали в нужденній бідності. Вони бояться навіть вголос говорити. Це право мають тільки багатії, ті, хто й на чужому почуває себе власником!

— Підемо сюди! — швидко сказав адвокатський синок і, схопивши дівчину під руку, силоміць повів її в темну вуличку, за ріг будинку, де був бічний вхід до готелю.

Тільки що підійшли під двері, на якими світилося, як вони відчинились. В дверях показався портє з пониклою головою і байдужим виразом обличчя.

Дівчиною щось сіпнуло. Вона хотіла вирватись і втекти назад, але панич міцно тримав її і майже потяг сходами, застеленими червоним килимом.

Прийшли на перший поверх.

— Заспокойся, дурненька! Що ти, може, не віриш мені? — заговорював Іштвані Пішта не знаюче підступів верховинське дівчатко.

Приємний, теплий широкий коридор, освітлений електричними лампами і теж застелений довгелезним килимом, вплинув на перемерзлу дівчину.

Панич зупинився перед дверима з номером. Біля серця в Параски знову похололо. Тепер ще дужче, як уперше. Відчула якийсь переляк, подалася на кілька кроків назад і прилипла до другої стіни.

— Ну, що це з тобою, Параско? — дивувався «донжуан»,

побоюючись, що дівчина може втекти від нього. Але зразу заспокоївся, бо чув, як портє замикав бічні двері.

Сам портє вже зник.

— Я боюся, пане... Я тут ще ніколи не була...

— Чого тобі боятися зі мною? — панич поглянув на неї і в його зогидженому обличчі з'явилась не то усмішка, не то злість, бо ану ж дівчина стане мудрувати, плакати й може зробити скандал.

— Перестань полошитись! Не будь дурненькою гусочкою! А як не була тут ще ніколи, то зараз будеш! — переконував її, гладив одною рукою по плечу, а другою швидко відмикав двері.

— Заходь!

Дівчина стояла нерухомо. Опісля через поріг подивилася в гарну кімнату, а потім на панича. Його знайома, хоч і погана усмішка заспокоїла її. Навишиньках, нерішуче увійшла. М'яла вишиваний киптарик на грудях. Стиснене серце калатало.

Панич обернув ключ у замку і сховав його в кишеню.

В кімнаті було тепленько. Параска не надивувалась, що ніде нема грубки, ні печі, а тепло. Тихо подалася до вікна. За шибками тонули в снігах знайомі їй вулички, провулки, хати, горби, поля, а он і відомий боркут! Сніг вже не падав. Неба трохи вичистилось і повен місяць блищав над білим світом. Хмари стали ясніші і швиденько мчали на південь. Місяць, лискуний, як риба, б'яче око, здавалось, відліпивсь від неба і завис над самим містом у розірваному клоччі хмар. На чистих клаптиках неба мерехтіли зірки, але так боязко, наче знову хотіли схватитись.

Іштвані всунув рукавиці в кишені, скинув капелюха, пальто і поклав на канапу біля ліжка.

— Заспокійся, полохлива дівчино! Нічого злого тобі не станеться! А ті цукерки будеш мати! Я вже і послав по них!

— Але я хочу додому! — хнюпилася вона і благально глянула на панича. Її покручені брови тріпотали над тривожними очима, як крильця підбитої пташки, і в обличчі вже завис плач.

— Підеш, підеш, тільки принесуть цукерки! Чого ти так нерозумно полошишся? Заспокійся вже раз, ну! А я, Парасочко, попрошу мою маму, і вона візьме тебе до нас служити...

Параска боляче всміхнулася.

Він підійшов упритул до дівчини. Пригорнув її ледве помітно і, обвивши рукою плече, повів до стільця.

Параска несміло присіла на крайчик стільчика і широко розкритими очима далі обдивляла гарно помальовані стіни. Незабаром хтось постукав. Дівчина стрепенулася, але панич погладив її по підборіддю, щоб не лякалась, підійшов до дверей

та відчинив їх. На порозі стояв кельнер. На великому підносі приніс вечерю, пляшку вина і велику коробку, таку, як бачила у вітрині. Поклав усе на стіл і співчутливо подивився на Параску. Такі відвідини панича Іштвані з дівчатами йому були добре відомі.

— Бажає пан ще чого? — вклоняючись питав офіціант.

— Ні!

Кельнер пішов, і панич замкнув за ним двері на ключ, а ключ знову всунув до кишені.

— Поїмо трошки, Параско! Ти, біднятко, сьогодні стільки напружувалась... — говорив, підходячи від дверей до стола.

Параска відмовлялася, бо де ж таке, щоб їсти в присутності панича! Але будучи голодною після цілоденної праці, не встояла перед запахом смачної страви, забула й про те, що то скоромне.

Панич наливав у скляночки перлисте вино.

— Дай, за твоє здоров'я!

Дівчина знову відмовлялась, червоніла, але він так дуже припрошував, що вона, нарешті, випила. Потім другу, третю склянку... Параска розбалакалась і почала по-дитячому сміятися. Далі вже все пішло сторч головою, що вона і не тямилася нічого...

Була глибока ніч. В кімнаті холод. Дівчина плачучи надівала свої лашки. Панича вже не було. На столі лежала відкрита коробка з цукерками, позавиваними в різнокольорові станіолеві позлітки. Ті позлітки блищали, як Парасині сльози. Біля коробки лежало ще двадцять крон.

Ішла мертвою, тихою вулицею. Ніде нікого, ані нічного сторожа! Примерзало. Сніг хрустів під ногами. Вітер погойдував ліхтарі, збивав хмари білої пилюки.

Завернула на вулицю бідноти, котра вела вздовж Тиси. Ішла по правій стороні, тісно біля набережної. Була байдужа, порожня, мов всі думки, всі почуття, мрії і бажання відлетіли у безвість. При одному зі спусків до річки зупинилася. Хвилинку думала, опісля почала крок за кроком спускатися. Опинилася на кризі і без вагання попрямувала просто на середину ріки, де чорніла велика ополонка. Стояла над ополонкою, дивилася, як швидко тече під кригою вода. Місяць знову вийшов з-за хмари й собі поглянув в ополонку. Обличчя місяця на брижах живих, рухливих хвиль води мінлося. То звужувалось, то розтягувалось, мов від сміху. Парасці здавалось, що то не місяць, а відпугує обличчя панича дивиться на неї з води, реточється і знову пори-

нає, зникає в підводній темряві. На душі в Параски було страшно.

— Вже тут кінець всьому! Ти зайва! Не потрібна нікому на світі, бо хіба хто візьме тебе такою?.. — говорив до неї якийсь суворий голос. — Всі люди знають про це, все містечко! Жінки і дівчата дивляться на тебе, обплывану!.. Сміються з тебе!.. Глузкують!..

Рятівна думка пролетіла її головою.

— Там буде добре!.. Там буде спокій, тепленько... Там вже не будуть наді мною сміятися... Не буде дошкуляти совісті те віспувате обличчя, що так регочеться з ополонки... Швидко! Швидко туди, там і мама... — і вона поспіхом почала скидати з себе киттарик, запаску...

— Гей, дівчино! А ти що там, ворожиш? — нежданно долетів до неї голос від улиці.

Параска, мов зі сну зірвалася. Стрепенулась, опритомніла трохи і глянула в той бік.

Дорогою шатував крамар Янкель. Він поспішав на вокзал. Певно, їхав кудись за ганделем.

Це було її щастя. Присутність людини скерувала хід Параскиних думок у нормальні колії. Вона зразу згадала батька, малих братиків і сестричок, згадала рідну убогу хату, яка так дуже потребує її, бо що вдіють вони без неї? Здавалось їй, що всі вони — дрібнота і батько на берлах — стоять біля неї, тримають її і просять вернутись.

Параска підняла руку, в якій звисав уже знятий киттарик, і знову надягла його. Опісля розкрила коробку, піднесла її, наче жертву: місяцю, обернула догори дном, і всі цукерки посипалися в бистру воду. За цукерками кинула і порожню коробку. Вода голосно забулькотіла, зім'яла коробку і потягла під кригу.

Коли Параска прийшла додому, батько сидів при вікні і плакав.

Мовчки поклала гроші на стіл, а сама кинулась на постіль і важко заридала.

Якби знала, не вмирала б...

В похилій хатинці край села бився об замурзані синяві стіни плач трьох маленьких дітей.

На високій дерев'яній постелі, на потертій соломі та купі ряндя лежала жінка, їх мати. Ще півгодини тому вона щось шептала, ласкаво дивилася на своїх дівчаток згасаючим поглядом, мов знала, що швидко попрощається з ними навіки.

Вона не жаліла за своїм життям, бо за чим їй було жаліти? За голодом і холодом, за нуждою, тяжкою працею, яка підточила її здоров'я, або за більше як піврічним лежанням в ліжку? Вона за всім тим приданим бідноти не жаліла і помирилася з думкою, що раз прийде кінець. Але її давив великий жаль за маленькими сирітками, які зістануться без батька й матері, будуть поневірятися між людьми. І хто знає, яка доля зустріне їх! Та вона вірить у всемогучого бога, вірить, що бог, напевно, і їх незабаром покличе до себе.

До хати зайшов Мачуля — церківник, дзвонар і гробар в одній особі. Він добре визнавався у хворих і вже по очах впізнавав, хто на відході і за який час піде, тому пришкутильгав визідати, коли приблизно треба буде дзвонити та гріб копати, і на основі тих своїх непомильних передбачень влаштувати свою денну працю так, щоб не відходити далеко в поле.

— Ганько, їла мама? — звернувся Мачуля до десятирічної дівчинки з великими очима.

— Мало юшки посербали...

Мачуля підійшов до недужої і пильно вдивлявся в її жовте, як віск, обличчя, ніби мацав гострим поглядом, чи не холодне її тіло, чи вже не пора...

— Ну, як, Ганьо? — буркнув під ніс і силувано всміхнувся.

— Ачей вже піду... — ледь шептала недужа. — Лише прошу вас, вуйку, файно задзвонить... А яму виберіть на бережку, там, біля мого Петрика... — і великі сльози покотилися на брудну подушку.

— Та бог з тобою, небого, що ти! Ще пождеш, не бійся!.. — потішав Мачуля жінку, але йому вже було ясно: Ганя скоро помре. Ще сьогодні, до обіду. Чимало їх він вже пережив! А скільки раз на годину точно відгадав! Якби так перелічити їх, то вийшло б, що більше їх загірб уже в яму, як живе у селі!

Підійшов до віконця і зиркнув у напрямі цвинтаря.

— Бач, як лежать собі на бережку! І багач, і бідняк — всі однакові там і всі тихі та смирні! — Мачуля гордився своєю роботою і вважав її найпочеснішою перед людьми і богом.

Кинув оком в ту сторону, де лежав чоловік Гані Петрик, бо вже не пам'ятав добре, чи не постелив там комусь іншому. Біля могили Ганиного Петра не бачив хреста, значить — не постелив. Він ще постояв трохи при вікні, дивлячись на цвинтар, а потім знову звернувся до найстаршої дівчини.

— Ганько, а якби мати вмерли, то я буду адде, недалеко, на фарському. Молам, маеш свічку та шваблики і якби, то зложи матері навхрест руки та тицьни їм між пальці запалену свічку, щоб душа легітько полетіла до царства небесного... А цит'єте, діти! Не плачте! Матері вже буде добре! — і всунув в руки дівчинки огарок, свічки і сірники.

Може, Мачуля ще не дійшов ані на фарське, коли хвора мати впоследнє віддихнула. Навіть очі заперти не мала часу. Так і дивилися вони холодним, каламутним поглядом у мале замурзане віконце, яким прoderся жмут променів весняного сонечка і світляною плямою впав на долівку біля постелі. Падаючі промені виглядали, як золото-срібним килимом встелена стежка, по якій, певно, подалася душа небіжки.

Діти зразу не помітили, що мати їх вже не живе. Вони вже привикли до мовчазного і болючого її погляду. Коли Ганька почала голосно плакати, розплакались і її менші сестрички. Опісля Ганька побігла до Мачулі на фарське, щоб дзвонив, та за вуйком і вуйною, щоб прийшли, бо мама вмерли.

Горбатий і кривий Мачуля поплював у порепані, як дубова кора, руки, схопив звисаючий мотуз найбільшого дзвона і шарпнув ним щосили. Дзвін ліниво розгойдався і так бевкнув, що аж

Мачулі моторошно стало. Далі гойдався, як навіжений, бив, аж дзвіниця дрижала, поскрипуючи дерев'яними підпорами дзвонів, а з нею теліпались і тонкі, як пишалки, ноги Мачулі. Жалібний голос дзвону летів понад селом, на гори і в яруги, на окраї хотару і скрізь сповіщав сумну вістку, що знову хтось помер.

Згорблені селяни на полях випрямлялись, знімали побожно капелюхи і, витерши спершу спітніле чоло рукавом або фартушиною, хрестилися, бажали небіжчикові царство небесне.

Вуйко, брат небіжки, ще до обіду походив скрізь, де вже було треба, щоб мертву чимскоріше спрятати, бо в полі чекає робота.

Вечір принесли до хати труну з негобльованих дощок. Вуйна та сусідки умили тіло мертвої, одягли в бідне шматічко, постелили на дно труни соломі, яку накрили рушниками, і обережно вложили небіжку між чотири дошки. Потім зложили руки навхрест, наділи між пальці пацюрки, запалили свічки. Незабаром прибув і дяк та почав читати псалтир. Пізніше прийшла молодь села світити. Молоді жартували, сміялись, а три сирітки, втомлені від плачу, куняли на великій печі.

Другого дня рано були похорони.

Від вулиці до двору ішли піп у чорних ризах і захриплій дяк. За ними несли хлопці дві старі, обшарпані павізи, на яких вже і святих не було видно. Побачивши їх, діти та жінки спустили голосний плач.

Коли піп увійшов до хати, перша його робота була спитати, хто бере маєток небіжки.

— Я! — став перед попом високий, худий і зчорнілий брат померлої.

— Та тоді, хлопичу, давай лудки, бо за погріб треба платити! Хто бере маєток, най платить!

— Дуже гарно прошу їх, отче превелебніший...

— Ти не крути і не верти, а їдь по пінязі, бо доти не погрібам! Я вже знаю вас! Чекаєш пак аж до судного дня! Та лем їдь, але фришно!

З труни, поставленої посеред хати під вікном, дивилися на попа напівотворені очі мертвої. Вони були вже без полиску життя, закованілі, але все ж у тому погляді застигло якесь благання до людей, до бога і до всього світу. Та на попа цей мертвий погляд не впливав. Навколо труни плакали діти, нарікали жінки. У головах та біля ніг мертвої блимали на церковних дерев'яних свічниках недогарки свічок і скапували гарячими

сльозами. З маленького нікельованого розп'яття байдуже дивився домучений Христос.

Піп порожнім поглядом окинув хатчину, переповнену людьми, над головами котрих снували синюваті пасма диму з свічок, і, примостившись біля дверей на стільці, на знак того, що без грошей не буде відправляти похорони, важко відсапнув астматичними легенями.

З чорного, як земля, обличчя брата небіжки стривожено дивилися на попа очі. Не вичитавши нічого доброго, він пропхався поміж людьми і зник надворі.

Через двадцять хвилин задиханий повернувся і передав попові сто п'ятдесят крон, які виблагав у крамаря.

Піп машинально сховав гроші під ризи. Присутні ганьбилися дивитися на цю крамарську сцену, і всі звели очі на труну. В багатьох озвалось обурення в душі і до попа одна думка летіла:

— Щоб ти подавився ними!

Піп підвівся і низенькою хатчиною понеслось душливе «Со духи праведними!»...

Гострий, як ніж, голос попа та захриплий червононосого дяка мішалися з жалібним квилінням діток та ошалаючих жінок.

За сто п'ятдесят крон Ганька опісля служила в крамаря цілий рік.

Спомин

Замовкли останні акорди чарівної пісні, але тільки для вуха, бо в душі вони все ще дзвеніли.

Озався диктор:

«Ми передавали монтаж про творчість і життя українського композитора Романа Савицького».

Біля радіоприймача сиділа людина старших років.

— Що це з нею? Чому людина зрілих років плаче?

Було гаряче літо. Таке саме, про яке щойно співалося в пісні. Синюваті смереки нерухомо стояли в літньому мареві гір. Корою їх спливала розтоплена пахуча живиця, блискотіла на сонці і насичувала повітря своєрідним гірським запахом. Широка Тиса гралася срібними прозорими хвилями, які губились у тихих глибинах вод і повільно відпливали з текучою масою на низи.

На березі лежав молодий мужчина. Тіло його вже було шоколадної барви, але він витривало загоряв і далі. А сонце щедро кидало жарке проміння, виціджувало з нього піт, як з мокрої ганчірки, і залишало нові помітні сліди бронзи. Час від часу він ворушив рукою, щоб стерти піт з обличчя, зокрема з очних видолків, де, наче озерцята, вилискували зібрані краплини.

Над рікою не було нікого.

Лежав, дивився в голубе небо, де лебединими зграями від-

пливали хмаринки, пускав думки на волю і вслухався в шум ріки. Здається, і задрімав трохи, але тільки на мить. Однак і в ту мить приснився йому чудовий сон.

Через діру в розбитому старому паркані він потрапив з вулиці в прекрасний квітучий яблуневий сад. Крони дерев поважно вгиналися під тягарем рожевих яблуневих квітів, як дівочі долоні. Стояв під яблунями і милувався казковими квітами. Хотів доторкнутися, але руки не піднімалися. Звисали безсило, як відтате галуззя. Поглянув, а в траві цілі острови великих білих ромашок.

— Котру зірвати? Котру понести додому і поставити в тонкошию високу вазочку, щоб прикрашала молодечу самотність мою?

Любив він польові квіти, а вже зокрема любив ромашки, які так ніжно дивляться на людину своїми жовтими зіницями споміж білих вій.

Впивався білою красою, хотів доторкнутися до ромашок, але руки знову не піднімалися. Були безсилі супроти такої краси!

Пройшов під квітчаними балдахінами яблунь і опинився в другій частині цього раю квіток. Тут вже були дбайливо формовані клумбочки культивованих квітів. Ось клумбочка тюльпанів!.. Там клумбочка лелій, нарцисів... А під самими ногами стелиться клумбочка червоних карафіатів, як жар. В повітрі аж важко від їх духмяності.

За клумбочками, між кронами дерев, скривався курінь.

Глянувши на червоні карафіати, зігнувся, щоб зірвати кілька квіток, але з куреня нежданно вискочила страшна, розхристана стара жінка і заверещала хрипким голосом:

— Не смійте!

Він чемно підійшов до неї, щоб ублагали її й одержати кілька чарівних квіток.

— Хто ви такі?

Подав їй якісь папірці.

— Ні! Ні, я вам не дам ні однієї квітки! — знову закричала, як ворона, і швидко зникла в курені разом з його папірцями.

Він підбіг до куреня, але тут прокинувся і почув пісню:

*Темна нічка гори вкрила,
Полонину всю залила,
А в ній постать сніжно-біла,
Гуцул Ксеню в ній спізнав...*

Це була пісня — королівна! Пісня, котру в ті часи на Закарпатті співали всі молоді серця. Співали її вдома, у садках, на вулиці, на вечорницях, соло і цілими хорами. Співали її і грали на танцювальних вечорах. Під її чарівну мелодію молодь танцювала, страждала, мучилася і раділа. Вона вражала не тільки чарами мелодії, не лише глибоким і зворушливим драматизмом пристрасного і нещасного кохання, а й тою солодкою отрутою любові до рідного, яку переживав свідомий син свого народу. Бо не чув він ту пісню на балах, по радіо, на набережних чи бульварах міст. Не могла вона зазвучати вільно, бо вона була піснею-бранкою, піснею модерної неволі, краса котрої сприймається тільки крізь сльози та важкий душевний біль.

Тонкий голос бринів на срібній павутині жалю, а пісня злітала в прозорий ефір, тужила і завмирала недалеко над берегом, або м'яко приставала до свічада тисянських вод.

Невідома співачка співала тільки для себе. Її спів був більше молитвою, скаргою, проявом жалю за чимось дуже дорогим і втраченим. Чіткі слова і зворушлива мелодія западали в душу м'яким, ніжним сумом.

Підвівся, спершись на лікті, повернув голову в ту сторону, звідкіля долітала пісня. Але за горою зрубаних ялиць і смерек, які лежали між ним і співачкою, не міг побачити нічого. Він знову приліг, а пісня лунала:

*Черешошу грають хвилі.
Сумували очі сині.
Тільки вітер по соснині
Сумну пісню завивав...*

Ах, скільки болючої правди і тихої трагедії в цих словах! У ту мить він собі пригадав сині очі, повіки котрих були ваговиті від гірких сліз, коли вони прощалися.

Пісня нагадувала, мучила, розпинала душу, але чи немає в тих муках краси? Хто не відчував біль, хіба той може розуміти щастя? Чи достойний він того щастя? Вже так воно у світі, що страждання родить щастя, а щастя — страждання!

Який то чар в тій пісні, що так міцно проникає в наше єство? Що то за сила в тій пісні, котра, наче на приказ, піднімає всі шлюзи душі, звільняє протоки сльозам, щоб змити весь накупілий біль? Не заздри людині, котра не впізнає солоний смак сльози, не відчуває після неї щастя полегші! Така людина нещаслива. Вона бездухий робот, кібернет, голем!

Пісня хвилювала. Відлетіла вся дрімота, відлетіли всі мрії,

безжурне блукання думками в неозорих глибинах неба, бо пісня
линула:

*Душа страждає,
Звук трембіти лунає.
А що серце кохає,
Бо гаряче, як жар...*

І його душа безмірно страждала за минулим. Страждала,
бо все те минуле вже було, як чарівний сон. Був у садку, кохався
квітами, але ні одна не дісталася йому.

Було то на балі.

Танцювали.

Вона прилипла до нього, наче на все життя хотіла бути
лише його! І тоді, під ту музику, співала йому на вухо цю
саму пісню розлуки. Так само дрижав її голос тоді, як і цей
дрижить. Стільки болю було в її голосі тоді, як і в цьому тепер.
І розійшлися того вечора, щоб більше вже не бачитись.

Зворушений до самого дна душі, не міг вже влжати. Зі-
рвався на ноги і побіг на другий кінець гори дров, щоб пере-
конатися, хто це так співає, хто зворушує його давній біль!

Прибіг і на місці остовпів. Його синьоока гуцулка задиви-
лася в марево гір і тужно виливала пісню свого розбитого щастя.

— Люба моя!.. — крикнув від радісної несподіванки і ки-
нувся до неї.

Глянула на нього. В очах її блищали великі самоцвіти сліз.

— Ти сама?..

Склепила довгі віночки вій. Тихо прошептала:

— Ні! Я вже не сама... Я з тобою!..

— На все життя?

— На вічність!

І, взявшись за руки, як діти, пішли берегом Тиси туди,
де з гірського марева зійшли сонні смереки аж до самої ріки,
мов до водопою. Ідуть і ідуть... Вже розплинули в літньому
мареві, бо не бачити вже їх, лише пісня лине над рікою і влітає
свої акорди в журливу пісню Тиси:

*Гуцулко Ксеню,
Я тобі на трембіті,
Лиш одній в цілм світі
Розкажу про любов...*

Одотя

Вже від ранку був рух навколо хати старої Шукайки. Бідненьке заметане подвір'я було чисте і без посліду маржини. Вічно обдерті і босі діти поодягалися в чисті сороченята, дівчатка — в гарненькі спіднички, платики, у вишивані сорочки, на голівках з червоними квітчастими шириночками. Вся та різноцвітна дітвора бігала і галасала на заметеному подвір'ї. Тільки зубки і оченята білили на осмалених верховинським сонцем обличчях.

Від вулиці, при перелазі, скупчилися череваті жони з товстими, як бербениці, і жиластими, мов обвитими гадюками, ногами. Ширинки горіли у вересневих променях сонця.

Жінки живо говорили про актуальності дня, нарікали, що прийшов місяць вересень, а з ним «ушкола».

— Бочко скарав би того, хто поставив такий пункт, що всі діти мусять ходити до ушколи! — бідкалася стара Семениха.

— Ая, а худібку хто вижене в поле? Люди чесні, кумоньки дорогі, четверо діточок дав господенько, але всі, як за кару, мусять ходити до ушколи! Но, подумайте лишень! Що я буду без них робити? А Марічка, святилася б, вже і в хаті, і на дворі, і в полі, і коло худібки... Така, нівроку, спосібна до роботи, гейби невістка в хаті!...

— Та най би їх, най... Най би учили їх, кумице, — продовжує Грициха, — най беруть їх зовсім до ушколи, най роблять з них попів, дяків, фішкарошів, тільки щоб їх годувати

та одягати не треба, а то чоловік їх з тяжкою бідю виваляє, і сам наїється тої біді при них, а коли воно вже могло би допомогти тобі, а ти давай їх до ушколи!.. Ой бодай того, бодай до царства небесного не пустили, коли я за своїх дітей стільки мук, стільки гарештів мушу перетерпіти! Пораз так собі гадаю, що раз не пуцу і готово! Най карають, щоб лише було коли по гарештах висиджувати!

Жінки бідкалися, скаржились одна другій, та швидко перестали, бо з-за верби, що на дорозі нижче, показалася постать нового учителя.

— Цитьте, діти! — кричить сильно стара, згорблена Шукайка. — Ади, навчитель іде!

Діти глипнули на дорогу і остовпіли, де котре стояло.

Одотя, молода донька Шукайки, метнулась до сіней, схопила з грядки скатерку, проковзла до класу і накинула її на кривоногий стіл.

Учитель вже увійшов був до двора.

Діти уперли на нього свої малі оченята.

— Добрий чи злий? — думало кожне.

Одотя хотіла вибігти з класу, але вже не встигла, бо новий учитель застелив їй двері. Соромлячись поклонилася і відступила. Лице зарум'янилось, як червона ширинка на її голові.

Новий учитель привітався з нею, кинув кілька слів і вийшов на подвір'я між жінок. Жінки його обступили і стали всі разом просити, щоб дитину звільнив від науки. Не осягнувши бажане, ще з більшим незадоволенням відходили з Шукайчиного двора.

Наука почалася. Двір опустів. Гамір і крики стихли.

Минали дні, тижні і місяці.

Минула золота верховинська осінь. Надійшла зима, вечорниці, довгі співучі вечори, посиденьки, палюхи, стояння з куділлю на снігу і всі радощі зимового села.

На перерву було тяжко виходити на подвір'я, бо там студінь, вітри, замети снігові!

Учитель заходив на перерву до Шукайки покурити.

Одотька сидить, вишиває чи пряде. Прокинеться слово — друге, коротка розмова. Одотька червоніє, сміється. Помалу і вона розговорюється. Це повторюється щоднини, а далі Одотька відважується і жарти пустити! Вона привикає до нового учителя, навіть нетерпеливо чекає на перерву — прибирає хату і себе. Години для неї починають дуже поволеньки сунутись. Тут-там, замість води, подає горнятко пареного молока, припрошує щебетливо не погордувати.

А стара Шукайка сидить на покрайниці високої постелі і по-

гойдує грубезно позавиваними і в постолі обутими ногами. Та все пустить слово грубим, як клочана нитка, голосом. Вона помічає зміну на Одотці, і тільки пилює, дивиться, прислухається до слів, тону і робить собі в своєму висохлому черепі плани — кожної перерви та кожної днини інші.

Та і це пішло в забуття.

Блиснуло сонце, глянуло, як дівчина з вікна, з чистого неба, кинуло жмути теплого проміння, і снігів не стало. Постіхом збігла вода, пробилася зелена трава, тріснула кора і обсипалася Верховина зеленими бруньками, осиковими сережками, багнітками та липкастим листям.

На перерви діти сипалися вже на подвір'я.

Діти бавились, а учитель милувався красою весни, походжуючи над потічком, який бринів на кінці загороди.

Люди вибігли з темних хатин на ґруні і долини. Поскидали з себе кожухи, гуні, скрізь по полях тільки сорочками біліло.

Зникла з хати Шукайка, а з нею і Одотя. Минулись мови, розмови і жарти. Задзвеніла праця, покотились ґрунями вигуки, залунали пісні і ожила вся природа! Підросла дівчора стала оминати школу. Її школою стали звори, сонячні поляни і ґруні, біля овець та худібки. Скрізь чуєш пісні, трембіти, сопілки і пташиний невгаваючий спів.

Одотя вже зрідка зустрічалась з учителем, бо відходила в поле рано вранці, а вертала, коли його вже не було. А так хотілось їй, щоб він був!

Одної п'ятниці таки зустрілися. Одотя вертала з Лазів і захопила учителя під час перерви над потічком. Підійшла, вклонилася, учитель привітав її з радісною усмішкою і кинув кілька запитів, на зразок: «Чи все вже поробили, чи не тяжко...» Вона стояла, спираючись на мотику, і охоче розповідала своїм дзвінким голосом. Вдячна була і за це. Як давно вже не бачила його, а так хотілось! Учитель дивився на неї зачаровано. Весна змінила її. Біле личко її потемніло, побагряніло матово. Очі горіли дійсно весняною молодістю її, а зуби білили, як порцеляна. Її босі ноги, також осмалені сонцем, були гарні, формисті, не такі, як зимою в тих грубих онучах. Вишивана сорочка напиналася на твердих і округлих грудях. Він аж тепер запримітив, що Одотька дуже гарна, дико і аж буйно гарна!

Пішли повільною ходою до двора. Приперла мотику до стіни і зайшла до хати. Учитель зайшов за нею в сіни. Двері до Шукайки були відчинені. Він підійшов до дверей, спочив ногою на порозі, узявшись руками за одвірки. Просив води. Подала. Випив і подякував. Простягла руку за горнятком, але він зловив

її. Вона здригнулася. Отворила широко очі, як дитина, і з жахом, приємним жахом, дивилася на нього. Вії її тріпались, як крильця метелика. Він притягнув її до себе. Не боронилась і не противилась, коли пірвав її в обійми, перекинув трохи і прилип устами до її соковитих щок.

Думав, що Одотя буде гніватися, перестрашитись, але ні. Вона обнімала його шик, руками й щосили тулилася до нього, мов хотіла перед кимось сховатися. Тіло її тремтіло, напружувалось, груди піднімалися, й коли відскочила від нього, заганьблено сховалася в глибині хати.

Він мовчки вийшов на подвір'я.

Діти парами зайшли в клас, двері зачинилися, тільки голос учителя було чути.

Від тої пам'ятної п'ятниці Одотя ходила сумна. Її гарні очі тужно дивилися за відлітаючими хмаринками. Ходить-робить, та бог відає, про що думає. Задумається бувало так, що коли мати закличе на неї, схопиться, наче спросоння, стрепенеться лякливо. Світ, по якому ходила, не цікавив її, хоч яким і гарним був тепер, весною. Вона жила зовсім в другому світі. У світі, який носила глибоко в серці. Любила бути на самоті і здалека вслухатись у сумні мелодії, що виспівували її безжурні подруги. Сама не співала, як колись, тільки слідувала за словами пісень і зміст їх порівнювала зі своїм невідомим, але бажаним щастям.

Безжурна і щаслива була вона, доки не прийшла та пам'ятна п'ятниця. Кипіла від веселості, а відтоді вона змінилася. Її усмінене гарне обличчя споважніло, неначе років прибрала. В грудях все дужче і дужче заїдалась туга. Носила її Одотька з собою в поле, біля хати, засинала і прокидалася разом з нею. Тільки й її щастя було, коли бачила його бодай здалеку. Тоді очі сяли радістю, але скоренько знову затягались імлюю суму. А туга опісля ще більше стала розпирати її молоді груди і мучити все тіло.

Дуже мало говорила з учителем. Не було нагоди. Десь тут-там обмінялись кількома словами і знову розійшлися в різні сторони. Тими короткими словами і жила Одотя аж до нової випадкової їх зустрічі, а це тривало деколи тиждень, а то і два.

Одотя минала товариство. Тільки сама хотіла бути зі своїм болем і зі своїми думками. Ходячи в самоті, все думала про нього. Він стояв перед її сумними очима завжди таким, яким собі його вимріяла.

Мати дивилася на доню й тільки похитувала головою.

— Недобре! — думала собі. — Одотці щось є! Їсти не

ість, говорити не говорить, а вночі довго перевертається, доки заспить.

Не та була Одотька, не та була й мати! Стара Шукайка занепокоїлась.

— Чого не їси? — питає дівчину вранці.

— Я не голодна!

— Не будь дурна, Одо!

— Ні, мамо, я справді не голодна! Не треба... — і щезла в полі.

А учитель вже давно забув про ту п'ятницю біля порога. Одотина зміна на нього не впливала. Він навіть не помічав її, не відчував. Прийшов рано, а в обід пішов.

Дні за днями летіли, як вітри по траві, й ані не опам'ятались, як сінокоси прийшли.

Одної літньої неділі учитель повернувся з сусіднього містечка вночі. Були там вечорниці з танцями, і не диво, що молода людина забарилась.

Прийшов він додому, переодягнувся і знову вийшов у теплу і ясну ніч. Вийшов на дорогу і пустився до приселка, де учив. Рішив, що піде до газдині Шукайки і виспиться на оборозі, щоб не треба рано заспаному вставати. А яка то розкіш виспатися ніч, або й ціле літо проспати на оборозі! Сіно пахне всіми польовими зелями, зорі над кущами бавляться з тобою в піжмурки, потічок переливає тихо кришталеві перли, чуєш близький воркіт пташат, і все це та далека пісня надихають незвичними почуттями. А головне, що спиш у сіні і повними легеньми дихаєш чисте, свіже і запашне гірське повітря.

Зоріло вже, коли прийшов на двір Шукайки. Підійшов до віконця і легенько постукав. У вікні показалися обриси Одотного обличчя.

— Доброго ранку! — прошепотів учитель.

Вона ледве відповіла поздоровом, бо, впізнавши його, серце в грудях сполошилося. Холодом повіяло коло нього, і воно, те дурненьке дівоче серце, щосили стало бити в груди, рватися на волю, немов щоб до нього летіти; вганяло кров у скроні, в вуха, відбирало мову. Одотя тільки мовчки дивилася на вчителя, як на якийсь радісний привид.

— Одотько, чи можна у вас на оборозі поспати? — почула вона.

— Айно... — була її слаба відповідь. Цілим її тілом пробігла дрож і їй стало душно.

— Дякую! Добраніч! Спійть, Одотько! Спійть!...

Він тихо, як сон, відійшов з-під вікна і попрямував до оборота.

Одотя стояла і дивилася за ним. На небі вже згасали зорі. Головою пролетіла очайдушна думка, якої і сама злякалась. Вона відігнала її від себе, як набридливу муху. Та замість одної напливали дальші, відважніші і спонукували її до смілого кроку. Довго не вагалася. Туга дуже налягала на неї. Переконавшись, що мати твердо спить, як все над раном, вдягла спідницю, зав'язала ширинку і, кинувши на плече либанча, підступила до дверей. Тихо відхилила їх і опинилася в темних сінях. Відсунула тихесенько засув, вийшла.

Роздивилась навколо, чи когось немає де, стиснула либан на грудях, і, мов ласичка, проковзнула до стайні. Здавалось їй, що голова і груди розірвуться від шуму і від ударів серця. Тут ще раз розглянулася і зарешеною травою побігла до оборота над потічком. Під оборотом зупинилася.

— Чи йти, чи ні? — вагалася.

Ще могла Одотя надуматись, ще могла завернути, але туга і неясний сум так дуже стискали її серце, що аж розум відібрали. Вона без вагання, щабель за щаблем, пустилась драбиною вгору.

Він спав сном утомленої молодої людини. Тихо присіла на краєчку оборота і, напружена від збудження, вдивлялася в сірому світлі ранку в його спокійне лице.

За оборотом, на вільхах, лящали солов'ї, а під вільхами сонно джорчав потік.

Довго дивилася в обличчя своєї загибелі. Воно було спокійне, наче вилляте з бронзи. Їй сама не знала, коли наблизилась до нього так, що відчула його спокійний подих. Повільно притулила свої спраглі уста до тих, що тої пам'ятної п'ятниці обдарували її радісним щастям і сумною печаллю.

Він відчув її дотик, ворухнувся і розплющив очі.

— Хто це? — моментально підвівся на лікті. — А, це ти, Одотько?

Вона відхилила голову і вибухла придушеним риданням.

— Чого плачеш, добра дівчино?

Ридання її сильнішало.

— Не плач, Одотько! . . . Що сталося? Говори! — погладив її.

Не відповіла ні півсловечка. Плакала й далі, але в грудях вже наче хтось відвалив якусь каменюку. Їй легше стало.

— Ну, вже заспокійся, Одотько, і говори, що сталося?

Мовчала. Хіба є такі слова, якими могла б висказати все

те, що мусило прорватись, щоб облегшити її зболіле серце?

Він гладив її, заспокоював і повільно пригортав до себе.

— Отак, бачиш! Це краще, як плакати! І чого ти плакала?

— Не знаю... Треба було...

— А не будеш вже плакати?

— Не знаю...

Вже сміло і міцно обгорнув її, обиділював заплакані очі, личко, чоло, і вона, наче змучена, або п'яна, упала на запашне сіно.

Скрізь було тихо. І солов'ї затихли, і потічок мовчав. Здавалось, що ранок навмисне приплющив очі.

Сонце пробудило цілий приселок, тільки учитель ще довго спав на оборозі. Прокинувся на перший галас дітей.

Шукайка дивувалась раптовій зміні з донею, але причину не збагнула. Мати була на погляд спокійна, але її жилясте серце щось недобре віщувало.

Дні утікали... Все йшло звичайною дорогою, тільки Одотя наче змінилася. Її голос знову було чути, хоч і не надовго.

Від того ранку учитель ще менше говорив з Одотею, а коли й поговорив, то байдуже. Одотя відчула це. Переконалася, що вона для нього нецікава, вже зайва. Що він її навмисне оминає. Аж тепер усвідомила собі, що вона зробила! Але чи могла вона зробити інакше, коли так дуже любила його! Ні, не могла. Зрештою, тоді і не думала над тим, як і що буде.

А мати догадалась. Чи може дочка обманути матір? Материне серце відчує й те, чого слова не скажуть.

Коли мати зустріла вчителя, то пильно вдивлялася в його очі, наче хотіла вичитати його думки. Він зразу не здогадався, чого так пильно дивиться на нього ця стара жінка. Аж здригнувся, коли зрозумів, в чому річ.

— Невже ж вона знає? Або щоб та дурненька гусочка призналась їй?..

Його давив не то страх, не то якась непевність, і він став несміливим.

Інколи стара жінка натякала на його женячку, якісь чудні розмови заводила...

— А час би вам вже, паночку, і панію знайти! — пустить вона не під його дяку. — Ви, певно, багату хочете взяти, учену панію, а як же... — вивідує його думки, а ті страшні її малі очі так і копірсяються на дні його сумління.

Одного ранку мати нежданно запитала Одотю:

— Одо! А ти ходила до учителя на оборіг, коли адде тут спав? — вона пильно подивилася в очі доні ледве блимаючими вогниками.

Одотя остовпіла. Це прийшло так неочікувано, як грім з ясного неба. Очі матері, мов клинцями, приперли її до стіни. Дивилася на материне пожовкле, пооране зморшками обличчя, на її малі, але суворі очі, і блідла, як полотно. В обличчі матері був вписаний суворий приказ. Його не можна не сповнити, не можна затаювати нічого, бо мати всевідаюча і всезнаюча!

Одотя впала матері до ніг і стала голосити.

— А! Ти, гадино! Суко!.. — прошипіла мати повна злоби і ненависті до своєї власної дочки.

— Мамо, одпустіть! Коли я його так любила... Так люблю, мамо!.. — і стала не своїм голосом заводити.

— Бочко би тебе скарав, дівко! Де ти мала розум? Сорому хочеш привести на мою сиву голову?!

— Мамо, не лайте!.. Не проклинайте мене... — благала крізь сльози.

— Іди собі, гаддя! Геть з мого обійстя!

— Не виганяйте, мамонько, з хати! Я не знала, що пани такі!..

Її довгі русі коси золотими гадючками звивалися біля ніг матері. Одотя притулила до них обличчя, а серце шепітно плакало і сльози падали й змивали запорошені ноги.

— Не знала, суко? — процідила стара. — А тепер вже знаєш? Але най бог тебе боронить, коли скопилися мені, бо порубаю тя на куски, як гадину! Ой побив мене бог, побив! — вона грубо копнула до дочки і вийшла з хати.

Надвечір стара Шукайка протюпцяла до своєї куми, шептухи Коханки. Так і так, каже... І порадила Коханка, й дала їй жменю сухого зілля.

Одної п'ятниці, в день сповні, Шукайка знову погостила учителя молоком. Випив і подякував.

Дні знову пішли своїм порядком. Мати якось заспокоїлась, і Одотя стала веселіша.

Учитель знову став говірким, привітним, добрим...

Стара Шукайка радіє, що ачей бог дасть і все буде добре!

Непомітно прийшов і кінець навчального року. Учитель роздав свідоцтва дітям, попрощався з ними і пішов. Коли він прощався з Одотею, дівчина розплакалась. Він знав, чого плаче, але не говорив нічого. Та й що він міг їй сказати? Старої Шукайки не було вдома.

Так за двісті метрів від школи, при дорозі стояла стара верба. За вербою учитель побачив згорблену постать Шукайки. Стояла мовчки і непорушно, як мумія, зложивши руки на звисаючому череві. Дивилася в напрямі школи.

— А, газдинька! Чого ви стратилися з дому? Якби не оцей трафунок, то й не мав би можливості попрощатися з вами! — говорив весело і жартівливо учитель.

— Слава Сусу Христу!

— Слава навіки! Ну, будьте здорові, газдине! Майтеся добре, та не забувайте за нас! — подав їй руку і далі ішов.

— Та я, паночку учителю... я хотіла з вами щось говорити...

Рука учителя зависла у повітрі між ними. В горлі мов щось стискало, давило.

— Прошу, газдиночко! Що там у вас є? Що, сталося щось? Чим можу я вам допомогти?

— Та я хотіла...

— Ну, ну, ходіть трохи і кажіть, що хотіли!

— Та я, паночку, не знаю, як... моя Одотька щось дуже плаче!.. Бачу, що вона... — стара мнялась, заїкалась, була несміла.

— Та чого плаче? Може, хвора? — кинув, бодай сказав які слова.

— Хвора не хвора... я виджу, паночку, що це вона за вами плаче! Вона любить вас, і якби ви хотіли... вона має свою часточку і корівку... Так, паночку, має... має...

Учителя мов хто обухом по голові гепнув. Та скоро опам'ятався.

— Так? Дуже цікаво! — відповів ніяково. — А я про це і не знав! Але, газдиночко, це така справа, про яку я ще ані не думав, бо я ще молодий, і женитися мені ще не пора, та і не хочу! Ну, будьте здорові! А Одотя най не плаче дурно! — він потряс руками Шукайки і скорими кроками віддалився.

— Паночку, паночку! Та я... я... — підбігаючи за учителем волила, але учитель вже не чув її і Шукайка вдавилася власними словами.

Довго стояла стара серед дороги. Морщила обличчя, стулювала брови, мружила очі і мимрила щось. Потім, ще більше згорблена, совгала додому.

Заплакана Одотя сиділа біля вікна.

— Дурна телице, а ти чого реवेश? Збирайся в поле!

Знову прийшла осінь. Знову вересень. Знову новий учитель

прийшов. Стара Шукайка хмураво дивилася на нього. Оминала його і зовсім не говорила з ним.

По святі архистратига Михаїла Одоця хорувала. Тільки мати і стара шептуха Коханка знали причину її хвороби. Щасливо перебула.

На Миколи упав сніг. По селі проходять прядки. Одоця тяжко, але забувала.

На прядки Одоця не ходила, тільки до Коханки, але й від неї скоро вертала.

Після різдва Одоця важко перестудилась. Думали, що вже зачакне, та бог вирятував її, але встала аж по великодню, весною.

Не та вже Одоця. Суха і бліда снує по хаті, як тінь. Та весна дала їй щастя і біль, і весна взяла її щастя і біль! Одоця виздоровіла повністю.

Мати на хвору кричала, сварилася, пригадувала все минуле, докоряла, що даром хліб їсть, але знову подобрішала, коли Одоця стала такою, як була колись.

На сінокоси Одоця була вже розспівана.

Над потічком і над грунтями неслася її улюблена пісня, але в ній глибоко відчувався тон утраченого щастя.

Браконьєр

Чудові Полонинські гори!

Гей, Верховино, світку ти наш, чом же у тебе так мило? . .

В Полонинських Карпатах є ліси, де людська нога ще не ходила. Там дерева ростуть і гинуть на трупах своїх же предків, не торкнуті людською рукою. Їх тільки старість вивертає, коли вже порохнею проточить стовбури, або нищівна стихія природи. В Карпатських пралісах пилка ще не співала, топір не вистукував. Там потоки переливають бистрини по дзвінких гранітних скелях, по м'яко устелених килимах мохів . . . Гудуть водоспади, розбризкуючи міради гірських перел, а смарагдове морське око спокійно дивиться в білу синяву неба. Оповиті тінями і дикими плющами, стоять поважні тиси, буки, клени . . . а верхами, попід небеса, шумлять могутчі ялиці.

Легкий полонинський вітер облітає ліси. Дерев тоненькими, як дитячі пальці, вітками чіпляються його ясної кереї, тканой з срібних хмаринних прях, вгинаються, шумлять, співають банну пісеньку верховинського бідного життя, а він, пропав би, мчить далі, гогоче, куйовдить куща червоної калини, хоче її гнучкий стан обняти, її пахуче личко обцілувати, на смерть залоскотати і знову стрибне аж ген на полонину, блукає поміж сивими скелями, пробіжить по їх хребті, задубонить, як на помості, скочить у провалля, пірве в розпалу любовців квітку кохання за її мохнаті рученьки-листочки і божевільно виводить дрібну заломийку . . . Співають гори, шумлять, мов на величезних органах вигравають скорботну пісню Карпат.

Десь там глибоко в нетрях зозулька вистукує дрібним молоточком в чашечку срібного дзвіночка своє улюблене ку-ку! ку-ку! ку-ку! Почула Верховина голос зозулі й стала рахувати, скільки-то їй ще прийдеться без щастя і долі жити, в чужинців по наймах ходити. Звідки прийде той, котрий пригорне Верховину, як рідну дитину, до своїх могутніх грудей? Чи з-за Говерлі, з-за Менчола або Стоя?

Ой, від сонечка золотого!

У зворі, над журливим потічком виляскує соловей свої пристрасні трелі, а в прозорому небі велично ширяє карпатський орел.

А ліс шумить і шумить...

Десь на скелю вибіжить дика козуля, обкине гордим оком море лісів, перескочить провалля, друге, а за нею ціле стадо: гоп, гоп, тільки тупо цокають ратички об скелю.

На окраї поляни реве олень, закинувши взад горді розсохаті роги, а малинниками, як господар по обійсті, походжає полонинський ведмідь.

Це так у горах! А ген, у стіп гордих гір, мов рубіни, вилискують виноградні грона, цвітуть молоком сади, колосяться панські лани... Річки котять масиви вод і шумлять, мов на величезному ксилофоні грають: Верховино, світку ти наш...

Під кущем, на борозні вузької нивки, плекає верховинка своє плаксиве дитятко сухою, в'ялою цицькою. З її великих пекучих очей скапують сльози, а ліс уодно шумить і шумить: Верховино...

— Гей, ти, що так довго мріяв у стіп Полонинських гір, чи чуєш ті мелодії рідних полонин? Чи чуєш найкращу симфонію — симфонію верховинської землі? Чи чуєш той священний гімн вільної волі, щасливого щастя, красивого і радісного життя?

Це вони, ой вони — Полонинські гори співають про те, що бачать ген-ген на сході, де в заграві пожеж сходить сонце свободи! Це срібні Карпати шумлять у повній своїй суворій красі про новину і будять до нового і кращого життя!

Ой та бо і смілі ті верховинські мрії! Воля відгукнулась полонинам від сивого Дніпра і голубого Дону:

*Єсть у мене топір, топір,
Та й кована бляшка,
Не боюся того німця,
Ані того ляха...*

Рік 1918...

За горами запалали вогні волі! Місто Станіслав спалахнуло яркими самоцвітами гір. То гуцули, мов пишні косиці, злітаються з-за гір до гірської столиці! Заговорили віковим жалем.

— Додому, мой! Додому!

За містом, наче прапори волі, вилискують лазурні хвилі Дністра, а гуцули гримлять:

— До України! До України!..

Діти землі князів Лаборця і Корятовича принесли в шинці крихту верховинської землі, розсіяли по просторах галицьких та волинських княжеств, зворошили їх.

— Як було на початку, най буде так і на останку! Один народ, одна віра, одна мова — всі в одній країні! До України!.. Мня оца і сина...

Але даремні були надії. Тільки жаль збудили. Знову прислужництво чужим. Верховині і далі суджено в наймах ходити, але, бігме, що буде свято на верховинських горах! Буде, ой буде! Подадуть собі руки Коломия з Ясінем, Ужгород зі Львовом, Хуст зі Станіславом і гори з степами! Ой тоді всі гуцулята зійдуться довороха на полонині, будуть гуляти, танцювати: раз, два, три — прибий! Аж земля буде угинатися і дрижати, щоб бачив цілий світ, щоб знали всі люди, що на Верховині свято!

Хворі на подагру пани якийсь мир починили. Мужичьке слово не варте було нічого. Французькі емісари розбіглися по Верховині і женуть людей у нові ярма. А щоб було ладно на тій Верховині, країну нові чужинці замулили. Один бере гандель, хоч це не християнське діло, другий преться до уряду, до школи, на маєтки...

— Ей, богойко би вас побив! А нам що?

— Вам?.. Вам прислали ади з Америки губернатора, щоб русини були щасливіші, багатші, радісніші, ха-ха-ха... Дістанете автономію, лиш ждїть!..

Сараки верховинці вертають з-під Піяви, Вердуну і з галицьких окопів з голими руками. Цісар не дав їм нічого за те що чотири роки кров свою точили за нього, крім іржавих бляшаних медалей. Але зате під обшарпаною військовою шинеллю криється щось — карабін! Придасться він, як не сьогодні, то завтра — чи для святого діла, або на панського звіра!

Довгі понурі дні чорним мороком налягли на Верховину. Та все ж пісня життя озивалася й далі. Життя пульсувало. млоїло серце, ударяло у скроні, точило соки з коренастих жил верховинців і тріпалося серце в грудях:

*А я тебе дівча люблю,
Що біле, як гуся,
Воно мене поцілує,
Тільки притулюся...*

Гейби перлини потічка дзвеніли, дрібонить у горах флюяра. Це старий гуцул — ватаг сперся об товстокорий стовбур ялиці і вигравав тужливі пісні, виливає душу своїй любці Верховині, та так дрібно, так тужно, що аж смола скапує з ялиці, як сльози.

Пісню перервав дзвінкий дівочий сміх.

Ні, то не чугайстер ловить лісову русалку-княгиньку полонин, не лісниця вабить молодого вівчарика своїм срібним голосчком, то Лесь Дербанюк ганяє за Ксенею. То вона, красуня Ксеня сміється так розкішно, розкидає каскади дзвінкого сміху, наче дрібне намисто з мармароських самоцвітів.

Спіймав її. Як беркут жертву, обняв дужими руками. Зігнулася, як зламана стеблинка. Голівка безвладно впала, і він жорстоко цілував її, дико, пристрасно.

Вони любляться вже роки. Ще перед тим, як Лесь пішов на війну. Ксені було тоді на шістнадцятий рік, а Лесеві ішов вісімнадцятий. Ксеня щойно збиралася дівчитися. Першу косицю дала в подарунок Лесеві.

— Це ти мені її даєш? — радісно поглянув на дівчину легінь.

— Тобі! — засоромилась дівчина.

Ксеня почервоніла до вершечків вух. Не знала, що має і що треба їй далі говорити. Соромлива усмішка накрила її гарне личко, спустила темні вії й пучками тонких пальців бавилася намистом на молодій груді.

— Ксень, чекай мене в неділю біля нашої зимівки! — просив Лесь.

Ледь притакнула мовчки, поглянула на нього очима, повними радісних цвітів, і бистро пурхнула між дівчат.

В неділю Ксеня ждала при зимівці. Взяла з собою збанок і сказала матері, що йде на яфину. Коли Лесь з'явився за лісковими кушми, серце її стало битися радісним переполохом, в ухах зашуміло і вона хотіла втекти, але вже не могла рушити з місця, як би їй щось ноги відняло. Не дивилася на легіня, коли зашуміла трава.

Лесь тихо присів коло неї.

Мовчали...

— Ксень, я люблю тебе! — сказав тихо ніяковіючий легінь.
— Хочеш бути моєю?

Лесеві слова жаром припекли лице дівчини. Вона дивилася на нього здивовано й zarazом переполохано. Брови її рухались, як гадючки, вії тріпались, мов щось не дочула, наче не вірила словам.

— Ксень, люблю тебе! — прошептав знову парубок. — Будеш чекати на мене?

Ксеня спустила вії і глибоко віддихла, наче від перевтоми, потім підняла ласкавий погляд на Лесю і вогкими губами прошептала:

— Буду... — і з подихом знову склепила очі.

Пішли поміж кущами гаю...

Від тої неділі Ксеня стала любаскою Лесю.

Потім пішов Лесь на війну. Погнали його воювати за цисаря десь на Піяву. Всюди носив він з собою образ Ксені. У зорях південного неба Італії він бачив її очі, по ночах причувався йому її щебетливий голосочок, а сні також нею були переповнені. Коли в страшному пеклі боїв молився до пречистої діви, то перед ним стояла не відома з святих образчиків матір божя, але Ксеня. Вона — в срібній запасці, дрібно вишиваній сорочці, з намистом на шиї і ковтками з синім камінцем, а на голові з ширинкою. Так, як була з ним тоді в ліщинах.

Написав він Ксені листа і стільки палких почувань вложив до рядків незугарного рукопису, стільки туги за рідним краєм, за Ксенею, що дівчина мусила переконатися в його незгасаючій любові і стояти певно за даним словом. Лесь писав:

«Слава Йсусу Христу! Цисарський воячок за столиком сидить, думочку гадає і в небо ся дивить. У небо ся дивить тай собі гадає, жура його мучить та за рідним краєм. Пишу я, ой пишу з краю далекого, чи тямиш на мене, Ксенечко-небого? Кланяюся тобі, мамі і ньєвові, кланяюся сестрам твоїм і братові. Ой чи ти, Ксенечко, мене не забула, ой чи ти тямиш ще, як ісь ся божила? Ой не забувай же на мене, любонько, бо як ня забудеш, буде ти гіренько. Буде ти гіренько, буде тобі кінець, ой як ти забула, щось мі дала вінець. Я тя порубаю та вержу у воду, а сам піду в мандри на сто сорок годів! Кланяюся тобі, моя княгинице, цілую тисяч раз твоє біле лице!»

Лесь просив відписати, але Ксеня не відписала. Минув місяць, минув і другий, півроку, рік, а Ксеня не відповідає. І засумував Лесь. Зажурився цисарський воячок. І забожився він тоді, що помститься за її зрадливе кохання.

— Іч, фойда! Ой скарає тя богойко, лиш прийду додому!

Ксенина невірність з'їдала його. Не їв, не пив, ходив, як

би учинків напився. А Ксеня стояла перед його очима, як образчик. І як він не хотів забути невірницю, відігнати сперед очей — не міг! Вона стояла перед ним, наче навмисне, ще кращою, ще привабливішою, а в грудях мов хто головною припікав.

А Ксеня не тому не відписувала, що не хотіла, що, може, знайшла собі другого, — ні! Вона, бідна, не знала ані читати, ані писати, бо ця мудрість доступна була тільки панським та багачьким дітям, а вона від семи років мусила працювати: корову пасти, ягнята, колисати дітей, а не до школи ходити! Для неї школа зістала нездійсненою мрією, та й то тільки крадькома могла мріяти, бо ще висміяли б її, що таке жebraча думає про школу.

Коли Ксеня дістала від Леся листа, на світі не було щасливішої людини. Гордість розпирала її груди, вона співала й цілими тижнями носила листа за пазухою, поки наважилась піти з ним до крамаря. Учителя не було в селі, теж був на війні, а до попа звертатися з таким листом не ялося. Та, сказати правду, Ксеня і боялася попа, бо той може на неї ще накричати, вигнати з фари може, та ще публічно в церкві вибештає за такий гріх! То чи треба їй такого сорому? Взяла двадцять крейцарів і пішла до крамниці.

В крамниці був сам пикатий крамар Йойле.

— Дай боже! — привіталася дівчина.

— Дай боже! Чого тобі, Ксенке?

Сказала, чого прийшла, і поклала двадцять крейцарів на прилавок. Крамар брав двадцять крейцарів за прочитання, а тридцять за написання листа. Це був тридцятип'ятирічний управитель графських лісів, який, осівши в селі, крім крамарства, займався торгівлею всячиною — деревом, худобою, хутрами і навіть землею. Шкіру, худобу і сіно постачав військам. На війну він не пішов, бо краще, говорив він, заробляти на війні, як кров проливати! І жилося йому неабияк. Він був властивим паном села.

— Добре! — відповів лїниво і згорнув товстими пальцями двадцять крейцарів до кишені. Підійшов до дверей, виглянув на вулицю і, замкнувши двері, пальцем посунув засув на замку та підійшов до Ксені. Взяв листа і став читати. Ксеня паленіла трохи, але гордо стояла і уважно слухала кожне прочитане слово. Йойле не був для неї таким авторитетом, щоб треба соромитись перед ним, спустити вії.

Коли крамар прочитав листа, спитав чи не треба відписати.

— Ні! Пізніше! — відповіла спокійно дівчина і сховала листа за пазуху.

Йойле з насолодою кохався її рухами та красою. Краса дівчини бичувала його дику пристрасть. Хоч скільки він вже мав тих полонинських квіток, але така красуня, така свіжа ягідка ще не вмоталася до його сітей.

Підходив до неї, випитуючи про Леся, і раптом так швидко обняв дівчину, що бідна навіть не стямилася.

— Ой паночку, та що це ви? Іграти захотіли? — вимотувалася Ксеня з його міцних рук.

— Ксенечко, ти таке файне... Будь опокійна, я тільки поіграюся з тобою...

— Пане Йойле, пустіть! Я буду кричати! Маєте панію, то іграйтесь з нею до кінця світу!

— Чому зразу кричало? Я буду дати тобі файні ширинки... делікатні... і цукерки буду дати...

— Пустіть!

Йойле пустив дівчину. Підбіг до прилавку і з полиці кинув на прилавок стос кольорових ширинок. Що друга, то краща була!

— Вибирай си!

Але Ксеня кинулась до дверей. Хотіла їх відчинити, та двері були замкнуті. Її очі запалали люттю. Швидко роздивилась на всі сторони і погляд її завис на вікні. Видно, рішилася через вікно спастись, але Йойле вже знову стояв перед нею. Очі його налилися кров'ю, були каламутні, ніздрі роздувались широко, як у звіра. Він важко сопів. Небуденна краса дівчини і її рішучий опір ще більше роз'ятрили його пожадливість. Він аж з'їдав її витріщеними очима. Знову кинувся до дівчини й вона знову опинилась у його руках. Жадібно цілував її шию, лице і руки. Він смердів цибулею і страшенно противний був їй. Дівчина відпихала його від себе. Опершись щосили о груди його чи о підборіддя дриляла нахабу, але він ще з більшим завзяттям кришив її дівочі сили і припирав до прилавку.

Ксеня була у відчаї. Та, передихнувши мить, одним дужим поштовхом відкинула від себе насильника. Той горілиць полетів між міхи муки і солі, а вона кинулась до дверей. Шарпнула раз і вдруге, і двері з грюкотом розлетілися навстіж. Ксеня здушена вибігла на вулицю і, проклинаючи Йойле, поправляла на собі ширинку та запаску.

Під крамницею стояли жінки. Вони на ціле село стали реготатися, коли побачили, як замашистий Йойле незграбно встає з-між міхів, зовсім запорошений мукою.

Ця пригода скоро облетіла ціле село. З Йойле сміялися, кепкували собі, але, хоч Ксеня стала героїнею, ця пригода розлу-

чила її з Лесем надовго. Лесь думав, що дівчина справді знайшла собі іншого, стала невірною, а тимчасом Ксеня, хоч як хотіла відписати своєму Лесикові, тільки мучилася і німо носила своє важке кохання. Не було до кого звернутися, щоб написав хто листа.

Коли по двох роках вернувся Лесь з війни, Ксеня розповіла йому цю пригоду з Йойле зразу при першій їх зустрічі.

Ще того самого вечора пішов легінь до крамаря вирівняти рахунок за збиткування дівчини. Випив півлітра горілки, а коли Йойле домагався, щоб заплатив, потрощив склянки і висипав шиби. Потім схопив крамаря у свої міцні лапи, притис до стіни, що той мало духа не випустив з себе.

— Хочеш гроші? — кричав йому в вуха Лесь. — А тямиш, пане Йойле, як ти читав листа Ксені?

— Ой-ой, простаку, пусти! Як ти насмілився на мене? .. Я буду чинити мельдунок на тебе! ..

— Що? Ти ще мельдунок? Ти відповідай, чи тямиш Ксеню, а то задушу, як курча! Кров би твою пси хлєтали! ..

— Ой що ти! Злодюга! .. Пусти! ..

— А, та ти ще мені до злодюги! — скипів легінь, і тис, мов залізними кліщами, червону товсту шию його.

— Но, но! Який ти ніврокем... Тямлю... тямлю... Не буду мельдунок чинило, не хочу дудки... Не хочу ніц, тільки пусти мене... — молив Йойле.

Лесь кинув крамарем на прилавок, витер руки об холошні, наче від якоїсь гидоти, і кинув йому гроші в пику.

— Маєш! А будеш і далі так читати листи, то спалю! — погрозив легінь.

По цих словах вийшов з крамниці.

Цю подію Йойле дискретно промовчав. Коли Лесь десь заблудив до крамниці, Йойле з великою пошаною ставився до легіня.

З того часу любов між молодими ще дужче спалахнула. Лесь був вже геть-геть легінь, а Ксеня повнорозвита дівчина.

Посіви гірнян здавна нищила дика звірина, яку панове графи та барони більше охороняли, як життя людей. Вівси спасені, кукурудза знищена кабанами, картопля зрита, але порятунку не було. Люди боролися з звірями, як знали. По ночах вартували посіви в колибах і при палаючих ватрах, огороджували свої нивки на узліссях, наставляли заліза, але всі ці заходи дуже мало помагали, бо майже уся праця пропадала за звірями. Даремно скаржились гірняни панству — помочі не було.

Лесь ще малим сокотив їх полічка перед дичиною. Здавна

навчився ловити звіра в заліза. Маючи тільки шістнадцять років, потай роздобув собі карабіна і ночами стріляв звірів. Згодом пускався за звірем і в глибину лісів. І не дивно, що мисливець він дуже полюбив. Воно стало його пристрасстю.

Коли Лесь вернувся з війни, не забув собі принести й нову зброю та великий запас патронів. За час війни звірі ще більше розмножилися, бо нікому було їх відганяти. Та тепер Лесь з більшою відданістю віддавався своєму улюбленому ремеслу, правда, тільки крадькома, як браконьер-равбшицер.

Про це якось довідався і Йойле і натякнув Лесеві, що міг би допомогти йому спродувати хутра, звичайно, за слушний пайок.

Подумавши над пропозицією, Лесь погодився, але під умовою, що про це ніхто не буде знати, бо... Йойле присягав, що буде так, як легінь хоче, і дійсно дотримав слово, бо для нього головний був гандель, який із закінченням війни був малий.

І так між Йойле і Лесем зав'язалися відносини торговельного характеру. Лесь стріляв, а Йойле спродував хутра.

Та крім грошей набув Лесь також і м'ясо, яким кормив усю сім'ю. Дербанюкам стало трохи краще жити. Але ризик небезпеки був великий. Далі Лесь думав про те, що треба женитися і потрібно буде якусь хатчину збити; мріяв викупити землі дедьові, які схопив з аукціону Йойле, бо ж на чому будуть газдувати, коли й Ксеня не має багато та ще самотчетверта в хаті.

Для браконьерства в Леся хватило сили, спосібності і відваги. Ще малим був він сміливим і найсильнішим між ровесниками, а згодом ішов міряти сили навіть зі старшими від себе і все виходив переможцем. Коли привели коней з полонини і декотрий напівздичавів, збуйнів, так, що ніхто не міг його загнуждати і вдержати, такого коня Лесь легко скоряв. Вола міг так скрутити за роти, що той аж падав перед ним на коліна. А в заставку лівою рукою згинав кінську підкову і знову розгинав її обома. Слава про його силу і сміливість літала широко і далеко. Легіні шанували його і всі без винятку корилися йому.

Але і дівчата мали з нього потіху. Не одна закохалася до красеня Леся аж по самі вуха, бо він таки красенем був! Високий, широкоплечий, а засміється, то такий, що не встоїш чарам його усмішки. Його погляд беркута, чорне волосся чарували дівчат, але він до цього був байдужий, бо його вабив ліс. Аж тоді зрозумів, що то кохання, коли сам розтав у глибині Ксениних очей.

Лесь знав, що Ксеня прийде на полонину за сиром і молоком, бо так домовилися останнього разу, як був у селі. Знав,

що знайде її тут, тому пройшов кількома верхами з-за полонини і ніч спав при колибі.

Було по обіді, коли гуцулки доїхали на своїх маленьких кониках аж до колиби. Коні були обвішані бербеницями та бесагами, а в дерев'яних сідлах сиділи веселі дівчата й жінки. Ще на краю лісу Лесь запрямітив свою Ксеню. Вона, наче струнка яличка, вирисовувалась між подругами. А Ксеня, тільки вийшли з лісу, окинула очима полонину, голубе небо, глянула на Ведмежий верх і покотилося до колиби дзвінке дівоче: Агі-і-і-і! Аго-о-о-о-ов!.. Задзвеніла луна, мов у скляному дзвоні, і затихла, тулячись на узбіччях до шовкової трави. З грудей легіня вирвалася й собі радісна пісня назустріч Ксені. Впізнала дівчина його голос, зраділа, шумно засміялася від щастя. Ця пісня їй говорила про радість.

При колибі Ксеня відтерхала свого коня. Скинула дерев'яне сідло, поплескала гуцулика по спітнілій блискучій шиї, по череву, розчесала скуйовджену гриву тонкими пальцями й пустила на багату полонинську пашу. Її товаришки зробили те саме. Потім полягали в тінях колиби на траву, а Ксеня побігла туди, звідки долітала до неї знайома радісна пісня.

Лесь напівлежав на киштарі. Коли побачив Ксеню, зірвався на ноги, розпростер руки і з радісною усмішкою полетів їй назустріч. Його обличчя заліяло сонячне світло, вітер поривав вільні рукави й кучер'яве волосся. Ксеня, як бігла униз схилом, так і скочила в його обійми, мов у воду.

Легінь розпитував дівчину про новини в селі, бо він уже два тижні не був дома. Ксеня відповідала, сміялася, жартувала. Цей її сміх розносився полониною й мішався з тужливими нутами флюяри діда-ватага.

Лежала горілиць на траві. Її очі позерали в голубе небо. Кохалася білими вітрилами, що так тихо плавали в небесному безкрайому океані і щезали в прозорій глибині ефіру. Над її головою гойдалися високі стебла полонинської трави, квітів, кругом шуміло. Ксеня на повні груди вдихала гірське повітря, пересичене запахом смоли. А він бавився кінчиком її коси, навивав на пальці золоте волосся, розгладжував твердою рукою стяжку. Ксеня дивилася на нього. На тлі голубого неба нахилилось до неї вітрами і сонцем обгоріле мужнє обличчя. Воно було темне, бронзове, тільки очі, зуби і золота сережка в лівому вусі блищали.

— Агі на тя, який ти файний! — сипнула дзвінким сміхом і знову обняла його буйну голову.

Вони були вже напередодні свого вінчання. Все вже було

полагоджено — по Петрі буде весілля. Ксеня дістане свою малу часточку, ялівочку і десять ягнят, а за гроші, які Лесь уторгував за хутра в Йойле, поставлять хату і відкуплять землю в крамаря. Лесь вже і забожився, що більше не буде блукати лісами, кине небезпечне життя браконьєра і буде жити чесно, як порядний газда.

Ксеня дуже боялася за легіня свого. Неспокійною була, коли він тижнями блукав, бо ліс своє право має! Боялася за нього і тоді, коли він ішов селом, щоб де його не відлюбили. Починяють йому, а як! В селі знають навісти усякі мудроці. Вип'є десь щось, подадуть учинків, то і святою водою не утримаєш його опісля при собі. А їх відносини тривають вже трохи задовго, аж чотири роки. І товаришки, і сусідки вже смішувалися над нею, брали її на глум, пошіптували, та й родичі стали на Ксеню напирати. Тут сватів не відженеш, а вона тільки Леся й Леся жде, бо він, нівроку, такий легінь, що не одна дівчина заздрить. Коли Лесь побожився, що не покине її, не насмішкунься над нею, вона трохи заспокоїлась. Та все-таки, доки не вернуть від олтаря, вона не може сказати, що він вже її.

— Не бійся, Ксень, я не наглумлюся над тобою. Ще трохи постріляю, здеру пару хвутер, щоб було чим весілля справляти, а там кину карабіна в глибини морського ока. Най знають всі, що жениться не хто, а Лесь Дербанюк — равбишицер!

Ксеня аж дрижала від радості, але не проявила ту радість ані одним словечком, ані одним промінчиком захоплення. Це вже її натура така горда. Вміла скрити свої внутрішні почування навіть перед ним.

Надвечір, коли отари стали повертатися до кошар, імілися обоє за руки, пішли до колиби.

При колибі була вже метушня. Вовчарі готувались доїти, зачиняли кошари з товаром, а молоді вівчарики носили воду і галуззя та розчинювали ватру.

Гості з села виложили з бесаг перед ватагом, що принесли: хліб, коржі, мелайну муку, хто солонину, тютюн, горілку тощо. Ксеня також виложила, що принесла, опісля пішла з Лесем подивитися на їхні вівці. Було їх дванадцять, кучерявих, чистих, біленьких овечок. Ксеня зразу впізнала їх по мірці на чолі. Овечки купчилися до себе, піднімали свої мордочки до Ксені й дивилися тупо. Ксеня пестила їх, гладила, як малих діточок. Вдоволена ними, кругленькими, як бербенички, вертала з Лесем знову до колиби.

Тимчасом при колибі вже тріщала ватра. Жони варили в мідяних казанах кулешу. Цього вечора вівчарі їли свіжу,

смачну кулешу з салом і бриндзою й запивали все жентицею.

Тучні кудлаті собаки нахлепалися жентиці і, облизуючись, потягли до своїх стоянок.

Гірняки допізна сиділи при ватрі і розказували новини з села. Коли вже небо геть стугло і здавалось, що над самими їхніми головами загорілися зорі, на полонину налягла холодна гірська ніч. Вівчарі розходилися на свої місця, хто з сердаком, хто з джергою на плечі сокотити стада від вуйка ведмеда або вовка. Та вже і пора було спати, бо рано треба вставати удосвіта. Полонинська ніч дуже коротка. Тільки старий ватаг, Лесь та жіноцтво зістали при ватрі і далі вели розмови.

Ватаг розказував неймовірні історії з життя в полонині — про нечистого, шез би, про страшного полонинського гада-волоса, найбільшого ворога рогатої худоби, про те, як ведмідь забив ударом лапи вола, як вівці водило нечисте майже тиждень і про різну всячину.

Близько півночі ватаг побажав всім спокійного відпочинку і пішов обійти кошари, а потім ще довго сидів на порозі своєї колиби, молився до святих зір і тихо розмовляв з богом.

Жінки закуталися в позичені джерги та сердаки і опали скруг ватри. Ксеня теж вже давно спала. Змучилася довгою дорогою в сідлі і свіже полонинське повітря скоро вколихало її. Біля неї напівлежав Лесь. Йому не спалося. Підперся рукою, курив і, думаючи про свої діла, дивився в палаючу ватру. Раз у раз кидав оком на сплячу Ксеню і задоволено посміхався. Гордий був красою дівчини. «Ні, такої нема більше в селі!» — шептав і тричі поплював за звичаєм у ватру, щоб не наврочити.

Потім його думки залетіли в хаші, в село і він став думати про весілля.

Небо було всіяне безліччю зір, ясних, як діаманти. Щербатий місяць ганьбився показатись людям та зорям, тому забарився десь за горою. На південному схилі полонини чорною стіною стояв темний ліс. З лісу було чути далеке виття вовків, брехіт лисиць, бевкання оленів та журливий воркіт пташат. Легінь милувався знайомими голосами ночі. Вони його водили тільки йому відомими стежками пралісів, повних краси, чару та небезпеки. Але тепер в грудях Леся не бушувала пристрасть бракон'єра. Тепер його серце було сповнене коханням до найкращої дівчини. Він би тепер не міг повалити звіра, хоч би той був від нього у трьох кроках. Витягнув з-за череса капшук з тютюном, скрутив цигарку, посягнув за гілочкою з білим вугликом на кінці і закурив. Не міг спати. Його думки крутилися навколо Ксені.

— Треба вже женитися! — вирішив Лесь. — Чого я скорше не женився? Пропала б та дич! Правду кажуть люди, що я броджу по лісах, як той щезник, пропав би, замість того, щоб жити собі спокійно! Цимбори вже давно газдують, а я біду собі шукаю... Але й на що женитися, коли ні хати, ні землі? Ні! Все-таки треба було ганяти лісами! Та тепер вже скоро буде всьому кінець! Чи чуєш, Лесю? Твому блуканню приходить вже кінець! Ще тижнів два, і готово. Буде для тебе того лісу, доки твого життя!

Лічив, скільки грошей дасть йому Йойле. Всього виходило п'ять тисяч крон! Вистачить на весілля! Дві сотки візьмуть гусярі, тисячу треба на муку і горілку, а за решту може спорудити собі якусь хатчину. За землі дедьові вже заплатив Йойле, тільки переписати їх треба наново. М'яса буде досить, про це вже він подбає.

А гусярі мусять бути з самого Ясіня, бо тільки вони знають йому на дяку заплати!

Кинув недокурк у ватру, поклав руки під голову і простягнувся на всю довжину. Готувався спати. Десь над овидом упала зірка і він побожно перехрестився, бо, кажуть, коли зірка падає, то хтось у тій хвилині помер. Дивився ще в небо, а думки ставали щораз мутнішими, в голові стала мигати тисяча образів-спогадів, очі заплющились і Лесь став рівномірно дихати — спав.

Вівчарі вставали удосвіта. Коли сонце викотилося над Ведмежим верхом, всі стада були вже на паші.

Ватаг вимірював молоко в бербениці, важив будзи сиру, жінки ладилися додому. Потім, обтерхавши осідланих коней, вони перехрестилися, насіли і з «оставайте здорові!» рушили.

Лесь закинув карабіна на плечі, узяв Ксениного коня за вуздечку і обіч неї пішов схилом долину. Відпровадив жінок аж за урвище, там попрощався з ними, допоміг Ксені сісти в сідло, стис міцно її тверду руку і вертав навіпростець у гори.

Ксеня довго стояла з конем на камінному пішнику і дивилась услід Лесеві. Коли він щез у кущах, сіпнула вуздечкою, завернула коня і подалася за своїми подругами. З її грудей вирвалася тужлива пісня. Вона співала про те, які-то нудні літні вечори без милого, про те, що вона його чекає й вже барвінку нарвала та любистку, щоб вистелити милому постіль. Пісня довго тремтіла в розігрітому гірському повітрі, проводжала Лесь, доки не злилася з вічним шумом лісів.

Крізь крони дерев сонячне проміння сипалося на могутні

папороті, що випиналися з-поміж каміння, кущів та гниючих колод. Тепленько лягало на трави, квіти та лісове зілля, повисало на листях, повзло землею. Ліс витядає, як якийсь казковий палац.

Вітерець ледве чутно повівав лісом. Десь хруснула торішня суха гілочка, зашумів дужче кущ — це, певно, сполохана сарна пробігла на тонких ніжках. Шовкова трава блищала, наче найдорожчі килими. На траві було повно світляних плям, мов узорів, шовком вишиваних. Ліс гарячцю пашів. Пташні з роззявленими ротиками вдихала парюту. Звіря спочивало десь у тінистих логовищах. Тільки барвисті метелики тріпотали крильцями, витаючи над чашечками гірських квітів, і журливий потічок грав на сопліці, розпорошував краплини, виливав на каменях блискучі пояси.

Лісову тишу порушив ледве чутний шурхіт. Шурхіт сильнішав. Було чути, як по землі крокує чиясь важка нога.

З тінистої гущавини вийшов на галявку Лесь. Він був зігнутий в дугу під важким тягарем. Одною рукою підтримував тягар, а в другій телипався карабін. За плечима погойдувалася вишивана торбинка. З-під крисані стирчали кучері чорного волосся. Обличчя блищало від поту, який струмочками стікав аж на волохаті груди. Жили на шії напулися, як мотуззя, також на чолі побігували покручені, як гадючки. Мало черес не тріснув на животі від великого напруження.

Лесь тягнув на плечах здоровенного оленя. Такого, як цей, він ще не стрелив ніколи. Його м'ясом думав молодий частувати своїх весільних гостей. Вже другий тиждень ганявся за цим здоровезним оленем. Нарешті, він був його. Вже таким був Лесь: як раз поставити собі щось, то сповнить, хоч би не знати що! Найзнають всі, яким-то він був мисливцем-браконьєром! Холошні, киптар і сорочка були криваві, але це байка. Головне, що дістав найкращого оленя Карпат!

На окраї малої галяви зупинився, скинув оленя з плеча, обпер об нього карабіна, а сам побіг до струмочка і п'є-п'є, не нап'ється гірського холодного нектару. Напившись, витер лице і чоло широким рукавом і присів собі на траві. Прохолода легенького вітру була для нього найціннішою нагородою за важкий труд.

Браконьєр тягнув здобич до своєї «комори», як він називав високу смереку, де вішав м'ясо, щоб повернувшись з товаришами, не довго вештатися по лісах шукаючи, та щоб дика звірина не пожерла. Ця його «комора» була від теперішнього місця відпо-

чинку на добру годину ходи. На окраї його безмежного ревіру, обведена дебрями і зворами, височіла понад лісами велика са-мітня скеля. На її хребті, обхопивши майже цілий верх широко розгалуженим корінням, і росла висока смерека-комора. До неї можна було дістатись тільки з боку пралісу. Людина сюди не зайде, бо треба пройти глибоким і стрімким звором, видряпатися на такого ж стрімкого горба й аж опісля поволеньки підні-матися до скелі. Тім'я скелі було рівне, як стіл. З трьох боків навколо скелі роззявляли свої темні пащі прірви. Кругом скеля-стої тераси тулилися кущі. Сюди хіба дика коза дістанеться або рись, інші хижаки не доберуться так легко. Долі південною стрім-кою стіною скелі валився студений потік, який витікав з-під каміння. З великим шумом летів він у глибоку прірву й далеко заносило від нього прохолодою. Сто раз розбивались краплини його на пилюку, доки не стали, наче якась хмара. На вибіжках стін скелі росли слабенькі смерічки, берізки, кущі, жмути трав, квіти кохання і повзли мохи. Поміж скупкою рослинністю повзали гадюки, ящірки і витрівались на сонечку. Кращого місця для сховища і не знайшов би в близьких лісах...

Лесь курив, розвалившись на траві. Думки його літали по горах, по селу, спинались біля батькового та Ксениного дому, де готувалися до весілля, яке повинне бути в неділю. Брат Микола вже пішов до Ясіня за музикантами, а Штеньо з неньом роздо-бувають все потрібне.

Вже вся околиця знала, що Лесь жениться. Легіні з сусід-них сіл заздалегідь приготувалися на весілля, але й Лесеві цимбори раділи, що будуть мати змогу вирівняти старі рахунки з сусідськими легінями. Приготовляли костури, черена, брусили топірці, бо буча має бути достойною їх першого легіня!

Лесевим завданням було подбати про м'ясо для свого і для Ксениного весільного столу. Вже два тижні уодно стежить за найкращим звірем, стріляє і останні хутра здирає, бо потім вже більше і крок не справить до лісу. В його «коморі» вже висить серняк, кабан і неочікувано й рись попалася під дуло. Більше стрелити не мав часу, бо цей олень водив його по всіх усядах, як би сарака знав, що кінець його вже тут: наче хотів ще раз оглянути всі ті місця, де він пасся, де лежав, де за оленіцею тужив, по всіх галявах, полянах, леговищах та водопоях. Олень мчав лісами, а Лесь за ним і за ним, поки, нарешті, не догнав його під самою половиною, коли той, знеможений, відпочивав при потоці. Два рази стріляв він у нього! Перший патрон роз-друзгав оленеві задню лопатку. Була то куля з прирізаним гро-том — дум-дум. Олень страшно заричав, знімався на ноги, бив

передніми ногами, навіть яму викопав перед собою, але встати вже не міг, щоб втекти. Широкими розсохатими рогами кидав на сторони, поров ними землю, та в ногах вже не було сили. Лесь підходив до нього скраю з карабіном напоготові, з якого ще звивався димок. Підійшов на кілька кроків і співчутливо дивився на даремні зусилля звіра. Лице легіня засяло радісною усмішкою. Коли переконався, що звір вже не має сили рушити з місця, обійшов його півколом і подався просто на голову. Треба було бути обережним, бо ранений звір може несподівано так шарпнути рогами, що одним махом розпоре людину. За десять кроків від оленя Лесь знову зупинився. Дивився на гордого самця, який так немічно і жалісно лежав перед ним. Легінь пожалів звірину. Очі оленя були повні безнадійної тривоги. Перестрашено дивився то вправо, то вліво, наче ждав, благав помічі від когось з лісу. Лесеві навіть здавалося, що в кутках оленячих очей сльози з'явилися. Серце легіня стискалося. Картав самого себе за те, що не звалив звіра одним пострілом і тепер мусить дивитися, як мучиться тварина. Це вперше сталося, що звір так мучився на його очах. Він дуже дбав, щоб звір падав від першого пострілу, бо гріх мучити тварину. Ні, таке йому ще не трапилось, а скільки він постріляв тих звірів!

— Ну, що, брате? Уморився ти геть! — буркнув бракон'єр до звіра, як до розумної істоти. — Шкода мені тебе, братіку. Треба було втекти, а тепер нема помічі. Треба кінчати з тобою, щоб ти не мучився! — і Лесь підняв карабін.

Олень знову жалісно заревів і такими благальними очима поглянув на легіня, що той не мав сили зробити смертельний постріл милосердя. Дуло карабіна схилося до землі.

Тварина мов зрозуміла, що ця істота перед нею, котра спричинилася до її гибелі, не має сили кінчати з нею, і знову спробувала шарпнутися, щоб якимсь чудом оминути смерть. В боротьбі з близьким кінцем олень виглядав страшно. Лесь вже не міг більше дивитися, рішучим рухом підняв карабін, прицілився і гримнув прямо в чоло звіра. Димок розплився. Мертва голова оленя безвладно упала межи широко розіставлені передні ноги. Олень ще раз підняв голову, заколихав дужими рогами і, слабенько тріпнувши ногами, перевернувся на траві. Гордий самець сконав.

Бракон'єр довго сидів мовчки біля трупа звіра. Вагаючи, поров його опісля. Спорядивши все, роги з топірцем завісив на смереці, потім навантажив звіра собі на плече і подався в дорогу до комори. Тягар був важкий, та Лесь вважався силачем на всю околицю і ніс його певно, дорогою вгору, та ще густим лісом.

Тепер Лесь заслужено відпочивав і перебирав, кого б то покликати з собою за м'ясом. Це справа дуже делікатна, щоб хто не вилябдав, чим-то він промишляє. Ще важніше те, що м'ясо мусить бути дома післязавтра удосвіта. Рішив, що покличе вуйчаників та Ксениного брата з запасним конем. Зісталось ще одного оленя стрілити, але ранком вже наскочить на них десь на паші... Тепер треба упоратися з цим: віднести до «комори», засолити, а потім вже й виспатись пора десь на смереці, бо сильно відчуває утому. Цей оленище не дав йому відпочинку ані вдень, ані вночі.

З'їв трохи коржа з солониною, ще раз напився студеної води і зібрався в дальшу дорогу. Пірвав звіра за задні ноги, підняв, приклякнув і вивалив собі його на плече. Опираючись об карабіна, підвівся, ще раз поправив тягар на плечі і подався в дальшу дорогу.

Після півгодини важкої ходи помітив над обрієм темну хмарку. «Буде буря», — подумав Лесь. У горах часто буває: сонце аж палить, а через кілька хвилин зірвуться громи з блискавками, розірвуться хмари, вицідять воду і знову сонце вилискує. За тою хмаринкою стали насуватися інші. Вітри підганяли хмари, надували їх чорні вітрила і несли далі над гори. В лісі стало сіро і душно. Лесь придавав ходу, щоб ще до зливи сховатися у відомому йому сховищі, звідки вже недалеко до його комори. Тим сховищем була велика скеляста брила, яка стирчала, мов дашок, зі стрімкого берега. Під нею Лесь вже не раз пересидів гірські бурі.

Хмари, здавалось, спускалися все нижче і нижче, налятали на ліси, на землю і продиралися кронами та кущами на північ. Гори зникали в хамарах, мов у диму. Зненацька зірвався сильний вітер. Дереву болісно зашуміли довгим і повільним зойком. Вгиналися, тулилися одне до одного, мов від страху перед бурею. Стовбури важко скрипіли. Десь за горою почулось важке гуркотіння, глухе, наче з підземелля. Воно прокотилось і понад верхи, де проходив Лесь. Зразу темний морок прорвала осліплююча блискавка, потім друга, третя і ламаними зигзагами звивалися вогняні гадюки навколо нього. За ними знову несло важке гуркотіння. Недалеко падали громи, мов десь скелю хотіли розсадити. В супроводі небесної канонади пустився важкий і густий дощ, а вогні блискавок щохвилини роздирали темні хмари. Тьма, осліплююча ясність і важкі громи провадили Леся. У світлі блискавок Лесь побачив, як вихор жене з півдня страшні буруни темних хмар. Котилися, як страшні морські хвилі. Шатаував. Та постоли ковзали на вогкій траві, і він до крайності напружував

сили. А мокрий олень на плечі рухався, як живий. Ледве пройшов легінь через галявинку, коли вдарив грім і ялиця, під якою щойно стояв, з пекельним прюкотом зламалася, спалахнула. В лісі запахло горілим смеріччям. Смілий був Лесь, але і в нього по хребті побігли мурашки. Таке він ще не гостив. Яке щастя! Тільки хвилинка, і згорів би на вугілля! Лесь просто біг від цього страху. Ялиця палала. Шкварчали гілки, котився землею страшний червоно-сивий дим. Довгі вогняні язики облизували крони сусідніх дерев, кущів. Ще зробив Лесь кілька кроків, і знову заміготіло сліпуче світло та наче страшний звір заворкотів був над самісінькою його головою. Перед ним, другою ялицею знову сповзло страшне вогненне зміїще. Браконьєр став, як укопаний. Ні сюди, ні туди! Друга ялиця отворила свої білі рани і зі страшним шумом звалилася йому впоперек дороги. Лесь скинув звіра враз з карабіном на галявинку, пробіг з двісті метрів униз і сховався в густих кущах. Тут вирішив він переждати страшний гнів природи. Земля з небом двобій зводила. Дощ ллявся, як з відра. Лесь лежав під кущем, слухав і вдивлявся в небо, чи десь вже не розірвалися хмари, а під ним протікав цілий потік каламутної води. Минуло з двадцять хвилин. Лесь і помолився від страху. Тимчасом дощ став утихати і громи подалися кудись за верхи. На небі показалися ясні віконечка неба. Хмари стали роздиратися на шматки і підніматися вгору. Знову прилетів вітер, став дерти останки брудних хмар на ряндя та гнати їх перед собою. Розжуйовджені хмари утікали, як сполохане стадо патлатих і замузаних кіз. З вершків гір стало куритися і хмари покірно потягли за своїм переднім загonom.

Лесь вийшов зі своєї криївки. З звору долітав до нього шум води. Малі потічки наповнилися брудною водою, виступали високо зі своїх корит, несли ломаччя, торішне листя, гнилобу, валили з грюкотом каміння, рили власні свої корита аж до самої скелястої кості, рвали береги, дерева й все, що стояло їм в дорозі!

Коли дощ перестав падати, Лесь знову поклав на плече оленя і пішов далі. Йти було важко. Скрізь впоперек дороги лежали вивалені дерева, повзали сліпі чорножовті саламандри, які повилазили з гниючих колод. А було їх стільки, що на кожному кроці доводилось уважати, щоб не розчавити їх постолом, не поковзнутись і не впасти.

Нарешті дійшов до малого потоку, яким недавно пробігла прямо повінь. За потоком подався до верха. Небо, хвала йому, вже зовсім вияснилось. Сонце знову стало припикати, і ліс швидко обсихав. Коли дійшов на полянку, звідки до його «комори»

було дуже близько, було вже зовсім сухо. Лесь і тут відпочив. Сидів на зваленому дереві і дивився в прозоринь рідної країни.

На останньому відтинку дороги не поспішав. До вечора було часу досить. Звідси вже й на чотирьох доволі би свою здобич. Коли сонце зависло над горизонтом, Лесь подався далі. З горбка розгорнулась перед ним панорама широкої долини. До неї збігалися хребти гір, пасмо за пасмом, наче величезні тварюки до водопою. І знову загула Верховина, зашуміла. Найкращі мелодії полонин і таємних борів летіли з хмаринками у далекий світ, у невідомі простори. Ні, нема ніде у світі такої гарної країни, як рідна Верховина! Хоч бідна на хліб, хоч страшна не раз, але хіба краса не варта того? Та і не бідна вона така. Ади, скільки лісів, скільки полонин, скільки в ній сонця золотого! Хоч пригорщами черяй!

Лесь ішов і дивився на доли, куди вже так тягло його. Тягла його туди та гарна дівчина Ксеня, з котрою в неділю піде до вінчання. Там і цимбори ждуть на останнє парубочьке прощання...

Сходив з горба. За ним поступово тратився ліс. Над головою вилискувало чисте небо. Перед ним у кількох десятках метрів, на камінному помості пишалася самотня смерека. Лесь радісно усміхнувся, начебто до рідної хати підходив.

— О коби скорше було завтра! — затужив легінь.

Ступав міцними кроками. Розгорнув віття останніх кущів і пірнув у зелень. Нарешті, відчув під ногами твердий ґрунт скелі. Глипнув на смереку і скам'янів. Не йме очам віри! Під смерекою стоїть великий бурий ведмідь. Браконьєр машинально скинув оленя і схопив карабіна в обидві руки. Звірюка була звернена до нього хребтом. Віддаль між ними була всього тридцять кроків. Лесь тихо відчинив замок карабіна й на льоту глипнув всередину, скільки там патронів. Та тільки один патрон зістався! Значить, мусить дуже обережно стріляти, певно, щоб одним пострілом звалити тварину на місці. Нема чого квапитись ні прогаювати слушний момент. Таке йому не вперше трапилось. Він уже поклав не одного ведмеда, та все ж мороз прошибував спиною. Один патрон! Це великий ризик. А що, як не вб'є відразу і ведмідь кине́ться на нього? З ведмедем не жарт! Чимало траплялось різних випадків! А тут ні топірця під рукою, щоб в разі потреби скористатись. Посягнув до череса, де скривався його мисливецький ніж. Але що зробиш з ножом супроти такого звірюки? Гнівався, що залишив топірця з рогами. Та вже буде, як буде! Лесь вірить своєму карабіну. Він ще ніколи не зрадив його, хоч сьогодні якось не щастило з тим оленем. Це, певно, тому,

що дуже поквалився, коли зочив такого гарного рогатця. Нічого, буде мати ще одне хутро! Автоматично запер карабіна, кріпко стис його дрижачими руками і, прихилившись трохи, як рись, коли готується до нападу, на пальцях підкрадався до ведмедя. Звір, мабуть, завітрив ворога, або почув тихе клацання заліза, бо бисто обернувся, подивився на непрошеного гостя і, переважаючи на лапах, злісно забурчав. В ту мить Лесь щільно прилип до кущів і ждав, коли кинеться тварюка в атаку. Але ведмідь тільки поглянув на Леся з-під лоба, діловито пошкрябав кудлатою лапою морду і лїниво відвернувся. Незважаючи на близьку небезпеку, звір підійшов тісно до смереки, став на задні лапи, спершись передніми об стовбур, і витягнув коротку шию. Нюхав, вітрив, піднімаючи величезну голову.

— Тепер! — блиско головою Леся.

Ведмідь стояв, і аж просився! Але Лесь не вистрілив. Для більшої певності підбіг ще на кілька кроків і знову прицілювався. Тварина спокійно вітрила далі.

— Ух, bestie! Та ти не боїшся? Коли так, то знай: і я не боюся! — Й легінь знову посунувся ближче, так що між ними зіставло ледве десять кроків вільного простору.

У цю саме хвилину ведмідь обернувся. Опустився на чотири і його кудлата шерсть найжачилась. Зловісно блиснув жовтими очима, гаркнув і з-між червоних ясен показалися зубища. Ноги під звірем вгнулися, він присів трохи, готуючись до бою, але в ту мить загримів постріл. Звір рвонувся. З жахливим ревом піднявся на задні ноги і з роззявленим писком погнався на Леся, аж земля загула під ним.

Лесь блискавично рішав. Перекоаний, що звір смертельно поранений, обернув карабіна і, коли той підбігав, вдарив щосили прикладом по голові. Карабін зламався. Ведмідь заревів. Його паща на віддалі півтора крока була страшна. Підняв волохату лапу, хотів вдарити нею браконьєра, але той увігнувся і лапа сковзла грудьми. Легінь почув страшну пекоту на грудях. З його грудей стікала кров, але в запалі бою він цього не помітив. Та і часу не було, бо звір вже стояв тісно біля нього з розставленими лапами і грозив своїми смертельними обіймами. Лесь помітив, що в звіра текла кров. Вона ринула з голови і з-під лопатки булькотіла. В одну мить вихопив ножа і запоров до ведмежого черева. Та в ту саму мить ведмідь схопив його в обійми. Ніж зістав стирчати десь в череві звіра. Легінь, розраховуючи на силу своїх дужих рук, мов кліщами впився в його горло, рвонув раз і два і звір захарчав. З його пащі вдарило на легіня гидким сопухом, а з горла бризнула гаряча кров. В наступний

момент Лесь відчув страшний біль і звалився до ніг тварини. Ведмідь поламав йому ребра, скришив їх зовсім.

З горла звіра ринула гаряча кров. Браконьєр у передсмертному напруженні всіх сил роздер звіреві шкіру горла і саму гортань.

Тварюка нахилилася над трупом ворога, який вже лежав непорушно. Кров струмком джюрчала на тіло мертвого браконьєра.

Ведмідь ще харчав, а кров його стікала раною з черева, з горла та писка. На носі видулись криваві бульбашки. Звір захлинувся, закашляв, сумно опустив голову й поволікся до окраю скелі. Та вже не дійшов. У кількох кроках від трупа легіня повалився на землю і сконав.

Сонце сідало за гори, потопало в пурпурових хмарах. Його вже не було видно, тільки золоте проміння стрілами розсіпалось по небу, гралось на вершечках смерік, миготіло в повітрі і згасало.

Небо тугло...

З борів, лісів і кущів, з глибоких темних зворин виступала карпатська ніч. На небі загорілися зорі, гейби виплакані, й бо-язко кліпали в глибину темних лісів.

Субота.

Рано.

Мати Леся раптом стала дуже неспокійною. Виганяла старого Дербанюка за село, роздивитися, чи вже не надходить десь Лесь.

Через півгодини старий вернувся мовчазний, змінений, наче якийсь невидимий важкий тягар придавлював його душу.

— Не йде! — заявив жінці понуро і підійшов до вікна.

Крізь відчинене вікно Дербанюк зосереджено дивився на гори. Бігав поглядом по них, шукав знайомі стежечки, нахилився і вдивлявся в кожну чорну пляму там, на узгір'ї. І знову неспокійно відвертав очі.

— Штень! Агов, Штень! — покликав сина.

До хати вбіг його наймолодший син.

— Біжи до Ксені, але раптом, чи не буде, може, там...

Штень стрілою вибіг з хати.

— А, слухай, мой! — крикнув за сином крізь вікно. — Якби його там не було, то клич Ксениного неня та всіх легінів і газдів!

У Ксені дома було так само.

В хаті метушня, біганина, крик, співи, жінки і дружки мота-

ються, але Ксеня чогось дуже зажурена. Щось зворохобило її вчорашній спокій, веселість дівочу, і на неї налягло незвичне відчуття безмежного суму. Цим разом не могла його скрити. Якось все було їй байдуже. Ходила по хаті з кутка в куток, стояла німо і знову ходила. Просто, мов яка сновида. Коли звернулася до неї дівчата по якусь пораду, то тільки знизала плечима. Дружки, жінки і мати дивувались раптовій зміні в настрої дівчини.

— Що це з нею? — питала Тарабанка. — Тадь танцюй, співай, шалій, бо такого газду будеш мати, як ще ніхто не має! Що то будуть за заводини, що то за дівич-вечір буде, га? Фе, не ялося молодій!..

Але Ксеня тільки мовчки снувала, сумна, як осінь.

До хати вбіг задиханий Штеньо.

— Неньо післали мене, чи немає у вас Леся?

Ксеня скам'яніла серед хати. На слова легінчука вона й відповісти не могла. Мати відповіла за неї.

Коли легінчук вибіг з хати, на серце Ксені немов крижана гора звалилася. Бліда трималася за край стола, щоб не впасти, бо цілий світ з нею крутився.

— Леся нема... — шептали її уста.

З жахом дивилася перед себе.

Мати виглянула через вікно й приказала старому душком іти до свата.

Неньо затяв сокирою до колоди і подався з двора.

Під вікнами гомоніли люди. На заклик Дербанюка гуртом поспішали до його двора. Ксеня, коливаючись, як п'яна, підійшла до вікна й коли побачила гурт людей, обернулася, пірвала з грядки кияр та бігом погнала вулицею за ними.

На дворі Дербанюка було вже багато газдів, легінів, були жінки і діти, дівчата — майже все село, як на пожежу. Високий сухий Дербанюк стояв на ганку простоволосий, схиливши голову до землі.

— Чесні газдове і ви легіні, цимбори мого сина! — озвався до громади батько. — Знаєте, що в нас сьогодні має зачатися весілля... Має, але молодого дотепер нема, а казав, що буде ще раненько... Ади! — вказав сухою рукою на вулицю. — Вже тут і гусярі, і Леся немає!..

Голови громади звернулися в ту сторону, звідки, виграваяючи, ішов гурток гусярів.

— Моє серце боїться чогось... — попереджав батько, — тому прошу вас, чесні газдове, і ви, легіні, чи не пішли б ви

зі мною в ліс і не допомогли нам відшукати Леся?.. Може, яка пригода трапилась там йому...

Громада зосереджено слухала. На обличчях з'явилися ознаки тривоги.

Мертву тишу прорвав пронизливий крик Ксені, яка влетіла до двора.

— Ой неньку, неньочку мій, де Лесик?.. — затужила дівчина і, мов скошена квітка, впала під поруччя ганку.

Громада мовчки опустила голови.

Тишиною змітувався серцевучий плач нещасної дівчини й голосіння жінок.

— Чи згодні ви? — питав дрижачим голосом батько.

— Згодні! Згодні! — загула громада. — Але зразу з місця!

— Топори з собою! — закричав хтось з гурту.

— І карабіни! — озвався другий голос.

— Гей, мой, принеси-но мій топір!

— А ти мій! — перегукувалися люди.

Дітвора і легіні розбіглися і через десять хвилин громада пустилася під ліс.

Ксеня рвалася йти з ними, але газдове рішуче протиставились цьому. Казали їй приготуватися спокійно до весілля і запевняли, що приведуть легіня живим і здоровим та ще й м'ясо принесуть.

Під лісом газдове розділилися на дві групи. Одна пішла вліво, а друга вправо. Розіставилися чоловік від чоловіка на двадцять кроків і облавою рушили впрочіс лісів, де, як знали, полював Лесь. В селі крім Йойле, дітвори, попа, жінок і дідусів не зів'язав ніхто.

Ліс озивався сотнями голосів. З верха на верх неслися протяжні кличі: Аго-о-о-о-в! Лесю-ю-ю-ю-ю!.. Лунали і постріли, але ніхто не відзивався.

Шукали цілий день — Леся нема! Як би під землю провалився! Ані сліду по ньому! Ніч пересиділи біля ватер.

У неділю, удосвіта, пустилися далі шукати. Коли сонце зійшло, легіні натрапили на кривавий слід, де Лесь сколов оленя. На смереці був затятий Лесів цифрований топірець, а на ньому були завішені величезні Лесеві мисливецькі трофеї. Ще ніхто не бачив такі могутні оленячі роги. По тому сліду пустилися далі, але слід скоро зник. Передучорашні дощі змили його. Далі йшли навмання. Близько обіду дійшли до скелі, на котрій стояла самітна смерека — Лесева комора. Цимбори чули від нього про якусь-то самотню смереку, тому не минали ні одної, де яка була. Не минули ані цю. Коли виступили на вершок скелі і перед

ними з'явилася страшна картина кривавого побоїща, легінів заморозило від жаху. Вони зрозуміли, що сталося на цій скелі смерті.

Довго тривало, доки наклали величезну ватру і на чотири сторони світу стали волати: Сю-ди-ди-ди-ди-ди! Аго-о-о-о-о-ов!

Теплий вітер гнув могутнє віття смереки і поривав дим згасаючої ватри. Ліс болісно шумів. Гірський потік вигравав на своєму журному ксилофоні останнє прощання рідному синові гір, який лежав на зелених марах, ген високо, під самісіньким небом. Навколо мар стояли сиві газдове з пониклими головами на грудях, клячали цимбори-легіні з крисанями в руках. Вітер перебирав сиві кучері старих, куйовдив буйні голови легінів.

На краю скелі прогули три сальви з п'яти карабінів... Грімкою луною покотили над морем лісів у гори, полонини, аж до далеких людських осель.

Над Верховиною звучала сувора рапсодія гір...

Це ліси співали величний гімн: «Верховино, світку ти наш!»... а срібні хмари маяли, мов білі прапори, і флюєра десь банно вигравала пісню про вірне кохання — проводжали Леся в його останню дорогу.

БІОГРАФІЧНА ДОВІДКА

Іван Іванович Гриць-Дуда народився 5 червня 1911 року в селі Рудльов, Михалівецької округи, в родині вчителя. Початкову освіту здобув у Берегові, куди переїхали його батьки. В 1931 році скінчив торгівельну академію в Мукачеві й поступив на військову службу.

Від 1933 року Гриць-Дуда почав учителювати. Спочатку в закарпатських селах Тур'я Бистра і Лисичово. Фах учителя йому сподобався, він вирішив повністю присвятити себе цій праці і склав додатковий іспит з учительського семінару. Після того Гриць-Дуда вчителював на Закарпатті у гуцульських селах Вишня Апша, Косівська Поляна, Луг та Великий Бичков. Там він брав активну участь в організації роботи драматичного гуртка, хору, читальні тощо. Живучи серед народу, він придивлявся до його життя, творчості. Збирав пісні, оповідання, казки. Нотував свої враження.

У 1936 році Гриць-Дуда став актором «Нової сцени» в Хусті, а пізніше і директором цього театру.

Після розпаду буржуазної республіки Гриць-Дуда повернувся на Східну Словаччину, на рідну Земпліницину, де вчителював у селах Потоки і Пстрина. В 1945 році він організував Український народний театр у Пряшеві і став його першим директором та актором, а проте знову пішов учителювати й учив дітей в Суліні, Завадці, Тополі та Сабінові. Там він писав п'єси для шкільного драматичного гуртка, продовжував працювати над поезіями й прозовими творами.

Останнім часом Гриць-Дуда звернув на себе увагу наших читачів поемою «Маків цвіт», окремі частини якої друкувалися в «Дружно вперед» та в «Дуклі». Цікаві статті-спогади «Шевченко жив з нашим поколінням» і «Шевченківське свято» опубліковані в збірнику «Розмова сторіч» (1965 р.). Працює він і в ділянці публіцистики. Його статті ми зустрічаємо на сторінках «Нового життя», «Дружно вперед», «Дуклі».

Тепер Іван Іванович Гриць-Дуда живе й творчо працює в Сабинові.

З М І С Т

Рифка,	5
Оптанги,	13
Кінець пересудам,	31
Комерсанти,	49
Барба,	59
Парашине різдво,	69
Якби знала, не вмирала б,	77
Спомин,	81
Одотя,	85
Браконьер,	95
Біографічна довідка,	119

Іван Гриць-Дуда
НЕЗГОДИ

**Видало Словацьке педагогічне видавництво
в Братіславі
відділ української літератури в Пряшеві**
як свою 171 публікацію

**Відповідальний редактор Лариса Мольнар
Технічний редактор Мирослава Сміжанська**

13/3 — Ухвалено постановою СЦКК № 1268/I-1965
— Видання перше — Тираж 850 — Здано 15 ве-
ресня 1966 — Видруковано у квітні 1967 — Папір
5154-01, 80 г — Друкували Східнославацькі дру-
карні, н. п. в Кошицях, завод Пряшів — Шрифт
гармонд Колектив
Z-16*71085

Стор. 124 — АА 7,254 — ВА 7,952

67—327—67	Кчс 11,— о.
-----------	-------------

601—22—8.6

Ivan Hryc-Duda

NEZHODY

**Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo
v Bratislave**

odbor ukrajinskej literatúry v Prešove

ako svoju 171. publikáciu

Zodpovedná redaktorka Larysa Molnárová

Technická redaktorka Miroslava Smižanská

13/3 — Schválené výmerom SÚKK č. 1268/I-1965 —
Prvé vydanie — Náklad 850 — Rukopis zadaný 15.
septembra 1966 — Vytlačené v apríli 1967 — Papier
5154-01, 80 g — Tlačili Východoslovenské tlačiarne,
n. p. v Košiciach, závod Prešov — Typ písma gar-
mond Kolektív
Z-16*71085

Strán 124 — AH 7,254 — VH 7,952

67—327—67	Kčs 11,— v.
-----------	-------------

601—22—8.6

